

EMİD

EKONOMİ

MALİYE

İŞLETME

DERGİSİ

e-ISSN: 2667-4378

Cilt:6-Sayı:1

EKONOMİ MALİYE İŞLETME DERGİSİ (EMİD)
JOURNAL OF ECONOMICS PUBLIC FINANCE BUSINESS (JEPFB)
CİLT:6-SAYI:1 / VOLUME:6 ISSUE:1
Haziran-2023 / June-2023
<http://dergipark.gov.tr/emid>

Sahibi / Owner

Doç. Dr. Adil AKINCI – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Adil AKINCI – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye

Alan Editörleri / Field Editors

İşletme Alan Editörü: Prof. Dr. Niyazi KURNAZ / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye

İşletme Alan Editörü: Dr. Öğr. Üyesi Başak DOĞAN / Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye

Ekonomi Alan Editörü: Doç. Dr. Esra N. KILCI / İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Türkiye

Maliye Alan Editörü: Dr. Öğr. Üyesi Süleyman KASAL / Anadolu Üniversitesi, Türkiye

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Alan Editörü: Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ / Kırklareli Üniversitesi, Türkiye

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Niyazi KURNAZ / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye

Prof.Dr. Emaad Hamdi Mohammed MUHANNA / Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Adil AKINCI /Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Arzu AL / Marmara Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Ashı GÜLER / Ordu Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Barış YILDIZ / Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Bilal ÇANKIR / İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Dinmukhamed KELESBAYEV / Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan

Doç. Dr. Esra BALLI / Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Esra N. KILCI / İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Türkiye

Doç. Dr. Gülçin Elif YÜCEL / İstanbul Beykent Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Hicran KASA / Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Kadir TUTKAVUL / Bursa Teknik Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Suna ŞAHİN / İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Yusuf ESMER / Bayburt Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Zümral GÜLTEKİN / Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Ezgi KOVANCI / Adıyaman Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Nur ÇAĞLAR ÇETİNKAYA / Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye

Dil Editörleri / Language Editors

Türkçe Dil Editörü (Turkish Language Editor) Doç. Dr. Cemalettin YAVUZ /Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan

İngilizce Dil Editörü (English Language Editor) Dr. Eren AKDAĞ KURNAZ / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye

Yazışma Adresi / Correspondence Address

adilakinci@gmail.com

E-ISSN

2667-4378

Ekonomi Maliye İşletme Dergisi (EMİD), yılda bir cilt ve iki sayı olarak (Haziran ve Aralık) yayımlanan, çift-körleme hakemlik süreci yürüten uluslararası akademik bir dergidir. Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına ait olup Dergimizin kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır. Yazılar yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayınlanamaz.

Journal of Economics Public Finance Business (JEPFB) is a double blind peer-reviewed academic journal which is published twice per year (June and December). All the responsibility for the content of the papers published here belongs to the author/authors, and does not express the official view of the Journal. Without getting permission of the journal, papers published here cannot be published partially or totally on other media.

EKONOMİ MALİYE İŞLETME DERGİSİ (EMİD)
JOURNAL OF ECONOMICS PUBLIC FINANCE BUSINESS (JEPFB)
CİLT:6-SAYI:1 / VOLUME:6 ISSUE:1
Haziran-2023 / June-2023
<http://dergipark.gov.tr/emid>

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Abdulvahap ÖZCAN	Pamukkale Üniversitesi - Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ	Hacettepe Üniversitesi - Türkiye
Prof. Dr. Cem TANOVA	Doğu Akdeniz Üniversitesi – Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Prof. Dr. Filiz EKİNCİ	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi – Türkiye
Prof. Dr. İbrahim KIRCOVA	Yıldız Teknik Üniversitesi – Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Sani MERT	Antalya Bilim Üniversitesi – Türkiye
Prof. Dr. Mecit EŞ	İstanbul Ticaret Üniversitesi – Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Hasan EKEN	Türkiye Ekonomik Mali Araştırmalar Merkezi - Türkiye
Prof. Dr. Mitch Charkiewicz	The City University of New York, York College – ABD
Prof. Dr. Muharrem ÖZTEL	İstanbul Medeniyet Üniversitesi – Türkiye
Prof. Dr. Mustafa AYKAÇ	Marmara Üniversitesi – Türkiye
Prof. Dr. Nilgün ÇİL	İstanbul Üniversitesi – Türkiye
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi – Türkiye
Doç. Dr. Andrei NESTIAN	Alexandru Ioan Cuza Üniversitesi – Romanya
Doç. Dr. Aysun ÇETİN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi –Türkiye
Doç. Dr. Derya ÖZTÜRK	Ordu Üniversitesi - Türkiye
Doç. Dr. G. Serap ÇEKEROL	Eskişehir Teknik Üniversitesi - Türkiye
Doç. Dr. İbrahim DURAK	Erciyes Üniversitesi - Türkiye
Doç. Dr. Resul KURT	İstanbul İstinye Üniversitesi - Türkiye
Doç. Dr. Selim TÜZÜNTÜRK	Bursa Uludağ Üniversitesi - Türkiye
Doç. Dr. Valerij DERMOL	International School for Social and Business Studies – Slovenya
Dr. Öğr. Üyesi Boren SARGON	Kıbrıs Bilim Üniversitesi – Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Dr. Luan VARDAR	Kolejji Universum - Kosova
Dr. Sevim ÖZTİMURLENK	SUNY College at Old Westbury - ABD
Dr. Fatih Volkan AYYILDIZ	Ardahan Üniversitesi - Türkiye

Ekonomi Maliye İşletme Dergisi (EMİD), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Index Copernicus, Asos Indeks, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Eurasian Scientific Journal Index, Directory of Research Journals Indexing, Academic Resource Index, Journal Factor Root Society for Indexing tarafından indekslenmektedir.

Journal of Economics Public Finance Business (JEPFB) is indexed by *Directory of Open Access Journals (DOAJ), Index Copernicus, Asos Indeks, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Eurasian Scientific Journal Index, Directory of Research Journals Indexing, Academic Resource Index, Journal Factor, Root Society for Indexing.*

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1. Erhan ÇELİK & İsa SAĞBAŞ.....1-21**
Beklenti Teorisi ve Vergi Uyumunu Etkileyen Faktörler
Prospect Theory and Factors Affecting Tax Compliance
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1240981>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 2. Ali ALTINER & Yeliz ŞİMŞEK KORKMAZ.....22-34**
Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Büyüme ve Yurtiçi Tasarruf Arasındaki İlişki: Ekonometrik Bir Uygulama
The Relationship Between Domestic Savings and Economic Growth in Developing Countries: An Econometric Application
Doi: <https://doi.org/10.46737/10.46737/emid.1190507>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 3. Aydın GÜRBÜZ & Meltem KILIÇ & Nur Esra BEKEREÇİ.....35-47**
Türkiye’de Sendikasyon Kredileri, Dış Ticaret ve Hisse Senedi Piyasası Arasındaki İlişki
The Relationship between Syndication Loans, Foreign Trade and Equity Market in Türkiye
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1267662>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 4. Esra ÖN & Güler DİNÇER YANIK.....48-63**
Pandemi Döneminde Aşırı İş Yükünün İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Gıda Sektörü Çalışması Trabzon İli Örneği
The Effect of Work Overload on Turnover Intention During the Pandemic Period: An Example of a Food Sector Study in Trabzon Province
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.1307833>
(Araştırma Makalesi/Research Article)

EKONOMİ MALİYE İŞLETME DERGİSİ (EMİD)
JOURNAL OF ECONOMICS PUBLIC FINANCE BUSINESS (JEPFB)
CİLT:6-SAYI:1 / VOLUME:6 ISSUE:1
Haziran-2023 / June-2023
<http://dergipark.gov.tr/emid>

CİLT:6 SAYI:1 HAKEMLERİ/ REFEREES of VOLUME:6 ISSUE:1

Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Şakir SAKARYA	Balıkesir Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Orhan ÇOBAN	Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ	Giresun Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İsmail MAZGİT	Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Coşkun KARACA	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ahmet KAMACI	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Altan RENÇBER	İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Feride Berna UYMAZ YILMAZ	İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Habip DEMİRHAN	Hakkari Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Şerif CANBAY	Düzce Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Şerife ÖZŞAHİN	Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Cevat TOSUN	Hitit Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Özgür Doğan	Artvin Çoruh Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Şebnem EKERYILMAZ	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye
Dr. Fatih Volkan AYYILDIZ	Ardahan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Veysel KARAGÖL	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye

BEKLENTİ TEORİSİ VE VERGİ UYUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER¹

PROSPECT THEORY AND FACTORS AFFECTING TAX COMPLIANCE

Erhan ÇELİK*, İsa SAĞBAŞ**

* Öğr. Gör. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Rektörlük, celik.erhan07@gmail.com,

** Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, isagbas@aku.edu.tr,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
Gönderilme Tarihi 23.01.2023 Revizyon Tarihi 13.03.2023 Kabul Tarihi 23.03.2023 Makale Kategorisi Araştırma Makalesi JEL Kodları C91 H26 G41	<p><i>Beklenti teorisi, bireylerin kararlarında psikolojik etkenlerin de etkili olduğunu iddia etmektedir. Beklenti teorisi perspektifi ile gerçekleştirilen ampirik çalışmalarda vergi uyumunu etkileyen ekonomik ve mali faktörlerin yanında ekonomi dışı faktörlerin de etkili olduğu gösterilmektedir. Mükelleflerin vergiye karşı tutum ve davranışlarında psikolojinin de önemli olduğunu gösteren çok sayıda davranışsal maliye çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Beklenti teorisi kapsamında vergi uyumunu etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. 817 katılımcıdan anket yoluyla elde edilen veriler Tobit regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, beklenti teorisinin varsayımlarının vergi uyumunda etkili olduğunu ve kayıptan kaçınma oranı yüksek olan bireylerin, düşük olanlara göre daha az vergi ödemek istediklerini göstermektedir.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: Vergi Uyumu, Beklenti Teorisi, Kayıptan Kaçınma</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Received 23.01.2023 Revized 13.03.2023 Accepted 23.03.2023 Article Classification: Research Article JEL Codes C91 H26 G41	<p><i>Prospect theory claims that psychological factors are also effective in individuals' decisions. Empirical studies conducted with the perspective of prospect theory show that besides the economic and financial factors that affect tax compliance, non-economic factors are also effective. Numerous behavioral finance studies have been conducted showing that psychology is also important in taxpayers' attitudes and behaviors towards taxes. In this study, it is aimed to determine the factors affecting tax compliance within the scope of prospect theory. The data obtained by questionnaire from 817 participants were analyzed with the Tobit regression model. The findings obtained from the study show that the assumptions of the prospect theory are effective in tax compliance and individuals with high loss aversion rate are willing to pay less tax than those with low.</i></p> <p>Keywords: Tax Compliance, Prospect Theory, Loss Aversion</p>

¹Bu çalışma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ danışmanlığında Erhan ÇELİK tarafından tamamlanan “Vergi Ödemeyi Açıklamada Beklenti Teorisi” adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı (Ethics Board Approval): Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 18.12.2020 karar tarihli 13. toplantısında (Karar 2020/280) görüşülmüş ve kabul edilmiştir.

Atıf (Citation): Çelik, E. & Sağbaş, İ. (2023). “Beklenti Teorisi ve Vergi Uyumunu Etkileyen Faktörler”, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 6(1): 1-21

Extended Abstract

There is no natural alternative to taxes to make the high public expenditures demanded by today's modern economies. Governments can resort to borrowing to prevent disruption of public services. However, the funds obtained through borrowing will be repaid with their principal and interest. Ultimately, since the primary source of these repayments will be revenues from taxes, the source of every penny spent by governments is taxes.

While taxes are so necessary, it is inevitable for taxpayers to pay their taxes fully and on time. Paying the taxpayers' taxes as a duty of citizenship, with the state collecting the tax based on the laws, only sometimes gives the expected result. Taxpayers' behaviors, such as tax avoidance and tax evasion, may prevent the realization of this result. In addition, it is possible to talk about many other factors that affect tax compliance. Within the scope of these factors, taxpayer behavior has been explained by the expected utility theory until the last half-century. In contrast, prospect theory has become essential in research in recent years.

In tax compliance research, which started with the work of Allingham and Sandmo (1972) within the framework of classical economic theory, economic and financial factors affecting tax compliance were considered within the scope of the expected utility theory. This theory, which focuses on economic and financial factors, argues that the possibility of inspection and penalties will effectively increase tax compliance by reducing tax evasion. Because according to Allingham and Sandmo (1972, p. 324), taxpayers have two options: to declare their actual income or an amount lower than their real income. The determinant of the second option is whether the inspections to be made and the penalties to be applied are sufficient. On the other hand, Daniel Kahneman and Amos Tversky's (1979) prospect theory gave a different direction to tax compliance research. Experimental studies, which reveal that the psychology of taxpayers has an important place in their attitudes and behaviors toward taxes, have brought a new perspective to this field. Thus, besides the economic and financial factors affecting tax compliance, non-economic factors have also been considered.

Recent studies on tax compliance have focused on developing models that will help predict the probability of tax evasion by taxpayers and the decision-making model used by various taxpayer groups to guide their decisions (Nsor-Ambala, 2016, p. 20). At this point, the components of the prospect theory offer a helpful roadmap for analyzing the taxpayers' reactions to taxes and their decisions.

While the central question of the research is whether loss avoidance is effective in tax compliance, the factors affecting tax compliance are also investigated. These factors will be divided into two headings as economic and financial factors and non-economic factors, and demographic factors will also be included in the analysis. This study aims to analyze the factors affecting tax compliance within the scope of prospect theory. In our country, there are very few studies in which behavioral theories and models are used in tax compliance research. This study is essential in testing the effect of the loss aversion principle, one of the components of prospect theory, on tax compliance. With the findings to be obtained, it is aimed to make an essential contribution to the tax compliance literature from a behavioral public finance perspective.

The research universe consists of students studying at the undergraduate level in Turkey. The sample size was calculated by considering the 95% confidence interval and 5% margin of error over the number of undergraduate students in our country, except for the first year, and it was seen that the sample size should be at least 384. The data were obtained from face-to-face surveys conducted by a survey company. The Tobit regression model was used in the analysis of the data. A total of 817 students, 407 from Istanbul, 216 from Ankara, and 194 from Izmir, participated in the survey fully and completely. In addition, the Cronbach α coefficient was calculated as 0.711 within the scope of the study, and it can be said that the scale's reliability is at an acceptable level.

The findings show that individuals with a high loss aversion rate want to pay 1251 ₺ (34.7%) less tax than those with a low loss aversion rate, that there is no significant relationship between individuals' risk level and tax compliance, and that students studying in the field of social sciences are more likely to be from the field of social sciences. It shows that they want to pay 685 ₺ (19%) more tax than students studying in another field. In summary, the findings of this study reveal that loss avoidance from prospect theory arguments is effective in tax compliance. Based on this finding, it is suggested to benefit from other arguments of prospect theory in tax compliance research.

Giriş

Günümüz çağdaş ekonomilerinin talep ettiği yüksek kamu harcamalarının yapılabilmesi için vergilerin gerçek bir alternatifi bulunmamaktadır. Hükümetler kamu hizmetlerinin aksamaması için borçlanmaya başvurabilmektedir. Ancak borçlanma yoluyla elde edilen fonlar, anaparaları ve faizleriyle birlikte geri ödenecektir. Nihayetinde bu geri ödemelerin ana kaynağı vergilerden elde edilen gelirler olacağı için hükümetlerin yaptığı her bir kuruş harcamanın kaynağı vergiler olacaktır.

Vergiler bu denli önem arz etmekteyken mükelleflerin vergilerini tam ve zamanında ödemeleri gerekmektedir. Kanunlara dayanarak vergiyi tahsil eden devlet ile bir vatandaşlık görevi olarak mükelleflerin vergilerini ödemeleri her zaman beklenen sonucu vermemektedir. Bu sonucun gerçekleşmesini mükelleflerin vergiden kaçınma ve vergi kaçırma gibi davranışları engellemektedir. Ayrıca vergi uyumunu etkileyen daha birçok faktörden bahsetmek mümkündür. Bu faktörler kapsamında mükellef davranışları, son yarım yüzyıla kadar beklenen fayda teorisi ile açıklanmakta iken son yıllarda beklenti teorisi de araştırmalarda önemli bir yer edinmiştir.

Klasik ekonomik kuram çerçevesinde Allingham ve Sandmo'nun çalışmasıyla (1972) başlayan vergi uyumu araştırmalarında, vergi uyumunu etkileyen ekonomik ve mali faktörler beklenen fayda teorisi kapsamında dikkate alınmıştır. Ekonomik ve mali faktörlere ağırlık veren bu teori, vergi uyumunun artırılmasında denetim olasılığı ve cezaların vergi kaçırma azaltarak etkili olacağını savunmaktadır. Zira Allingham ve Sandmo'ya (1972, s. 324) göre, mükelleflerin gerçek gelirini ya da gerçek gelirinin daha altında bir tutarı beyan etmesi gibi iki seçeneği vardır. İkinci seçeneğin belirleyicisi ise yapılacak denetimlerin ve uygulanacak cezaların yeterli düzeyde olup olmamasıdır. Diğer taraftan Daniel Kahneman ve Amos Tversky'nin (1979) beklenti teorisi ise vergi uyumu araştırmalarına farklı bir yön vermiştir. Mükelleflerin vergiye karşı tutum ve davranışlarında psikolojilerinin önemli bir yer edindiğini ortaya koyan deneysel çalışmaları bu alana yeni bir bakış açısı getirmiştir. Böylece vergi uyumunu etkileyen ekonomik ve mali faktörlerin yanında ekonomi dışı faktörler de dikkate alınmaya başlanmıştır.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, vergi uyumunu etkileyen faktörlerin beklenti teorisi kapsamında tespit edilmesidir. Bu kapsamda öncelikle vergi uyumu ve beklenti teorisi açıklanacaktır. Ardından vergi uyumu analizinde beklenti teorisinden yararlanan çalışmalar hakkında bilgi verilecektir. Çalışma, Tobit regresyon analizinin bulguları ve sonuç bölümü ile tamamlanacaktır.

1. Vergi Uyumu

Bireylerin neden vergi ödediği sorusu, vergi uyumu kavramının temel yapı taşıdır (Torgler, 2003, s. 3; Feld ve Frey, 2005, s. 1). Vergi mükelleflerinin, yükümlülüklerini vergi mevzuatına uygun bir şekilde yerine getirmesi şeklinde genel bir ifadeyle tanımlanabilecek vergi uyumu kavramı, farklı bilim insanları tarafından farklı biçimlerde tanımlanmıştır. James ve Alley'e (2002, s. 32) göre vergi uyumu, mükelleflerin vergi hukuku ve idaresinin "ruhuna" ve "lafzına" uygun olarak yaptırım faaliyeti uygulanmadan hareket etme istekliliğini ifade eder. Vergi uyumu için; "Andreoni ve arkadaşlarının çalışmasına (1998) dayanarak, vergi mükelleflerinin dengeli bir ekonomi için ülke hukukunca belirlenen vergi sorumluluklarına uyma eğilimi, Alm'in çalışmasına (1991) dayanarak ise resmileşmiş yönetmelikler, kanunlar ve mahkeme kararlarının gerektirdiği şekilde toplam gelirlerin, giderlerin ve vergi yüklerinin raporlanması" şeklinde tanımlama yapılabilir.

Vergi uyumu ile ilgili teorik literatür çoğunlukla vergi kaçakçılığı sorununa odaklanmıştır. Vergi uyumunun başlangıç noktası olarak kabul edilen Allingham ve Sandmo'nun (1972) çalışmasında vergi kaçırma odaklanılması da bunun kanıtıdır (Malik vd., 2018, s. 204). Fakat vergi kaçırma kadar olmasa da vergiden kaçınmanın da mali yapıya zarar verdiği düşünülmekte ve üzerine araştırmalar yapılmaktadır.

Vergiden kaçınma ve vergi kaçırma faaliyetlerinin tüm ülkelerde yaygın olduğu bilinmektedir. Bu faaliyetlerin de ülkelerin vergi yapısını olumsuz etkilediği şüphesizdir (Slemrod ve Yitzhaki, 2002, s. 1425). Bu kapsamda vergi uyumu, mükelleflerin vergiden kaçınma ve vergi kaçırma faaliyetleri açısından değerlendirilebilir. Bu iki faaliyet arasındaki fark genellikle yasallık açısından ayırt edilir.

Mükelleflerin vergi yükümlülüğünü azaltmak için yasal yollara başvurması doğası gereği kabul görürken yasadışı yollar ise kabul görmemektedir. Bu kapsamda vergiden kaçınma yasal olarak uygun iken vergi kaçırma uygun değildir. Bazı bilim insanları ise bu görüşe sınırlı ölçüde katılmaktadır. Mükelleflerin vergiden kaçınmak için suni işlemlere başvurması, kanuni boşluklardan yararlanarak olası her yasal kesintiye/boşluğu araştırması, vergi ödemeyi geciktirme taktiklerini kullanması ve vergi ödemelerinin akışını azaltabilecek her yerde temyiz yoluna başvurması gibi yollar yasaların lafzına uygundur. Fakat bu tür faaliyetler kanunun lafzına uygun olsa bile açıkça hukukun ruhuna aykırıdır. Bu nedenle vergilemeye dair tüm işlemlerin, kanunun lafzına olduğu kadar ruhuna da uygun olması beklenir (James ve Alley, 2002, s. 31).

Vergi uyumunu etkileyen faktörler ekonomik ve mali faktörler ile ekonomi dışı faktörler olarak ayrılmaktadır. Ekonomik ve mali faktörler genel olarak gelir düzeyi, vergi oranı, denetim olasılığı ve cezalar gibi faktörlerdir. Ekonomi dışı faktörler ise bazı yazarlara (Barbuta-Mişu, 2011) göre (1) vergilere karşı davranışlar, (2) kişisel, sosyal ve ulusal normlar, (3) vergi sistemindeki adaletin algılanması; bazı yazarlara (Aktan ve Çoban, 2012) göre de sosyal, kültürel ve kurumsal faktörler, siyasal ve yönetsel faktörler, dinsel ve etik faktörlerdir.

Bireylerin vergiye karşı tutum ve davranışlarını belirleyen faktörlere ilk olarak geleneksel vergileme teorisinde yer verilmiştir. Geleneksel vergileme teorisinde vergiye gönüllü uyumu belirleyen en önemli faktör olarak ekonomik ve mali faktörler ele alınmıştır. Geleneksel vergileme teorisinde ekonomik ve mali faktörler dışında kalan diğer sosyal, kültürel, kurumsal, dinsel ve etik faktörler genellikle gözardı edilmiş ya da yeterince inceleme konusu yapılmamıştır. Önemle belirtelim ki son yıllarda vergileme psikolojisi alanındaki araştırmalarda bu saydığımız ekonomi dışı faktörler üzerinde teorik, analitik, deneysel ve ampirik araştırmalar artma eğilimi göstermektedir (Aktan ve Çoban, 2012, ss. 199-200).

Son zamanlarda vergi uyumu ile ilgili çalışmalar, özellikle mükellefler tarafından vergi kaçırma olasılığını tahmin etmeye yardımcı olacak modellerin geliştirilmesi ve/veya çeşitli mükellef gruplarının kararlarını yönlendirirken kullandıkları karar verme modeline odaklanmıştır (Nsor-Ambala, 2016, s. 20). Bu noktada beklenti teorisi bileşenlerinin, mükelleflerin vergiye karşı tepkilerini ve aldıkları kararları analiz etmede yararlı bir yol haritası sunduğu söylenebilir.

2. Beklenti Teorisi: Teori ve Kapsam

2.1. Beklenti Teorisi

Bruno Frey'in 1970'li yılların başında kaleme aldığı çalışması, Kahneman'ı iktisat biliminin psikolojik varsayımları ile tanıştırmıştır. İktisat teorisinde adı geçen öznenin yani insanın rasyonel nitelikte ve bencil olduğu ile tercihlerinin değişiklik gösteremeyeceği ifadesinin yer almasına oldukça şaşırarak Kahneman, profesyonel anlamda eğitilmiş bir psikolog olarak yazılanların tek bir kelimesine bile inanmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir (Kahneman, 2003a, s. 162). Ardından Kahneman ve Tversky insanların risk ve belirsizlik durumunda karar verirken genellikle rasyonel davranmadıklarını ortaya koyan birçok deney yapmışlardır. Kahneman ve Tversky 1979 yılında yayımladıkları çalışmada, beklenen fayda teorisini geçersiz kılan ve insanların risk ve belirsizlik altında nasıl karar verdiğini açıklayan yeni teoriye beklenti teorisi adını vermişlerdir.

Daniel Bernoulli'nin (1738) kaleme aldığı çalışmasıyla ortaya konulan beklenen fayda teorisinde, Bernoulli'nin bireylerin belli bir referansa bağlı kalmadan tercih yaptıklarını ifade etmesi Kahneman ve Tversky tarafından eleştirilmiştir (Kahneman, 2003b, s. 703). Bernoulli, kayıpların ortaya çıkaracağı memnuniyetsizliği ve devamında kayıptan kaçınmanın gücünü tahmin edememiştir. Kahneman tarafından Bernoulli'nin hatası olarak nitelendirilen ve bireylerin belli bir referans noktasına bağlı kalmadan, sonuçları nihai servet düzeylerine göre değerlendirdikleri fikri, yaklaşık 300 yıl boyunca iktisadi analizlerde kullanılmıştır (Kahneman, 2003b, s. 704; Camerer, 2005, s. 130).

Risk ve belirsizlik altında verilen kararları konu edinen beklenti teorisi, beklenen fayda teorisinin matematiksel olarak formüle edilmiş bir alternatiftir. Kahneman ve Tversky bu alternatif için yaptıkları birçok deneysel araştırma ile başarılı sonuçlar ortaya koymuşlardır. Beklenti teorisi aslında

bireylerin elde edecekleri faydalar toplamını en üst düzeye çıkarmayı amaçlaması bakımından beklenen fayda teorisine benzemektedir; ancak elde edilecek faydaların hesaplanmasında ifadeler kavramsal açıdan birbirinden farklıdır. Çünkü beklenen fayda teorisi fayda kavramını kullanırken beklenti teorisi değer kavramını kullanmaktadır. Beklenti teorisinin önemle üzerinde durduğu değer fonksiyonu, bir referans noktasından sapma gösteren kazançları ve kayıpları ifade ettiği için beklenen fayda teorisinin fayda fonksiyonundan farklıdır (Shiller, 1998, s. 5).

Kahneman, psikoloji ile ekonomi bilimlerinin kesiştiği alanda özellikle yargı psikolojisi, karar verme psikolojisi ve davranışsal ekonomi psikolojisi konularında belirsizlik durumunda bireylerin nasıl karar verdiklerine odaklanarak önemli araştırmalar gerçekleştirmiştir. Bu araştırmaları nedeniyle Kahneman 2002 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'ne layık görülmüştür. Kahneman ve Tversky aksini iddia edinceye kadar 'belirsizlik durumunda bireylerin kararlarında karşılaşacakları olasılıkları doğru tahmin ettikleri' varsayımı geçerli idi. Oysa Kahneman ve Tversky'nin deneysel çalışmalarından elde ettiği bulgular, insanların büyük çoğunluğunun belirsizlik durumunda olasılıkları yanlış tahmin ettiğini göstermiştir. Diğer bir anlatımla bulgular, risk ve belirsizlik altında bireylerin her zaman ve beklenildiği gibi rasyonel kararlar veremediklerini göstermektedir (Sağbaşı, 2015, s. 56).

Beklenti teorisi kısa sürede davranışsal iktisat alanındaki araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Birçok noktada farklılıkları olmakla birlikte beklenti teorisi, 1979 yılından günümüze kadar mikro düzeyde karar verme üzerine beklenen fayda teorisinin bir uzantısı olarak görülebilir (Balaz vd., 2013, s. 656). Günümüze kadar geçen süreçte beklenti teorisi üzerine başta Kahneman ve Tversky olmak üzere birçok bilim insanı çalışma yapmıştır. Bilim insanları bu çalışmalardan elde edilen bulgular neticesinde hem davranışsal iktisat üzerine hem de beklenti teorisi üzerine değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Örneğin Camerer'e (2005, s. 129) göre beklenti teorisi, beklenen fayda teorisine yalnızca ciddi ve yararlı bir alternatif sunmakla kalmaz aynı zamanda para, mal ve risk konularında düşünmeye de algısal ve psikofiziksel bir bakış açısı getirir.

2.2. Kayıptan Kaçınma

Kayıptan kaçınma, ekonomik analizlerde giderek daha fazla ilgi gören önemli bir psikolojik kavramdır. İlk olarak Kahneman ve Tversky (1979) tarafından beklenti teorisi çerçevesinde önerilmiş ve daha sonra Tversky ve Kahneman (1991) tarafından kesinlik altında seçim için tanımlanmıştır. Kayıptan kaçınmanın popülerliği, geleneksel seçim teorisinde paradoks olarak kalan birçok fenomeni açıklayabilmesinden kaynaklanmaktadır (Schmidt ve Zank, 2005, s. 3).

Kayıptan kaçınma, davranışsal iktisat alanında gerçekleştirilen karar alma araştırmalarında belki de en başarılı ve en yaygın biçimde kullanılan açıklayıcı yapıdır. Beklenti teorisinin bir bileşeni olan ve risk altında karar alma analizi olarak ortaya çıkan kayıptan kaçınma, 'eşit değerdeki kayıpların kazançlardan daha büyük görülmesi' ifadesiyle özetlenebilmektedir. Beklenti teorisindeki ilk açıklamalara göre kayıptan kaçınma, belirli bir miktarda para kazanmak veya kaybetmek için eşit olasılık sunan bahisleri kabul etme konusundaki ortak isteksizliği açıklamaktadır. Potansiyel kaybın negatif öznel değerinin, potansiyel kazancın pozitif öznel değerinden çok daha ağır bastığı görülmüştür (Brenner vd., 2007, s. 369; Henderson, 2008, s. 547-548).

Kayıptan kaçınma kavramı, gücünü kayıp ve kazanç kelimelerinden almaktadır. Bu kavramda kazanç kelimesinin çekiciliği kadar kayıp kelimesinin iticiliği de bulunmaktadır. Bu iki kavramın öneminin yanında bireyin tercih yaparken bir referans noktasına göre kararını vermesi yani referans bağımlılığı da kayıptan kaçınmanın bir diğer önemli yönüdür. Psikoloji ve ekonomi biliminde kayıpların kazançlara göre daha etkili olduğunun göstergesi referans bağımlılığıdır. Çünkü araştırmacılar, referans bağımlılığı olmadan tek yönlü özelliklerin fayda fonksiyonunun çoğunda azalan getiri sergilediğini iddia etmektedir. Örneğin, çok aç olan bir kişi için bir dilim ekme son derece değerlidir; fakat karnı doymaya başladıkça her bir dilimin değeri kesinlikle azalacaktır (Ariely vd., 2005, s. 134). Benzer şekilde Bernoulli, belli bir miktar paranın, zengin bir bireye göre fakir bir birey için daha değerli olduğunu ve bu yüzden bireylerin refahı arttıkça marjinal faydalarının azalacağını gözlemlemiştir (Trepel vd., 2005, s. 35).

Kayıptan kaçınma ile ilgili temel kanı, referans noktasının altındaki sonuçları tanımlayan kayıpların, referans noktasının üzerindeki sonuçları tanımlayan kazançlardan daha büyük görünmesidir. Referans noktasında meydana gelecek en küçük bir değişim, kayıpları ve kazançları tersine çevirebileceğinden bireylerin tercihlerini etkileyebilmektedir (Tversky ve Kahneman, 1991, s. 1047). Kayıptan kaçınma, insanların servetlerindeki azalmaya, artıştan daha duyarlı olduklarını ifade etmektedir. Ampirik bulgular, kayıpların kazançlardan yaklaşık iki kat daha güçlü olduğunu göstermektedir. Örneğin 100 dolar kaybedildiğinde duyulan acı, 100 dolar kazanıldığında duyulan memnuniyetin iki katıdır (Thaler vd., 1997, s. 648). Kayıptan kaçınma oranı olarak ifade edilebilecek bu oran birçok deneysel çalışmada tahmin edilmiştir ve genel olarak 1,5 ila 2,5 aralığında hesaplanmıştır. Bir başka ifade ile insanlara yöneltilen “100 ₺ kaybetmenin eşit olasılığını dengelemek için ihtiyacınız olan en küçük kazanç nedir?” ya da “Yazı gelmesi durumunda 100 ₺ kaybedeceğiniz belliyken tura gelmesi durumunda kaç ₺ kazanırsanız bu oyuna katılırsınız?” şeklindeki sorulara verilen cevaplar yaklaşık 150 ₺ ile 250 ₺ aralığında olmaktadır (Kahneman, 2019, s. 328). Bu oran Tversky ve Kahneman (1992, s. 311) tarafından 2,25 olarak hesaplanmıştır.

3. Vergi Uyumu Analizinde Beklenti Teorisinden Yararlanan Çalışmalar

Çeşitli araştırmalarda, vergi kaçırma kararını açıklamak için beklenti teorisinden yararlanılmıştır. Örneğin Yaniv (1999), Bernasconi ve Zanardi (2004) ve Dhama ve al-Nowaihi (2007) vergi kaçırma sorununu beklenti teorisini kullanarak yeniden incelemişlerdir.

Yaniv (1999), beklenti teorisini kapsamında peşin vergi ödemelerinin mükellefin vergi kaçırma kararını etkileyip etkilemediğini analiz etmiştir. Peşin vergi ödemeleri, beklenen fayda teorisini kapsamında vergi mükellefinin vergi kaçırma kararında hiçbir rol oynamazken beklenti teorisini kapsamında vergiden kaçınma kararını etkiler. Bu makale, vergi uyumu ve peşin vergi ödemeleri arasındaki ilişkileri araştırarak, basit bir vergi kaçırma modeline beklenti teorisini uygulamıştır. Sonuçlar, peşin vergi ödemelerinin, vergi mükelleflerinin gerçek vergi yükümlülüğünün altında ayarlansa bile, uyumu artırmada maliyetli tespit çabalarının yerini alabileceğine dair ampirik ve deneysel kanıtları desteklemektedir.

Bernasconi ve Zanardi (2004) beklenti teorisini, mükellefin denetlendiği zaman bile kazançlar alanında olduğu ve denetlenmese bile kayıplar alanında olduğu genel bir referans noktası ile kullanmıştır. Kahneman ve Tversky (1979) tarafından beklenti teorisinde gösterildiği gibi, kayıptan kaçınmanın önemli bir sonucu, kayıp alanındaki bir kişinin kazanç alanında olsaydı alacağından daha fazla riski kabul etmeye istekli olabilmesidir. Bernasconi ve Zanardi (2004)'nin bulguları, bireylerin kazanç alanında riskten kaçındığını ve kayıp alanında risk peşinde olduğunu göstermektedir.

Dhama ve al-Nowaihi (2007) kesinleşen verginin ödenmesinden sonraki geliri referans noktası olarak alır ki vergi mükellefi yakalanmamışsa kazanç alanında, yakalanmışsa kayıp alanındadır. Yazarlara göre beklenti teorisini, vergi kaçırma bulmacalarını açıklayabilir. Ayrıca bulgular, vergi mükelleflerinin davranışlarının beklenti teorisini için güçlü bir destek sağladığını göstermektedir.

Davranışsal faktörler pek çok yazar tarafından vergi uyumu analizlerine dâhil edilmiştir. Davranışsal faktörler vergi uyumu araştırmalarına dâhil edilirken bu çalışmalarda hem mükelleflerin hem de öğrencilerin katılımcı olarak yer aldığı görülmektedir. Bu kapsamda vergi uyumu araştırmalarında beklenti teorisinden yararlanan bazı çalışmaların bulgularına aşağıda kısaca yer verilmiştir.

Cullis vd. (2006) çalışmalarında, Birleşik Krallıktaki Bath Üniversitesinde eğitim alan 539 öğrenci bulunmaktadır. Birinci, ikinci ve son sınıf lisans öğrencileri arasından 400'ü iktisat bölümü ve 139'u psikoloji bölümünde eğitim gören öğrencilerin 241'i erkek, 295'i kadındır ve 3 katılımcı cinsiyet kutucuğunu boş bırakmıştır. Gerçekleştirilen vergi uyumu deneyinde; tespit oranlarının vergi kaçırma etkisi, çerçeveleme etkisinin önemi ve beyan edilen gelir miktarındaki bireysel farklılıklar araştırılmıştır. Bulgular tespit oranları arttıkça öğrencilerin sistematik olarak daha fazla beyanda bulunduğunu, ekonomi öğrencilerinin psikoloji öğrencilerine kıyasla önemli ölçüde daha az gelir beyan ettiklerini, çerçeveleme etkisinden önemli ölçüde etkilendiklerini ve vergi bir kayıp olarak çerçvelendiğinde erkeklerin önemli ölçüde daha az beyanda bulunduğunu göstermektedir. Beklenti

teorisi açısından özellikle değerlendirildiğinde, geliri kayıp ya da kazanç olarak sunmanın etkisi istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Yani yılsonunda daha önceden ödenen peşin vergiden başka ödemesi olmayanlar daha az vergi kaçırırken peşin vergi alınmayanlar vergiye kayıp olarak yaklaşmış ve beklenti teorisine uygun olarak daha fazla vergi kaçırmıştır. Ayrıca denetim oranlarındaki artışın vergi uyumunu artırdığı da tespit edilmiştir.

Choo vd. (2016), 200'ü gelir vergisi ödemeyen öğrenci, 200'ü geliri işverenleri tarafından bildirilen şirket çalışanları ve 120'si serbest meslek erbabı olan toplam 520 katılımcı ile çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Üç ana bölümde gerçekleştirilen deneyin ilk bölümü vergi uyumunu test eden ana deneyden, ikinci bölümü riskten kaçınma deneyinden (Holt ve Laury, 2002) ve üçüncü bölümü de vergi ödemeye yönelik tutumların yanı sıra kişilik ölçütlerini ortaya çıkaran bir dizi sorudan oluşmaktadır. Verilerin analizinde Mann-Whitney U testi ve Tobit regresyon modelinden yararlanılmıştır. Denetim oranlarının davranış üzerindeki etkisi açısından denetim oranı bilinmediğinde sergilenen davranışlarla denetim oranı bilindiğinde sergilenen davranışlar karşılaştırıldığında, öğrencilerin ve serbest meslek erbaplarının ortalama uyum seviyelerinde önemli bir değişiklik gözlemlenmektedir. Ceza oranları açısından da öğrencilerin vergi uyumunun düşük ceza oranları karşısında hem şirket çalışanlarına hem de serbest meslek erbaplarına kıyasla daha düşük olduğu görülmektedir. Çalışmada herhangi bir riskten kaçınma bulgusu saptanamamış olup öğrencilerin öğrenci olmayanlara göre daha fazla kayıptan kaçındıklarını söylemek mümkündür.

Tandon ve Rao (2017) çalışmalarını, 43 öğrenci ve 90 profesyonelden oluşan toplam 133 katılımcı ile 6 aylık bir sürede gerçekleştirmiştir. Hindistan'daki vergi uyumu davranışını değerlendirmek amacıyla 2015 yılında gerçekleştirilen laboratuvar deneyinde katılımcıların vergi oranı, ceza oranı ve denetim olasılığı gibi temel politika araçlarındaki değişikliklere verdiği cevaplar analiz edilmektedir. Elde edilen verilerin analizinde t-testi kullanılmıştır. Bulgular, katılımcıların risk algılarındaki ve riskten kaçınma konusundaki farklılıklar nedeniyle politika parametrelerindeki değişiklikler karşısında çeşitli tepkiler verdiğini göstermektedir. Politika parametrelerindeki değişikliklere cevaben bu farklılıkları açıklamanın olası bir yolu vergi ödeme kararına ilişkin bir model olarak beklenti teorisinden yararlanmaktır. Politika değişkenleri arasında vergi uyumunu sağlamada en etkili araç olarak denetim olasılığı ön plana çıkmaktadır.

Fochmann ve Wolf (2018) çalışmalarını Hannover Leibniz Üniversitesinin laboratuvarında 46'sı kadın ve 68'i erkek toplam 114 öğrenci ile kontrollü ve teşvikli dört deney ile gerçekleştirmiştir. Çalışmanın amacı kontrollü ve teşvik edilmiş deneyler kullanarak, vergi mükelleflerinin negatif geliri aşırı düşürmekten ziyade pozitif geliri eksik bildirerek vergilerden kaçmaya daha istekli olup olmadıklarını analiz etmektir. Deneylerin analizinde en küçük kareler yöntemi (OLS) ve panel regresyon analizinden yararlanılmıştır. Bulgular deneklerin, beklenti teorisine varsayımlarına uygun olarak daha fazla risk peşinde koştuklarını ve pozitif gelir durumunda negatif gelir durumundan daha yüksek bir vergi kaçırma eğiliminde olduklarını göstermektedir.

Austin vd. (2021), mükelleflerin vergi uyumu kararlarında etik bir şekilde karar verip vermediğini beklenti teorisine kapsamında araştırmıştır. Amazon'un Mechanical Turk (MTurk) platformundan seçilen denekler ile dört deney gerçekleştirilmiştir. En az 25 yaşında olan ve en az üç vergi beyannamesi veren bireylerle yapılan dört deneye sırasıyla 188, 151, 248 ve 287 kişi katılmıştır. Beklenti teorisine genellikle bireylerin riskli vergi kararlarını tahmin etmek için kullanılır. Örneğin, vergi iadesi bulunan bireylerin daha fazla (daha az) vergi uyumsuzluğuyla meşgul olacağı tahmin edilmektedir. Bu, "stopaj fenomeni" olarak bilinir. Ancak yazarlara göre, vergi uyumsuzluğu riskli olmasının yanında aynı zamanda etik de değildir. Çalışma, beklenti teorisinin teorik altyapısına destek sağlaması ve daha genel olarak risk altında karar vermeyi araştıran araştırmalara katkıda bulunması açısından önemlidir. Yazarlara göre, riskli kararın etik bir bileşeni olduğunda beklenti teorisinin teorik mekanizması, bireylerin davranışlarını açıklamak için yetersiz kalmaktadır.

4. Araştırmanın Metodolojisi

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, vergi uyumunu etkileyen faktörlerin beklenti teorisi kapsamında tespit edilmesidir. Allingham ve Sandmo'nun (1972) bireysel vergi kaçırma kararını ekonomik model kullanarak araştıran teorik çalışmaları ile vergi uyumu konusunda Friedland vd.'nin (1978) yaptığı deneysel çalışma, alanında öncü olarak kabul edilen çalışmalardır. Vergi kaçırma davranışını Yitzhaki (1974), Cowell (1990), Andreoni vd. (1998), Schneider ve Enste (2000) gibi daha birçok yazar kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca Becker vd. (1987), Robben vd. (1990), Alm (1991), Alm vd. (1992a), Alm vd. (1992b), Feld ve Tyran (2002), Torgler (2004) gibi bazı yazarlar da davranışsal bir bakış açısıyla vergi kaçırıp kaçırılmama kararını daha iyi anlamak için birçok çalışma yapmışlardır.

Ülkemizde vergi uyumu araştırmalarında davranışsal teorilerin ve modellerin kullanıldığı çok az çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma ise vergi uyumunda beklenti teorisi bileşenlerinden kayıptan kaçınma prensibinin etkisini test etmesi açısından önem arz etmektedir. Elde edilecek bulgular ile davranışsal kamu maliyesi perspektifinden vergi uyumu literatürüne önemli bir katkı sunulması amaçlanmaktadır.

4.2. Araştırmanın Hipotezleri, Evreni ve Örneklemi

Beklenti teorisi özelinde kayıptan kaçınmanın vergi uyumunda etkili olup olmadığını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmanın temelde iki tane hipotezi bulunmaktadır:

H₁₁: Vergi uyumunda kayıptan kaçınma etkilidir.

H₁₀: Vergi uyumunda kayıptan kaçınma etkili değildir.

H₂₁: Vergi uyumunda bireylerin risk düzeyi etkilidir.

H₂₀: Vergi uyumunda bireylerin risk düzeyi etkili değildir.

Araştırmanın başlıca sorusu, vergi uyumunda kayıptan kaçınmanın etkili olup olmadığı iken vergi uyumunu etkileyen faktörler de araştırılmaktadır. Bu faktörler ekonomik ve mali faktörler ile ekonomi dışı faktörler olarak iki başlığa ayrılacak ve demografik faktörler de analize dâhil edilecektir. Bu bağlamda hipotezlerin sınanmasında araştırma sorusu ve faktörler titizlikle irdelenecektir.

Araştırmanın evreni, Türkiye'de lisans düzeyinde eğitim gören öğrencilerdir. Sosyal bilimler alanında eğitim alan öğrenciler ile diğer öğrencilerin vergi uyumunun farklı olup olmadığını tespit edebilmek adına birinci sınıf öğrencileri çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bir başka ifadeyle alanında en az bir yıl lisans eğitimi almış öğrenciler çalışmaya dâhil edilmiştir. Anketin uygulandığı 2021-2022 eğitim-öğretim yılı güz döneminde birinci sınıf haricindeki lisans öğrencilerinin sayısı 6.181.367'dir.¹

Örneklem büyüklüğü ülkemizdeki lisans düzeyinde birinci sınıf haricindeki öğrenci sayısı üzerinden %95 güven aralığı ile %5 hata payı dikkate alınarak hesaplanmıştır. Örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında çoğu yazarın görüşü ve hesaplama yöntemi aynıdır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004; Baştürk ve Taştepe, 2013). Bu yönteme istinaden örneklem büyüklüğünün en az 384 olması gerektiği görülmüştür.

Örneklem, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemleri arasında yer alan kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir (Etikan vd., 2016). Kolayda örnekleme yöntemi tercih edilirken ankete katılımın gönüllülük esas çerçevesinde gerçekleştirilmesi veri toplama sürecini kolaylaştırmıştır. Veriler, bir anket şirketinin yüz yüze gerçekleştirdiği anketlerden elde edilmiştir². Ankete İstanbul'dan 407, Ankara'dan 216 ve İzmir'den 194 olmak üzere toplam 817 öğrenci tam ve eksiksiz olarak katılım

¹ <https://istatistik.yok.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 25.04.2022.

² Etik kurul onayı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 18.12.2020 tarihinde yapılan 13 sayılı toplantısında 2020/280 karar numarası ile alınmıştır.

sağlamıştır. Ayrıca çalışma kapsamında Cronbach α katsayısı 0,711 olarak hesaplanmış olup ölçek güvenilirliğinin kabul edilebilir seviyede olduğu söylenebilir.

5. Araştırmanın Bulguları

Vergi uyumunu etkileyen faktörlerin analizinde, Tobit modeli tercih edilmiştir. Tobin tarafından 1958 yılında geliştirilen Tobit modeli, bağımlı değişkenin değişim aralığının herhangi bir nedenden dolayı sınırlandırıldığı durumlarda kullanılabilir. Bağımlı değişkene ait bilgilerin yalnızca bazı gözlemler için söz konusu olduğu örneklem türü, sansürlü örneklem olarak bilinmektedir. Bu nedenle Tobit modeli, sansürlü model ya da kesikli regresyon modeli olarak da adlandırılmaktadır. Tobit modeli, Sansürlü Normal (Tobit) Regresyon olarak da adlandırılır ve vergi uyumunu etkileyen kayıptan kaçınma ve risk düzeyi gibi faktörlerin analizinde bu model kullanılmıştır. Ayrıca bağımlı değişken olarak vergi uyumunun ölçümünde bireylere, 70.000 ₺ gelirleri olması durumunda ödemek istedikleri vergi tutarı sorulmuştur. Elde edilen yanıtlar kategorize edilmeden doğrudan veri setine kodlanmıştır. Bu şekilde bağımlı değişkeni kategorize etmeden analize izin vermesi Tobit modelinin seçiminde önemli bir etken olmuştur. Tobit modeline ilişkin denklem aşağıdaki gibi yazılabilir (Kutlar, 2017; Kiracı ve Asker, 2019);

$$y_i^* = x_i' \beta + \varepsilon_i \quad (i=1 \dots n) \quad (1)$$

$$y_i = \begin{cases} y_i^* > 0 \text{ ise } y_i = y_i^* \\ y_i^* \leq 0 \text{ ise } y_i = 0 \end{cases}$$

x_i' = Tüm durumlar için gözlenen bağımsız değişken,

$y_i = 0$ 'a eşit ya da 0'dan daha büyük veya daha küçük değerlerle sınırlandırılmış gizli (latent) bağımlı değişkeni,

β = Tahmin edilecek katsayıları,

ε_i = Hata terimini göstermektedir.

5.1. Demografik Bulgular

Anketlerden elde edilen demografik bulgular Tablo 1'de detaylı bir şekilde görülmektedir.

Tablo1: Demografik Bulgular

Demografik Bilgiler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	391	%47,9
	Erkek	426	%52,1
Yaş	18	4	%0,5
	19	129	%15,8
	20	194	%23,7
	21	187	%22,9
	22	131	%18,1
	23-35 arası	172	%19,0
Üniversiteye Başlamadan Önce Yaşanılan Yerin Nüfusu	0-250 bin	187	%24,7
	250.001-1 milyon	202	%20,7
	1.000.001-5 milyon	169	%22,9
	5.000.001-15 milyon	71	%8,7
	15.000.001-18 milyon	188	%23,0
Eğitim Alanı	Sosyal Bilimler	413	%50,6
	Diğer Bilimler	404	%49,4
Babanın Eğitim Durumu	Okur/yazar	16	%2,0

BEKLENTİ TEORİSİ VE VERGİ UYUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

	İlkokul	119	%14,6
	Ortaokul	152	%18,6
	Lise	252	%30,8
	Ön lisans	52	%6,4
	Lisans	180	%22,0
	Lisansüstü	46	%5,6
Babanın Mesleği	İşçi	149	%18,2
	Memur	154	%18,8
	Serbest Meslek	149	%18,2
	Çiftçi	31	%3,8
	Esnaf	89	%10,9
	Emekli	142	%17,4
Annenin Eğitim Durumu	Diğer	103	%12,6
	Okur/yazar	28	%3,4
	İlkokul	195	%23,9
	Ortaokul	187	%22,9
	Lise	254	%31,1
	Ön lisans	22	%2,7
Annenin Mesleği	Lisans	115	%14,1
	Lisansüstü	16	%2,0
	İşçi	56	%6,9
	Memur	88	%10,8
	Serbest Meslek	38	%4,7
	Çiftçi	25	%3,1
	Esnaf	26	%3,2
	Ev Hanımı	491	%60,1
Gelir Düzeyi (Aylık)	Emekli	52	%6,4
	Diğer	41	%22,9
	0-650 ₺	219	%26,8
Öğrencinin Sınıfı	651-1000 ₺	275	%33,7
	1001 ₺ ve üzeri	323	%39,5
	2	434	%53,1
	3	222	%27,2
	4	161	%19,7

Tablo 1’de görüldüğü üzere; ankete katılan öğrencilerin %52,1’i erkek, %81’i 18-22 yaş aralığında, %39,5’inin aylık gelir düzeyi 1001 ₺ ve üzeri, %23’ünün üniversiteyi kazanmadan önce yaşadığı yerin nüfusu 15 milyondan fazla, %50,6’sı sosyal bilimler alanında eğitim almakta, %53,1’i ikinci sınıf öğrencisidir.

5.2. Tobit Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

Vergi uyumuna etki eden faktörleri belirleyebilmek için Tobit regresyon modeli ile analizler yapılmıştır.

Tablo 2: Vergi Uyumunu Etkileyen Faktörler (Tobit Regresyon Model Sonuçları)

Bağımlı Değişken			Vergi Uyumunu					
Gözlem Sayısı			817					
Gereksiz Değişkenler Testi			0.0000					
MODEL – 1			MODEL – 2		MODEL – 3		MODEL – 4	
Değişkenler	Katsayı	z ist.	Katsayı	z ist.	Katsayı	z ist.	Katsayı	z ist.
Ekonomik ve Mali Faktörler								
VERGIORAN-1	-156.25	-1.10	-181.07	-1.28	-146.29	-1.03	-124.29	-0.87
CEZA-1	208.08	1.56	155.29	1.16	184.11	1.38	176.62	1.33
CEZA-2	33.58	0.26	20.65	0.16	40.65	0.32	45.38	0.36
DENETİM-1	18.36	0.14	-72.34	-0.55	-80.27	-0.61	-98.11	-0.75
DENETİM-2	180.49	1.26	192.51	1.36	263.27*	1.82	257.16*	1.78
GELİR	879.98*	1.74	883.08*	1.76	916.66*	1.84	914.93*	1.84
Ekonomi Dışı Faktörler								
KKAC	-1421.22***	-3.79	-1340.99***	-3.60	-1321.92***	-3.56	-1251.01***	-3.36
RISKDUZEYI	101.23	0.87	102.48	0.88	86.59	0.75	98.17	-0.44
SOSCEVRE	-26.31	-0.21	-122.06	-0.98	-95.10	-0.76	-88.76	-0.71
VALGI-1	321.00***	2.59	285.81**	2.32	268.75**	2.19	287.51**	2.34
Demografik Faktörler								
CINSİYET	853.52***	2.94	789.98***	2.74	856.05***	2.97	804.96***	2.78
BABAEGTM	1237.28**	2.01	1080.08*	1.77	1037.76*	1.70	1059.74*	1.74
ANNEEGTM	740.80**	2.41	696.77**	2.28	687.24**	2.26	707.51**	2.33
ANNEMSLK	-564.52	-0.83	-690.92	-1.03	-814.74	-1.22	-755.40	-1.13
BABAMSLK	1115.39***	2.95	1052.41***	2.81	1074.71***	2.88	1053.00***	2.82
NUFUS	-579.65*	-1.82	-560.25*	-1.77	-614.97*	-1.95	-598.43*	-1.90
ISTECRUBE	-154.26	-0.53	-139.00	-0.48	-138.24	-0.48	-129.46	-0.45
YAS	98.49	0.78	118.92	0.95	131.77	1.05	147.53	1.18
SOSBIL	702.75**	2.44	677.25**	2.37	681.23**	2.40	685.82**	2.42
SINIF	511.55	1.22	623.59	1.50	574.85	1.38	567.61	1.37
UNIVERSITE	-931.49	-1.44	887.93	-1.39	-840.23	-1.32	-856.30	-1.35
Modele Eklenen Diğer Değişkenler								
VALGI-2			475.14***	3.85	555.69***	4.34	450.94**	3.25
VALGI-3					-306.84**	-2.28	-279.48**	-2.07
VALGI-4							-242.25*	0.05
C (SABIT)	1101.83	1.01	286.25	0.26	458.20	0.41	1229.92	1.05

Anlamlılık Düzeyleri: * $0.05 < p < 0.10$, ** $0.01 < p < 0.05$, *** $p < 0.01$

Temel Sınıflar: Sosyal alanı, lisansüstü eğitim bilimler düzeyi, emekli, nüfus, risk düzeyi.

21 bağımsız değişken kullanılarak oluşturulan ilk modele her seferinde bir değişken eklenerek üç model daha oluşturulmuştur. Toplamda vergi uyumuna etki edebileceği düşünülen 24 bağımsız değişken kullanılmıştır.

Tablo 2’de kurulan modelden elde edilen sonuçların uygun olup olmadığını test etmek için gereksiz değişkenler testine (redundant variables test) başvurulabilir (Kutlar, 2017, ss. 87-88). Yapılan gereksiz değişkenler testinde p ihtimal değeri, %1’in çok altında (0.0000) çıkmış olup kurulan modelin uygun olduğunu göstermektedir.

Bağımlı değişken olarak vergi uyumu “Yıllık kazancımın 70.000 ₺ olması durumunda kazancımın lirasını vergi olarak ödemek isterim.” sorusu ile ölçülmüş ve “VERGIUY” şeklinde kodlanmıştır.

Ekonomik ve mali faktörlerden; vergi oranı, cezalar, denetimler ve gelir bağımsız değişken olarak analize dâhil edilmiştir. İstatistiksel olarak %10 anlamlılık düzeyinde, vergi uyumu ile denetimler (DENETİM-2) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre,

“Yakalanmayacağını düşünen bireyler vergi ödemekten kaçınır.” ifadesine katılan bireyler diğer bireylerden 257 ₺ (%7,1) daha fazla vergi ödemek istemektedir.

Vergi uyumu, istatistiksel olarak %10 anlamlılık düzeyinde, aylık gelir bakımından anlamlı farklılaşmaktadır ve aralarında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Anketin uygulandığı dönemdeki asgari ücret tutarı dikkate alınarak 0-2825 ₺ aralığı “0” ve 2826-30.000 aralığı “1” olarak kodlanmıştır. Aylık geliri asgari ücretin üstünde olan öğrencilerin diğer öğrencilere kıyasla 914 ₺ (%25,3) daha fazla vergi ödemek istedikleri görülmektedir. Benzer şekilde bazı çalışmaların bulguları gelirdeki artışın beyan edilen geliri yani vergi uyumunu artırdığını göstermektedir (Beron vd., 1992; Alm vd., 1992a). Gelirdeki artışa bağlı olarak vergi kaçırma miktarının arttığını yani gelirdeki artışın vergi uyumuna etkisinin negatif yönlü olduğunu tespit eden çalışmalar da bulunmaktadır (Baldry, 1987; Bosco ve Mittone, 1997; Park ve Hyun, 2003; Saruç ve Sağbaş, 2004). Diğer taraftan gelir düzeyinin vergi uyumuna etkisi çoğu çalışmada net olarak tespit edilememiştir (Spicer ve Becker, 1980; Collins ve Plumlee, 1990; Alm ve Torgler, 2006; McGee ve Gelman, 2009; Lago-Penas ve Lago-Penas, 2010; Yurdakul, 2013).

Analiz sonuçları, vergi uyumu ile vergi oranı ve cezalar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilemediğini göstermektedir. Yani bu çalışma özelinde, vergi uyumunu etkileyen faktörler arasında vergi oranı ve cezalar yer almamaktadır. Bazı çalışmaların bulguları ekonomik ve mali faktörlerin vergi uyumuna etkisi olmadığı yönündedir. Örneğin vergi oranlarının vergi uyumunu anlamlı bir düzeyde etkilemediği (Alm, 1999; Cox, 1984; Slemrod, 1985; Geeroms ve Wilmots, 1985; Wahlund, 1992; Steenbergen vd., 1992; Joulfaian ve Rider, 1996), vergi uyumu üzerinde cezaların net bir etkisinin olmadığı (Frey, 1997; Frey ve Stutzer, 2001; Logue, 2006; Doran, 2009) birçok çalışmanın bulguları arasındadır.

Analizlere ekonomi dışı faktörlerden kayıptan kaçınma, risk düzeyi, sosyal çevre ve vergi algısı (VALGI-1) dâhil edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre vergi uyumu; kayıptan kaçınma ve vergi algısı bakımından anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. Risk düzeyi ve sosyal çevre ile vergi uyumu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu durumda, vergi uyumunda bireylerin risk düzeyinin etkili olmadığı anlaşılmakta ve oluşturulan H_{21} hipotezi reddedilerek H_{20} hipotezi kabul edilmektedir. Fakat modele sonradan eklenen ve ekonomi dışı faktörler arasında yer alan vergi algısı (VALGI-2, VALGI-3 ve VALGI-4) değişkenleri ile vergi uyumu anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

İstatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde, vergi uyumu ile kayıptan kaçınma arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Kahneman’a (2019) göre kayıptan kaçınmanın boyutunu, birey kendisine bir soru sorarak ölçebilir: “100 dolar kaybetmenin eşit olasılığını dengelemek için ihtiyacım olan en küçük kazanç nedir?” Birçok kişi için bu sorunun yanıtı yaklaşık 200 dolardır, yani kaybın iki katıdır. “Kayıptan kaçınma oranı” birçok çalışmada tahmin edilmiştir ve bu oranın genellikle 1,5 ile 2,5 aralığında olduğu görülmüştür. Bu çalışmada ise kayıptan kaçınma oranı şu sorunun cevabı ile ölçülmüştür:

“Farz edelim ki bir yazı tura oyunu oynanıyor. Yazı gelmesi durumunda 100 ₺ kaybedeceğimiz bu oyuna, tura gelmesi durumunda en az kaç lira kazanırsanız katılmayı kabul edersiniz?

- a. 150 ₺ b. 200 ₺ c. 225 ₺ d. 250 ₺ e. Başka bir cevabınız var ise yazınız.....”.

Bu soruya verilen yanıtların ortalaması 450 ₺’dir ve bu bağlamda 100-450 ₺ aralığı “0”, 451-10.000 ₺ aralığı “1” olarak yani “düşük kayıptan kaçınma oranı ve yüksek kayıptan kaçınma oranı” şeklinde kodlama yapılmıştır. Bulgular, kayıptan kaçınma oranı arttıkça vergi ödeme isteğinin yani vergi uyumunun azaldığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle kayıptan kaçınma oranı yüksek olan bireylerin kayıptan kaçınma oranı düşük olanlara göre 1251 ₺ (%34,7) daha az vergi ödemek istedikleri tespit edilmiştir. Bu durumda, vergi uyumunda kayıptan kaçınmanın etkili olduğu anlaşılmış ve oluşturulan H_{10} hipotezi reddedilerek ve H_{11} hipotezi kabul edilmiştir. Vergi uyumunda kayıptan kaçınmanın etkili olduğu bulgusu Rees-Jones, (2018); Engström vd., (2015) ve Engström vd., (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmaların bulgularıyla örtüşmektedir.

İstatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde, vergi uyumu ile vergi algısı (VALGI-1) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Likert ölçeğindeki “Vergi sistemi adildir.” ifadesine katılanların katılmayanlara göre 287 ₺ (7,9) daha fazla vergi ödemek istedikleri anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle vergi sisteminin adil olduğunu düşünen bireylerin %7,9 daha fazla vergi ödemek istedikleri tespit edilmiştir. Türkiye’de gerçekleştirilen bazı çalışmaların (İpek ve Kaynar, 2009a; Daştan, 2011; Sağlam, 2013) bulguları ise vergi sisteminin adil olmadığı algısının hâkim olduğu yönündedir.

Vergi uyumunun, modele sonradan eklenen ve ekonomi dışı faktörler arasında yer alan “VALGI-2, VALGI-3 ve VALGI-4” bakımından da anlamlı farklılaştığı tespit edilmiştir. Anlamlı farklılaşma istatistiksel olarak sırasıyla %5, %5 ve %10 anlamlılık düzeyindedir. VALGI-2’ye göre, Likert ölçeğindeki “Vergi ödemek vatandaşlık görevidir.” ifadesine katılanların diğerlerine göre 450 ₺ (%12,5) daha fazla vergi ödemek istedikleri görülmektedir. Bir başka ifadeyle vergi ödemeyi vatandaşlık görevi olarak gören bireylerin vergi uyumunun %12,5 daha fazla olduğu söylenebilir. Bu bulgu, Ömürbek vd., (2007) ile Teyyare ve Kumbaşı’nın (2016) bulguları ile benzer yöndedir.

VALGI-3’e göre, Likert ölçeğindeki “Toplumda mükelleflerin muhasebe kayıtlarına gelirlerini az, giderleri fazla gösterdiği yönünde bir düşünce hâkimdir.” ifadesine katılan bireylerin diğer bireylere kıyasla 279 ₺ (%7,7) daha az vergi ödemek istedikleri yani vergi uyumlarının %7,7 daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bu negatif yönlü ilişkiye dayanarak mükelleflerin gelirlerini ve giderlerini muhasebe kayıtlarına dürüst bir şekilde işlemediği algısında olan bireylerin vergi uyumlarının daha düşük olduğu ifade edilebilir.

Öğrencilere Likert ölçeğinde “VALGI-4’e ilişkin “Vergi devlete yapılan gereksiz bir ödemedir.” şeklindeki ters yönlü ifade yöneltilmiştir. Bu ifadeye katılanların diğerlerinden 242 ₺ (%6,7) daha az vergi ödemek istekleri anlaşılmaktadır. Bu negatif yönlü ilişki, vergilerin devlete yapılan gereksiz bir ödeme olduğu düşüncesinde olan bireylerin vergi uyumunun diğer bireylere kıyasla %6,7 daha düşük olduğunu göstermektedir.

Analize 11 adet demografik faktör dâhil edilmiştir. Bunlar; cinsiyet, babanın eğitim düzeyi, annenin eğitim düzeyi, annenin mesleği, babanın mesleği, nüfus, iş tecrübesi, yaş, sosyal bilimler alanı, öğrencinin sınıfı ve üniversite türüdür. Vergi uyumu ile demografik faktörler arasında kurulan modelde annenin mesleği, iş tecrübesi, yaş, öğrencinin sınıfı ve üniversite türü haricindeki altı faktörün de anlamlı farklılaştığı dikkat çekmektedir. Bu değişkenlerden özellikle yaş değişkeninin vergi uyumu üzerine etkisini araştıran çalışma sayısı oldukça fazladır. Bu çalışmada da olduğu gibi bazı çalışmaların bulguları yaş ile vergi uyumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı yönündedir (Song ve Yarbrough, 1978; Spicer ve Becker, 1980; Slemrod, 1985; Grasmick ve Bursik, 1990; Crane ve Nourzad, 1992; Wahl vd., 2010; Kaynar Bilgin, 2011; Sağlam, 2013; Ho vd., 2013).

Vergi uyumu, istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde, cinsiyet bakımından anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. Analizde kız öğrenciler “0”, erkek öğrenciler “1” olarak kodlanmış ve vergi uyumu ile cinsiyet arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu durum, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre vergiye daha fazla uyumlu olduklarını göstermektedir. Bir başka ifadeyle erkek öğrenciler kız öğrencilerden 804 ₺ (%22,3) daha fazla vergi ödemek istemektedirler. Vergi uyumu araştırmalarının bazılarında kadınların bazılarında ise erkeklerin uyumu daha yüksek bulunmuştur. Bu çalışmada olduğu gibi erkeklerin vergi uyumunu kadınlardan daha yüksek bulan çalışmalardan bazıları Keenan ve Dean (1980), Barnett ve Karson (1987), Kirchler ve Maciejovsky (2001), Ömürbek vd. (2007) tarafından yapılmıştır.

Pántya vd., (2016) tarafından Macaristan’ın Debrecen Üniversitesi’nde gerçekleştirilen vergi uyumu deneyinde kadınların erkeklerden daha uyumlu oldukları görülmektedir. Cinsiyet etkisi açısından bu bulgu, vergi davranışı alanındaki birçok çalışma ile uyumludur (Kastlunger vd., 2010; Kogler vd., 2013). Benzer bulgular Vogel (1974), Mason ve Calvin (1978), Tittle (1980), Spicer ve Becker (1980), Richards ve Tittle (1981), Witte ve Woodbury (1985), Spicer ve Hero (1985), Baldry (1987), Porcano (1988), Beron vd. (1992), Saruç ve Sağbaşı (2003), Gökbunar vd. (2007), Demir (2008),

Torgler ve Valev (2010), Lemoine ve Roland-Levy (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da görülmektedir.

Song ve Yarbrough (1978), cinsiyet ile vergi uyumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edememiştir. Hofmann vd. (2017), cinsiyet açısından kadın olmanın vergi uyumu üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu ancak bu etkinin çok düşük olduğunu belirtmektedir. Cinsiyetin vergi uyumu üzerine bir etkisini tespit edemeyen çalışmalar da bulunmaktadır (Grasmick ve Bursick, 1990; Crane ve Nourzad, 1992; Loo, 2003; Roxas ve Stoneback, 2004; Swaidan vd., 2006; Kaynar Bilgin, 2011; Sağlam, 2013; Ho vd., 2013).

İstatistiksel olarak %10 anlamlılık düzeyinde vergi uyumu, babanın eğitim düzeyi bakımından anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. Anket uygulamasında babanın eğitim düzeyi verileri; okur/yazar, ilkokul, ortaokul, lise, ön lisans (iki yıllık), lisans, lisansüstü tercihleri sunularak elde edilmiştir. Babası lisansüstü eğitimini tamamlamış olan öğrenciler “1”, diğer eğitim düzeyinde olanlar “0” olarak kodlanmıştır. Vergi uyumu ile babanın eğitim düzeyi arasındaki pozitif yönlü ilişki, babası lisansüstü mezunu olan öğrencilerin diğer öğrencilerden 1059 ₺ (%29,4) daha fazla vergi ödemek istediklerini göstermektedir.

İstatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde, vergi uyumu ile annenin eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Anket uygulamasında annenin eğitim düzeyi verileri; okur/yazar, ilkokul, ortaokul, lise, ön lisans (iki yıllık), lisans, lisansüstü tercihleri sunularak elde edilmiştir. Annesi lise mezunu olan öğrenciler “1”, diğer eğitim düzeyinde olanlar “0” olarak kodlanmıştır. Buna göre, annesi lise eğitimini tamamlamış olan öğrencilerin diğer öğrencilere kıyasla 707 ₺ (%19,6) daha fazla vergi ödemek istedikleri anlaşılmaktadır.

İstatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde, vergi uyumu ile babanın mesleği arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Anket uygulamasında babanın mesleği verileri; işçi, memur, serbest meslek, çiftçi, esnaf/tacir, emekli ve diğer tercihleri sunularak elde edilmiştir. Babası işçi olan öğrenciler “1”, diğer öğrenciler “0” olarak kodlanmıştır. Buna göre, babası işçi olan öğrencilerin 1053 ₺ (%29,2) daha fazla vergi ödemek istedikleri anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle babası işçi olan öğrencilerin vergi uyumu diğer öğrencilerden %29,2 daha fazladır.

İstatistiksel olarak %10 anlamlılık düzeyinde, vergi uyumu ile nüfus arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Öğrencilerin üniversiteye gelmeden önce yaşadıkları yerlerin nüfus ortalaması 5.895.000'tir. Bu bağlamda 0-5.895.000 aralığı “0”, 5.895.001-18.000.000 aralığı “1” olarak kodlanmıştır. Nüfus yoğunluğu arttıkça vergi uyumunun düştüğü ya da nüfusu kısmen daha az bölgelerde yaşayan bireylerin vergi uyumlarının daha yüksek olduğu yorumu yapılabilir. Bir başka ifadeyle nüfusu daha yoğun bölgelerde yaşayan bireyler diğer bireylere kıyasla 598 ₺ (%16,6) daha az vergi ödemek istemektedir.

Vergi uyumu, istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde, sosyal bilimler alanında eğitim alma bakımından anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. Sosyal bilimler alanında eğitim alan öğrenciler “1”, sosyal bilimlerden farklı bir alanda eğitim alan öğrenciler “0” olarak kodlanmıştır. Vergi uyumu ile eğitim alınan alan arasındaki negatif yönlü ilişki, sosyal bilimler alanında eğitim alan öğrencilerin sosyal bilimler alanından başka bir alanda eğitim alan öğrencilere göre 685 ₺ (%19) daha fazla vergi ödemek istediklerini göstermektedir. Bir başka ifadeyle bulgular, diğer alanlara kıyasla sosyal bilimler alanında eğitim alan öğrencilerin vergi uyumunun %19 daha fazla olduğunu göstermektedir.

6. Sonuç

Vergi uyumunu etkileyen faktörlerin beklenti teorisi kapsamında analiz edildiği bu çalışmada vergi uyumunu etkileyen faktörler, ekonomik ve mali faktörler ile ekonomi dışı faktörler olarak ikiye ayrılmakta ve demografik faktörler de analize dâhil edilmektedir. Analizlere temel teşkil eden veriler, bir anket şirketinin yüz yüze gerçekleştirdiği anketlerden elde edilmiştir. Ankete İstanbul'dan 407, Ankara'dan 216 ve İzmir'den 194 olmak üzere toplam 817 öğrenci tam ve eksiksiz olarak katılım sağlamıştır. Verilerin analizinde Tobit regresyon modelinden yararlanılmıştır.

Elde edilen bulgular kayıptan kaçınma oranı yüksek olan bireylerin kayıptan kaçınma oranı düşük olanlara göre 1251 ₺ (%34,7) daha az vergi ödemek istediklerini, bireylerin risk düzeyi ile vergi uyumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığını, sosyal bilimler alanında eğitim alan öğrencilerin sosyal bilimler alanından başka bir alanda eğitim alan öğrencilere göre 685 ₺ (%19) daha fazla vergi ödemek istediklerini göstermektedir. Özetle bu çalışmanın bulguları, vergi uyumunda beklenti teorisi argümanlarından kayıptan kaçınmanın etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulguya dayanarak vergi uyumu araştırmalarında beklenti teorisinin diğer argümanlarından da yararlanılması önerilmektedir.

Vergi uyumu konusunda yurt dışında yapılan çalışmalarda beklenti teorisi ve argümanlarından yararlanan çalışmalar son yıllarda artış göstermiştir. Bu artış özellikle peşin vergi sisteminin uygulandığı ülkelerde görülmektedir. Ülkemizde de peşin vergi sisteminin uygulanmadığı dikkate alındığında bu çalışmanın bulgularının maliye literatürüne farklı bir bakış açısı getirerek önemli katkılar sağlayacağı öngörülmektedir. İleride yapılacak vergi uyumu araştırmalarında farklı öğrenci ve vergi mükellefi gruplarından yararlanılmasının bu çalışmanın bulgularına ve literatüre önemli katkılar sağlayacağı tahmin edilmektedir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Erhan ÇELİK (%50), İsa SAĞBAŞ (%50)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. & Çoban, H. (2012). "Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi Perspektiflerinden Vergiye Karşı Tutum ve Davranışları Belirleyen Faktörler". C. C. Aktan, A. Kesik & D. Dileyici (Ed.). *Yeni Maliye Değişim Çağında Kamu Maliyesi: Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni Öğretiler, Yeni Perspektifler* (199-223). Ankara: Hermes Matbaacılık.
- Allingham, M. & Sandmo, A. (1972). "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis". *Journal of Public Economics*, 1(3-4): 323-338.
- Alm, J. (1991). "A Perspective on the Experimental Analysis of Taxpayer Reporting". *The Accounting Review*, 66(3): 577-593.
- Alm, J. (1999). "Tax Compliance and Administration", https://www.researchgate.net/publication/247699437_Tax_Compliance_and_Administration (Erişim Tarihi: 16.05.2021).
- Alm, J. & Torgler, B. (2006). "Culture Differences and Tax Morale in the United States and in Europe". *Journal of Economic Psychology*, 27(2): 224-246.
- Alm, J., Jackson, B. R. & McKee, M. (1992a). "Estimating the Determinants of Taxpayer Compliance with Experimental Data". *National Tax Journal*, 45(1): 107-114.
- Alm, J., McClelland G. H. & Schulze, W. D. (1992b). "Why Do People Pay Taxes?". *Journal of Public Economics*, 48(1): 21-38.
- Andreoni, J., Erard, B. & Feinstein, J. (1998). "Tax Compliance". *The Journal of Economic Literature*, 36(2): 818-860.
- Ariely, D., Huber, J. ve Wertenbroch, K. (2005), "When Do Losses Loom Larger than Gains?", *Journal of Marketing Research*, 42, 134-138.
- Austin, C. R., Bobek, D. D. & Jackson, S. B. (2021). "Does prospect theory explain ethical decision making? Evidence from tax compliance". *Accounting Organizations and Society*, 94, <https://doi.org/10.1016/j.aos.2021.101251>.
- Balaz, V., Bacova, V., Drobna, E., Dudekova, K. & Adamik, K. (2013). "Testing Prospect Theory Parameters". *Ekonomický časopis*, 61(7): 655-671.
- Baldry, J. C. (1987). "Income Tax Evasion and the Tax Schedule: Some Experimental Results". *Public Finance*, 42(3): 357-383.
- Barbuta-Mișu, N. (2011). "A review of factors for tax compliance". *Economics and Applied Informatics*, 1: 69-76.
- Barnett, J. H. & Karson, M. J. (1987). "Personal Values and Business Decisions: An Exploratory Investigation". *Journal of Business Ethics*, 6(5): 371-382.
- Baştürk, S. & Taştape, M. (2013). "Evren ve ömeklem". S. Baştürk (Ed.). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (129-159). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Becker, W., Buchner, H. J. & Sleeking, S. (1987). "The Impact of Public Transfer Expenditures on Tax Evasion: An Experimental Approach". *Journal of Public Economics*, 34(2): 243-252.
- Bernasconi, M. & Zanardi, A. (2004). "Tax evasion, tax rates and reference dependence". *FinanzArchiv*, 60(3): 422-445.
- Bernoulli, D. (1954). *Exposition of a New Theory on the Measurement of Risk*. (Çev. L. Sommer). *Econometrica*, (22)1: 23-36. (Orijinal baskısı Papers of the Imperial Academy of Sciences in Petersburg, Vol.: V. 1738, 175-192.)

- Beron, K., Tauchen, H. V. & Witte, A. D. (1992). "The Effect of Audits and Socioeconomic Variables on Compliance". J. Slemrod, (Ed.). *Why People Pay Taxes: Tax Compliance and Enforcement*(67-89). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Bosco, L. ve Mittone, L. (1997). "Tax Evasion and Moral Constraints: Some Experimental Evidence". *Kyklos*, 50: 297-324.
- Brenner, L., Rottenstreich, Y., Sood, S. & Bilgin, B. (2007). "On The Psychology of Loss Aversion: Possession, Valence, and Reversals of The Endowment Effect". *Journal of Consumer Research*, 34(3): 369-376.
- Camerer, C. F. (2005). "Three Cheers-Psychological, Theoretical, Empirical-for Loss Aversion". *Journal of Marketing Research*, 42(2): 129-133.
- Choo, L., Fonseca, M. A. ve Myles, G. D. (2016). "Do Students Behave Like Real Taxpayers in the Lab? Evidence from a Real Effort Tax Compliance Experiment". *Journal of Economic Behavior ve Organization*, 124: 102-114.
- Cowell, F. A. (1990). *Cheating the Government: The Economics of Evasion*. The MIT Press: Cambridge.
- Cox, D. (1984). "Raising Revenue in the Underground Economy". *National Tax Journal*, 37(3): 283-288.
- Crane, S. E. & Nourzad, F. (1992). "Analyzing Income Tax Evasion Using AmnestyData with Self-Selection Correction: The Case of the Michigan Tax Amnesty Program". J. Slemrod, (Ed.). *Why People Pay Taxes: Tax Compliance and Enforcement* (167-189). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Cullis, J. G., Jones, P. & Lewis, A. (2006). "Tax Framing, Instrumentality And Individual Differences: Are There Two Different Cultures?". *Journal of Economic Psychology*, 27(2): 304-320.
- Daştan, A. (2011). "Muhasebe Meslek Mensuplarının Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesindeki Rolü: Doğu Karadeniz Bölgesine Yönelik Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2): 181-206.
- Demir, İ. C. (2008). *Vergi Ahlakı ve Belirleyenleri, Ege Bölgesi Örneği*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Dhami, S. & al-Nowaihi, A. (2007). "Why Do People Pay Taxes? Prospect Theory versus Expected Utility Theory". *Journal of Economic Behavior ve Organization*, 64(1): 171-192.
- Doran, M. (2009). "Tax Penalties and Tax Compliance". *Harvard Journal of Legislation*, 46: 111-114.
- Engström, P., Nordblom, K. & Stefánsson, A. (2022). "Loss aversion and indifference to tax rates: Evidence from tax filing data". *Journal of Economic Behavior ve Organization*, 200: 287-311.
- Engström, P., Nordblom, K., Ohlsson, H. & Persson, A. (2015). "Tax Compliance and Loss Aversion". *American Economic Journal: Economic Policy*, 7(4): 132-164.
- Etikan, I., Musa, S. A. & Alkassim, R. S. (2016). "Comparison of Convenience Sampling and Purposive Sampling". *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*, 5(1): 1-4.
- Feld, L. P. & Tyran, J. R. (2002). "Tax Evasion and Voting: An Experimental Analysis". *Kyklos*, 55(2): 197-221.
- Feld, L. & Frey, B. (2005). *Tax Compliance As The Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulation, Centre for Tax System Integrity*. Australian National University, Working Paper No: 76.

- Fochmann, M. & Wolf, N. (2018). Framing and Saliency Effects in Tax Evasion Decisions-An Experiment on Underreporting and Overdeducting. <https://ssrn.com/abstract=2595070>. (Erişim Tarihi: 12.09.2020).
- Frey, B. S. (1997). *Not Just for the Money: An Economic Theory of Personal Motivation*. Edward Elgar Publishers: Cheltenham UK.
- Frey, B. S. & Stutzer, A. (2001). "Economics and Psychology: From Imperialistic to Inspired Economics". *Philosophie Economique*, 2: 5-22.
- Geeroms, H. J. & Wilmots, H. (1985). "An Empirical Model of Tax Evasion and Tax Avoidance". *Public Finance*, 40: 190-209.
- Gökbunar, A. R., Selim, S. & Yanıkkaya, H. (2007). "Türkiye'de Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma". *Ekonomik Yaklaşım*, 18: 69-94.
- Grasmick, H. G. & Bursick, R. J. (1990). "Conscience, Significant Others, and Rational Choice: Extending the Deterrence Model". *Law ve Society Review*, 24(3): 837-861.
- Henderson, D. R. (2005). Daniel Kahneman. D. R. Henderson (Ed.). *The Concise Encyclopedia of Economics (547-548)*. California: Liberty Fund.
- Ho, D., Ho, D. C. K. & Young, A. (2013). "A Study of the Impact of Culture on Tax Compliance in China". *International Tax Journal*, 33-44.
- Hofmann, E., Voracek, M., Bock, C. & Kirchler, E. (2017). "Tax Compliance Across Sociodemographic Categories: Meta Analyses of Survey Studies". *Journal of Economic Psychology*, 62: 63-71.
- Holt, C. A. & Laury, S. K. (2002). "Risk Aversion and Incentive Effects". *American Economic Review*, 92(5): 1644-1655.
- İpek, S. & Kaynar, İ. (2009a). "Demografik Faktörlerin Vergi Uyumuna Etkisi: Bir Anket Çalışmasının Sonuçları". *Maliye Dergisi*, 157: 116-130.
- James, S. & Alley, C. (2002). "Tax Compliance, Self-Assessment and Tax Administration". *Journal of Finance and Management in Public Services*, 2(2): 27-42.
- Joulfaian, D. & Rider, M. (1996). "Tax Evasion in the Presence of Negative Income Tax Rates". *National Tax Journal*, 49(4): 553-570.
- Kahneman, D. (2003a). "A Psychological Perspective on Economics". *The American Economic Review*, 93(2): 162-168.
- Kahneman, D. (2003b). "Maps of Bounded Rationality: Psychology for Behavioral Economics". *The American Economic Review*, 93(5): 1449-1475.
- Kahneman, D. (2019). *Hızlı ve Yavaş Düşünme*. (Çev. Osman Çetin Deniztekin & Filiz Nayır Deniztekin). 12. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Kahneman, D. & Tversky, A. (1972). "Subjective Probability: A Judgment of Representativeness". Staël Von Holstein C.A.S. (Ed.). *The Concept of Probability in Psychological Experiments (25-48)*. Theory and Decision Library.
- Kahneman, D. & Tversky, A. (1973). "On the Psychology of Prediction". *Psychological Review*. 80(4): 237-251.
- Kahneman, D. & Tversky, A. (1979). "Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk". *Econometrica*, 47(2): 263-291.

- Kastlunger, B., Dressler, S., Kirchler, E., Mittone, L. & Voracek, M. (2010). "Sex Differences in Tax Compliance: Differentiating Between Demographic Sex, Gender-role Orientation, and Prenatal Masculinization (2D:4D)". *Journal of Economic Psychology*, 31, 542-552.
- Kaynar-Bilgin, H. (2011). "Türkiye'de vergi ahlakının belirleyicileri". *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 38(2): 167-190.
- Keenan, A. & Dean, P. N. (1980). "Moral Evaluationas of Tax Evasion". *Social Policy and Administration*, 14(3): 209-220.
- Kiracı, K. & Asker, V. (2019). "Etkinlik ve Etkinliği Belirleyen Faktörler: Havayolu Şirketleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(1): 25-50.
- Kirchler, E. & Maciejovsky, B. (2001). "Tax compliance within the context of gain and loss situations, expected and current asset position, and profession". *Journal of Economic Psychology*, 22(2): 173-194.
- Kogler, C., Batrancea, L., Nichita, A., Pantya, J., Belianin, A. & Kirchler, E. (2013). "Trust and Power as Determinants of Tax Compliance: Testing the Assumptions of the Slippery Slope Framework in Austria, Hungary, Romania and Russia". *Journal of Economic Psychology*, 34: 169-180.
- Kutlar, A. (2017). *EViews ve SPSS ile Logistik Regresyon (Logit), Probit ve Tobit Modellerinin Uygulamaları*. Orion Kitabevi. Ankara.
- Lago-Penas, I. & Lago-Penas, S. (2010). "The Determinants of Tax Morale in Comparative Perspective: Evidence from European Countries". *European Journal of Political Economy*, 26(4): 441-453.
- Lemoine, J. & Roland-Levy, C. (2013). "Are Taxpayers, Who Pay their Taxes, all Cooperative Citizens?". *Citizenship Teaching ve Learning*, 8(2): 195-213.
- Logue, K. D. (2006). *Optimal Tax Compliance and Penalties When the Law is Uncertain*. Law ve Economics Working Papers, University of Michigan Law School.
- Loo, R. (2003). "Are Women More Ethical than Men? Findings from Three Independent Studies". *Women in Management Review*, 18(4): 169-181.
- Malik, S., Mihm, B. & Timme, F. (2018). "An Experimental Analysis of Tax Avoidance Policies". *International Tax and Public Finance*, 25(1): 200-239.
- Mason, R. & Calvin, L. D. (1978). "A Study of Admitted Income Tax Evasion". *Law ve Society Review*, 13(1): 73-89.
- McGee, R. W. & Gelman, W. (2009). "Options on the Ethics of Tax Evasion: A Comparative Study of the USA and Six Latin American Countries". *Akron Tax Journal*, 24(3): 69-91.
- Nsor-Ambala, R. (2016). "Evidence For The Influence Of Individual Ethical Orientation On Tax Compliance Among Ghanaian Tax Payers". *VVU Journal Of Business Research*, 1(2): 19-33.
- Ömürbek, N., Çiçek, H. G. & Çiçek, S. (2007). "Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılan Anketin Bulguları". *Maliye Dergisi*, 153: 102-122.
- Pántya, J., Kovács, J., Kogler, C. & Kirchler, E. (2016). "Work Performance and Tax Compliance in Flat and Progressive Tax Systems". *Journal of Economic Psychology*, 56: 262-273.
- Park, C. G. & Hyun, J. K. (2003). "Examining the Determinants of Tax Compliance by Experimental Data: A Case of Korea". *Journal of Policy Modeling*, 25(8): 673-684.
- Porcano, T. M. (1988). "Correlates of Tax Evasion". *Journal of Economic Psychology*, 9(1): 47-67.
- Rees-Jones, A. (2018). "Quantifying Loss-Averse Tax Manipulation". *The Review of Economic Studies*, 85(2): 1251-1278.

- Richards, P. & Tittle, R. (1981). "Gender and Perceived Changes of Arrest". *Social Forces*, 59(4): 1182-1199.
- Robben, H. S. J., Webley, P., Weigel, R. H., Warneryd, K. E., Kinsey, K. A., Hessing, D. J., Martin, F. A., Elffers, H., Wahlund, R., Langenhove, L. V., Long, S. B. & Scholz, J. T. (1990). "Decision Frame and Opportunity as Determinants of Tax Cheating; An International Experimental Study". *Journal Economic Psychology*, 11(3): 341-364.
- Roxas, M. L. & Stoneback, J. Y. (2004). "The Importance of Gender Across Cultures in Ethical Decision-Making". *Journal of Business Ethics*, 50(2): 149-165.
- Sağbaşı, İ. (2015). "Rasyonel Bireysel Davranış ve Kayıptan Kaçınma". *Günce Dergisi*, 50: 56-58.
- Sağlam, M. (2013). "Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Üzerine Bir Araştırma: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinde Vergi Algısı ve Vergi Bilinci". *Sosyoekonomi*, 19(19): 315-334.
- Saruç, N. T. & Sağbaşı, İ. (2003). "Vergi Etiğinin Ölçümü: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1): 79-96.
- Saruç, N. T. & Sağbaşı, İ. (2004). "Mükelleflerin Vergi Eşitliğini Algılaması Vergi Kaçırma Eğilimi İlişkisi". *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 482: 64-74.
- Schmidt, U. & Zank, H. (2005). "What is loss aversion?". *Journal of Risk and Uncertainty*, 30: 157-167.
- Schneider, F. & Enste, D. H. (2000). "Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences". *Journal of Economic Literature*, 38(1): 77-114.
- Shiller, R. J. (1998). *Human Behavior and the Efficiency of the Financial System*. NBER Working Paper, No. 6375.
- Slemrod, J. (1985). *The Return to Tax Simplification: An Econometric Analysis*. National Bureau of Economic Research Working Paper, No. 1756.
- Slemrod, J. & Yitzhaki, S. (2002). "Tax Avoidance, Evasion, and Administration". A. J. Auerbach & M. S. Feldstein (Ed.). *Handbook of Public Economics (1423-1470)*. Amsterdam: Elsevier B.V., 1423-1470.
- Song, Y. D. & Yarbrough, T. E. (1978). "Tax Ethics and Taxpayer Attitude: A Survey". *Public Administration Review*, 38(5): 442-452.
- Spicer, M. W. & Becker, L. A. (1980). "Fiscal Inequity and Tax Compliance: An Experimental Approach". *National Tax Journal*, 33(2): 171-175.
- Spicer, M. W. & Hero, R. E. (1985). "Tax Evasion and Heuristics: A Research Note". *Journal of Public Economics*, 26(2): 263-267.
- Steenbergen, M. R., McGraw, K. M. & Scholz, J. T. (1992). "Taxpayer Adaptation to the 1986 Tax Reform Act: Do New Tax Laws Affect the Way Taxpayers Think about Taxes?". J. Slemrod, (Ed.). *Why People Pay Taxes: Tax Compliance and Enforcement (9-37)*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Swaidan, Z., Vitell, S. J., Rose, G. M. & Gilbert, F. W. (2006). "Consumer Ethics: The Role of Acculturation in U. S. Immigrant Populations". *Journal of Business Ethics*, 64: 1-16.
- Tandon, S. & Rao, R. K. (2017). *Tax Compliance in India: An Experimental Approach*. National Institute of Public Finance and Policy Working Papers No: 207.
- Teyyare, E. & Kumbaşı, E. (2016). "Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakının Gelişmesinde Maliye Bölümü Eğitiminin Rolü". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4): 1-29.

- Thaler, R. H., Tversky, A., Kahneman, D. & Schwartz, A. (1997). "The Effect of Myopia and Loss Aversion on Risk Taking: An Experimental Test". *The Quarterly Journal of Economics*, 112(2): 647-661.
- Tittle, C. R. (1980). *Sansctions and Social Deviance: The Question of Deterrence*. Praeger Publishers: New York.
- Torgler, B. (2003). *Tax Morale and Institutions*. CREMA Working Papers No. 2003-09.
- Torgler, B. & Valev, N. T. (2010). "Gender and Public Attitudes Toward Corruption and Tax Evasion". *Western Economic Association International*, 28(4): 554-568.
- Trepel, C., Fox, C. R. & Poldrack, R. A. (2005). "Prospect theory on the brain? Toward a Cognitive Neuroscience of Decision Under Risk". *Cognitive Brain Research*, 23: 34-50.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1971). "A Belief in Law of Small Number". *Psychological Bulletin*, 76(2): 105-110.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1973). "Availability: A heuristic for judging frequency and probability". *Cognitive Psychology*, 5(2): 207-232.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1974). "Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases". *Science*, 185(4): 1124-1131.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1991). "Loss Aversion in Riskless Choice: A Reference-Dependent Model". *Quarterly Journal of Economics*, 106(4): 1039-1061.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1992). "Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty". *Journal of Risk and Uncertainty*, 5(4): 297-323.
- Vogel, R. C. (1974). "Taxation and Public Opinion in Sweden: An Interpretation of Recent Survey Data". *National Tax Journal*, 27(4): 499-513.
- Wahl, I., Kastlunger, B. & Kirchler, E. (2010). "Trust in Authorities and Power to Enforce Tax Compliance: An Empirical Analysis of the "Slippery Slope Framework". *Law ve Policy*, 32(4): 383-406.
- Wahlund, R. (1992). "Tax Changes and Economic Behaviour: The Case of Tax Evasion". *Journal of Economic Psychology*, 13(4): 657-677.
- Witte, A.D. & Woodbury, D. F. (1985), "The Effect Of Tax Laws and Tax Administration on Tax Compliance: The Case of The U.S. Individual Income Tax". *National Tax Journal*, 38(1): 1-13.
- Yaniv, G. (1999). "Tax Compliance and Advance Tax Payments: A Prospect Theory Analysis". *National Tax Journal*, 52: 753-764.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). *SPSS Applied Scientific Research Methods*. Detay Publishing: Ankara.
- Yitzhaki, S. (1974). "A Note on "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis". *Journal of Public Economics*, 3(2): 201-202.
- Yurdakul, A. (2013). *Vergi Ahlakı ve Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörlerin Analizi: Bursa İli Örneği*. Dora Yayıncılık: Bursa.

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE EKONOMİK BÜYÜME VE YURTIÇİ TASARRUF ARASINDAKİ İLİŞKİ: EKONOMETRİK BİR UYGULAMA

THE RELATIONSHIP BETWEEN DOMESTIC SAVINGS AND ECONOMIC GROWTH IN DEVELOPING COUNTRIES: AN ECONOMETRIC APPLICATION

Ali ALTINER*, Yeliz ŞİMŞEK KORKMAZ**

* Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ali.altiner@erdogan.edu.tr,

** Lisansüstü Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, yeliz_simsek21@erdogan.edu.tr,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
Gönderilme Tarihi 17.10.2022 Revizyon Tarihi 19.01.2023 Kabul Tarihi 22.02.2023 Makale Kategorisi Araştırma Makalesi JEL Kodları C23 E21 F43	<p><i>Bu çalışmada, 41 gelişmekte olan ülkede yurtiçi tasarruflar ile ekonomik büyüme arasındaki etkileşimin araştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, 1992-2021 dönemine ait yıllık verilerle panel veri analizi yapılmıştır. Analiz kısmında gerçekleştirilen ön testlerde değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu ve değişkenlerin durağan bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir. Bu bilgilere bağlı olarak katsayı tahmini yapmak için statik panel veri analizi kapsamında sabit etkiler modeli kullanılmıştır. Tahmin sonuçlarına göre, yurtiçi tasarrufların ekonomik büyüme üzerine pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kontrol değişkenler niteliğinde analize dahil edilen enflasyon ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artışın ekonomik büyüme üzerinde sırasıyla, negatif ve pozitif etkilere sahip olduğu gözlenmiştir. Son olarak uygulanan nedensellik testi ile yurtiçi tasarruflar ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, ele alınan ülkelerde sürdürülebilir ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmak amacıyla yurtiçi tasarrufları artırıcı politikaların kararlı bir şekilde uygulanmasının önemli olduğunu göstermiştir.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Yurtiçi Tasarruf, Panel Veri Analizi</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Received 17.10.2023 Revized 19.01.2023 Accepted 22.02.2023 Article Classification: Research Article JEL Codes C23 E21 F43	<p><i>In this study, it is aimed to investigate the interaction between domestic savings and economic growth in 41 developing countries. In this context, panel data analysis was performed using annual data for the period of 1992-2021. In the pre-tests performed in the empirical analysis part, it was determined that there was a cross-sectional dependence between the variables and that the variables had a stationary structure at the level values. Based on this information, fixed effects model was used within the scope of static panel data analysis to estimate the coefficient. According to the estimation results, it has been determined that domestic savings have a positive and significant effect on economic growth. In addition, it was observed that the increase in inflation and foreign direct investment, which were included in the analysis as control variables, had negative and positive effects on economic growth, respectively. Finally, with the causality test applied, it was determined that there is a bidirectional causality relationship between domestic savings and economic growth. These results showed that it is important to implement policies that increase domestic savings in order to achieve sustainable economic growth targets in the countries studied.</i></p> <p>Keywords: Economic Growth, Domestic Savings, Panel Data Analysis</p>

Atf (Citation): Altiner, A. & Şimşek Korkmaz, Y. (2023). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Büyüme Ve Yurtiçi Tasarruf Arasındaki İlişki: Ekonometrik Bir Uygulama", *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 6(1): 22-34

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Extended Abstract

Countries with high savings have sustainable growth compared to other countries in this context. Countries with low savings rates increase their foreign dependency and thus they have to make an effort to attract foreign savings. This is very important to ensure sustainable growth. Because if the foreign savings obtained are used as investments in sectors aimed at increasing production capacity and reducing imports, it will not endanger the sustainability of economic growth. Conversely, if foreign savings are used for non-value-creating goods and services, and for luxury consumer goods, this will not increase production capacity and thus negatively affect the sustainability of economic growth. Ensuring economic growth does not occur directly through national and foreign savings alone. Indirect ways, savings also have an impact on economic growth. Achieving high savings rates in a country has a positive effect on prices, and achieving price stability positively affects economic growth. Higher savings rates also lead to increased wealth accumulation. The increase in the level of wealth also increases the wealth of the country. Therefore, it has a positive contribution on economic growth (Sancak and Demirci, 2012, pp. 185-190). Due to this importance, the relationship between savings rate and growth has been the subject of significant discussions in the literature for many years. Many studies have been carried out on the subject, both nationally and internationally. However, despite many studies, the direction of the relationship between economic growth and domestic savings rate has not been clearly explained. The lack of consensus among the variables attracted our attention in order to find out the extent of the relationship in developing countries. This was the motivating factor for this study.

In this study, it is aimed to investigate the relationship between domestic savings and economic growth for 41 developing countries. In this context, panel data analysis was performed using annual data for the period of 1992-2021. In the pre-tests performed in the empirical analysis part, it was determined that there was a cross-sectional dependence between the variables and that the variables had a stationary structure at the level values. Based on this information, fixed effects model was used within the scope of static panel data analysis to estimate the coefficient. According to the estimation result, it has been found that the increase in domestic savings rates has a positive effect on economic growth. In addition, according to the results of the applied causality test, it was observed that there is a bidirectional relationship between domestic savings and economic growth. These results are consistent with the results found in the theoretical and applied literature in general. Since it has been determined that domestic savings have an accelerating effect on economic growth in the developing country group examined, the necessity of implementing economic policies that increase domestic savings and thus investments has emerged, as stated in the theoretical part. Considering that the rapid economic development of developing countries depends on the rate of investment increase, the implementation of policies that reduce consumption and increase savings will positively stimulate production capacity and thus economic growth by increasing fixed capital investments in the economy. In addition, considering that developing countries mostly have current account deficit problems, an increase in domestic savings may decrease the demand for imports and increase the supply of exportable goods. Thus, the current account deficit problem can be alleviated. However, the main problem in front of the current account deficit in developing countries is not the domestic savings deficit, but the inadequacy of savings in foreign currency. Because, as stated by Taban and Kar (2016), there are machinery-equipment and technological knowledge that these countries cannot produce on their own but must definitely import, among the total fixed capital investments made by these countries in order to maintain and increase their production. Therefore, in developing countries, it is critical to implement policies aimed at improving production technology, as well as economic policies that increase domestic savings, in order to produce high value added for higher economic growth and lower current account deficit. In this context, it is necessary to design an education policy that allows the provision of talented brain power and infrastructure in order to implement grant and loan programs by the state to encourage public and private R&D activities, and to successfully implement R&D activities. In addition, applying an import substitution policy in certain sectors in order to produce some products with high added value, at a level that will not adversely affect domestic production, based on the selective industrialization policy, will also have important and positive effects on the path of sustainable economic growth.

Giriş

Ekonomik büyüme, bazı iktisatçılara göre bir ülkede belirli bir dönemde reel GSYH'deki artış şeklinde ifade edilir iken bir tanımlamaya göre üretimde kullanılan unsurların kişi başına düşen geliri büyütecek şekilde sürekli artması biçiminde ifade edilebilmektedir (Loayza, Lopez, Schmid-,Hebbel and Serven 1998, s.12). Ekonomik büyüme, ülkenin refah seviyesini artırarak yaşam kalitesini yükseltmektedir. Tasarruf oranı, harcanabilir gelirin tüketilmeyen kısmını yansıtarak, özel ve kamu tasarruflarından oluşmaktadır. Spesifik olarak özel tasarruflar hanehalkı, şirket ve kurumların yaptığı tasarruflardan meydana gelir iken kamu tasarrufları devlet tarafından yapılan tasarruflardan oluşur. Eğer sermaye artışı, yurtiçi tasarruflara otomatik dönüşümü yoluyla tasarrufları arttırıyorsa ve bu tasarruf artışı büyümeyle sonuçlanıyorsa tasarrufu artırıcı politikalar uygulanması gerekmektedir (Agrawal, 2001, s. 500). Tasarrufu arttırmak için ise tasarrufların ana kaynağı olan özel ve kamu tasarruflarını arttırmak gerekir.

Yüksek tasarrufa sahip olan ülkeler bu bağlamda diğer ülkelere kıyasla sürdürülebilir büyümeye sahiptirler. Düşük tasarruf oranına sahip olan ülkelerin dışa bağımlılığı artmaktadır ve böylece yabancı tasarrufu çekmek için çaba sarf etmek zorunda kalmaktadırlar. Sürdürülebilir bir büyümenin sağlanması için bu çok önemlidir. Çünkü elde edilen yabancı tasarruflar, üretim kapasitesini arttırmaya ve ithalatı azaltmaya yönelik sektörler yatırım şeklinde kullanılırsa ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini tehlikeye atmayacaktır. Ters durumda yani yabancı tasarruflar değer yaratmayan mal ve hizmet alımı ile lüks tüketim malları için kullanılırsa, bu durum üretim kapasitesini arttırmayacak ve dolayısıyla da ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğine olumsuz etki edecektir. Ekonomik büyümenin sağlanması sadece ulusal ve yabancı tasarruflar yoluyla doğrudan gerçekleşmez. Dolaylı yollardan da tasarrufların ekonomik büyüme üzerinde etkisi vardır. Bir ülkede yüksek tasarruf oranlarına ulaşmak fiyatlar üzerinde olumlu etkide bulunur ve fiyat istikrarının sağlanmış olması ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkiler. Daha yüksek tasarruf oranları servet birikiminin artmasına da yol açar. Servet düzeyinin artmış olması da ülkenin zenginliğini artırır. Dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde olumlu katkısı vardır (Sancak ve Demirci, 2012, s. 185-190). Bu öneminden dolayı tasarruf oranı ve büyüme ilişkisi uzun yıllardır literatürde önemli tartışmalara konu olmuştur. Konuyla ilgili gerek ulusal gerekse uluslararası alanda pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak yapılan çok sayıda çalışmaya rağmen ekonomik büyüme ve yurtiçi tasarruf oranı arasındaki ilişkinin yönü net bir şekilde açıklanamamıştır. Değişkenler arasında tam olarak fikir birliğinin sağlanamamış olması, gelişmekte olan ülkelerde ilişkinin ne boyutta olduğunu öğrenmek amacıyla ilgimizi çekmiştir. Bu durum, bu çalışmanın yapılmasını motive edici etken olmuştur.

Bu çalışmada, yurtiçi tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin gelişmekte olan ülkeler için araştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Sonraki bölümde, tasarruf ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki teorik ve ampirik olarak özetlenmiştir. İkinci bölümde, kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntem açıklanmıştır. Üçüncü bölümde çalışmanın bulguları raporlanmış ve son bölümde ise genel bir değerlendirme ile çalışma nihayete erdirilmiştir.

1. Teorik Temel ve Literatür Özeti

Teorik olarak, ekonomik büyüme ve tasarruf oranı arasındaki ilişkinin tüketim teorileri üzerinden açıklandığı görülmektedir. Tüketim teorilerinden ilkinin açıklayan Keynes olmuştur. Mutlak gelir hipotezine göre, kişilerin gelirleri arttıkça tüketimleri de artmaktadır. Kısa dönem itibariyle tasarruflar reel gelirin istikrarlı bir fonksiyonudur. Yani reel gelir arttıkça tasarruf oranı da artacaktır. Nispi gelir hipotezine göre, bireylerin ortalama tüketim eğilimleri sabittir. Dolayısıyla tasarrufları da sabittir. Gelir düzeylerinde bir artış olduğunda tasarrufları artar, gelirden bir azalış olması durumunda ise tasarrufları azalır. Yaşam döngüsü gelir hipotezine göre ise bireylerin tasarrufları hayat boyu elde ettikleri kazanımlarının bir fonksiyonudur. Hipoteze göre, bireyin gelirinin en yüksek olduğu dönemlerde tasarrufları artar. Emekli olduktan sonra geliri düşer ve tasarrufları da buna bağlı olarak düşer ve birey eski hayat standartlarını korumak amacıyla pozitif tasarruflarını kullanır (Sancak ve Demirci, 2012 s. 163).

Yurtiçi tasarruf oranı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki yatırım modelleri aracılığıyla da açıklanmaktadır. Harrod (1939) ve Domar (1946) büyüme modellerinde, tasarruflar ve yatırımlar

önemli iki değişkendir. Bu modelde, tasarruf ve yatırımlar yoluyla elde edilecek sermaye birikiminin üretim düzeyini artıracığı ifade edilmektedir. Temel olarak Harrod-Domar modeli şu şekildedir;

$$G = \frac{s}{k}$$

Bu denklemde G büyüme oranını, s marjinal tasarruf oranını ve k ise sermaye/hasıla katsayısını göstermektedir. Modelde sermaye/hasıla katsayısı sabit kabul edildiğinden, ancak tasarruf oranının artmasıyla büyüme artabilecektir (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 63). Solow (1956) ve Romer (1986) modellerinde, tasarrufların büyüme üzerindeki etkisi konusunda iki farklı görüş vardır. Bunlardan birincisi, Solow modelinde tasarruf oranlarında ortaya çıkan bir artış kişi başına düşen gelirin yeni durağan duruma geçerken geçici olarak artmasına sebebiyet verir. Uzun dönemde tasarruf oranındaki artış ise büyümeyi artırmamaktadır. Yani kısa dönemde tasarruf oranı ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki varken uzun dönemde bir ilişki söz konusu değildir (Aghion ve Howitt, 1988, s. 13). İkinci görüş olan Romer (1986) modelinde ise, tasarruf oranlarında meydana gelen artış yalnızca durağan durum fert başına düşen geliri arttırmaz, aynı zamanda büyüme oranını da yükseltir (Barış ve Uzay, 2015, s. 122-123). Solow başta olmak üzere pek çok Neo-klasik büyüme savunucusu ile Lucas (1998), Romer (1990) ve Rebelo (1991) öncülüğündeki içsel büyüme teorisyenleri tasarruf ve yatırımların büyümede önemli etkilere sahip olduğunu ifade etmiştir. Tasarrufun ekonomik büyümeye dair etkilerine vurgu yapan içsel büyüme modeli Rebelo (1991)'e ait AK modelidir. Bu modelde teknoloji sabit kabul edilmiş olup, üretim fonksiyonu şu şekildedir;

$$Y = AK \quad (1)$$

Denklem (1)'de, A dışsal bir sabiti ve K sermayeyi göstermektedir. Bu üretim fonksiyonu işgücü başına sermaye ve gelir şeklinde düzenlenerek şu şekilde yazılabilir;

$$y = Ak \quad (2)$$

Modelde işgücü başına yatırım $i = sy$ şeklindedir. Burada s marjinal tasarruf oranını temsil etmektedir. Buna göre üretim fonksiyonu şu şekle dönüşmektedir;

$$i = sAk \quad (3)$$

Çeşitli dönüşümler yapılarak işgücü başına çıktı büyüme hızı aşağıdaki denklemdeki hale gelmektedir;

$$\frac{\Delta y}{y} = sA - (d + n) \quad (4)$$

Bu denkleme göre, d sermayenin aşınma oranını ve n nüfus artışını ifade etmekte olup, büyüme hızı sA ile $(d+n)$ terimleri arasındaki farka bağlıdır. Eğer $sA > (d+n)$ olursa, marjinal tasarruf oranına bağlı olarak fiili yatırım gerekli olan yatırımdan büyük olacağı için işgücü başına sermaye ve çıktı artacaktır. Yani bir ekonomide tasarruf oranı ne kadar yüksek, aşınma ve nüfus artış hızları ne kadar düşük olursa ekonomik büyüme hızı da bir o kadar yüksek olacaktır. Bu nedenle Ak modeline göre, hükümetlerin tasarrufları artırıcı bir politika izlemesi büyümeyi kalıcı olarak hızlandıracaktır (Taban, 2014: 145-147).

Literatürde ekonomik büyüme ve yurtiçi tasarruf arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma vardır. Çalışmaların daha çok zaman serisi analiz yöntemleri kullanılarak gerçekleştirildiği gözlenmiştir. Bu doğrultuda panel veri analizinin yapıldığı çalışma sayısının daha az sayıda olduğu belirlenmiştir. Çalışmalarda çoğunlukla tasarruf-büyüme arasında olumlu bir ilişki bulunduğu görülmüştür. Ancak herhangi bir ilişkinin bulunamadığı çalışmalar da mevcuttur. Buna göre genellikle tasarruflardaki artışın sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkı sağladığı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda sunulmuştur;

Mason, Bayoumi ve Samiei (1998), ekonomik büyüme ve yurtiçi tasarruf oranı arasındaki ilişkiyi 21 sanayileşmiş 40 gelişmekte olan ülke için araştırmışlardır. Elde ettikleri sonuçlara göre büyüme ve tasarruf oranı arasındaki pozitif yönlü bir ilişki bulmuşlardır. Sinha (1998), ekonomik büyüme ve

tasarruf oranı arasındaki ilişkiyi 1960-1995 yılları arasında Pakistan için araştırmıştır. Çalışmada yöntem olarak Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Sonuçlara bağlı olarak tasarruf-ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Attanasio, Picci ve Scorcu (2000), 1961-1994 dönemi için 123 ülke için yatırım, tasarruf ve büyüme arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkiyi panel veri yöntemiyle incelemiştir. Yazarların elde ettiği sonuca göre, tasarruf-iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki vardır. Agrawal (2001), ekonomik büyüme ve tasarruf oranı arasındaki ilişkiyi 1960-1994 yılları arasında 7 Afrika ülkesi için incelemiştir. Analiz olarak Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Elde ettiği sonuçlara göre, ekonomik büyümeden yurtdışı tasarrufa doğru pozitif bir ilişki bulunmuştur. Adebisi (2005), Nijerya Ekonomisi için ekonomik büyüme ve tasarruf oranı arasındaki ilişkiyi 1970-1998 dönemi için incelemiştir. Çalışmada Granger nedensellik analizi ve VAR modeli kullanılmıştır. Ekonomik büyümeden tasarrufa doğru negatif bir ilişki vardır.

Bharumshah ve Thanoon (2006), 6 Doğu Asya ülkesi için tasarruf, yatırım ve büyüme arasındaki ilişkiyi 1965-2000 dönemi için incelemiştir. Çalışmada panel veri tekniklerinden dinamik EKK yöntemi ve Granger nedensellik testlerini uygulamışlardır. Dinamik panel tekniğine göre tasarruflar ve büyümenin karşılıklı olarak birbirini desteklediğini ve nedensellik testine göre iki yönlü nedensellik olduğunu bulmuşlardır. Çağlayan (2006), Türkiye ekonomisinde 1970-2004 döneminde yurtdışı tasarruf oranı-büyüme ilişkisini ARDL yöntemini kullanarak test etmiştir. Elde ettikleri sonuca göre, ekonomik büyümeden yurtdışı tasarruf oranları yönünde pozitif bir nedensellik bulunmuştur. Abdioğlu ve Berber (2007), yaptıkları çalışmada Türkiye ekonomisinde 1970-2005 dönemi için yurtdışı tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışmada eş-bütünleşme ve regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Yazarların elde ettiği sonuca göre, ekonomik büyümeden yurtdışı tasarruflara doğru pozitif nedensellik bulunmuştur. Verma (2007), ekonomik büyüme ve tasarruf oranı arasındaki ilişkiyi Hindistan ekonomisi için 1950-2004 dönemleri için incelemiştir. Çalışmada ARDL yöntemi kullanılmıştır. Elde ettiği sonuca göre ekonomik büyümeden tasarrufa doğru pozitif bir ilişki bulunmuştur. Düzgün (2009), 1987-2007 yıllarına ilişkin Türkiye ekonomisi için ekonomik büyüme-yurtdışı tasarruf ilişkisini Regresyon analizi yöntemini kullanarak test etmiştir. Analizi sonucunda yurtdışı tasarruf ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Tang ve Chua (2009), ekonomik büyüme ve tasarruf oranı arasındaki ilişkiyi Malezya ekonomisi için 1991-2006 dönemleri için incelemiştir. Çalışmada Eş-bütünleşme testi kullanılmıştır. Yazarların elde ettiği sonuca göre, tasarruftan ekonomik büyümeye doğru pozitif bir nedensellik bulunmuştur. Taban (2011), Türkiye ekonomisinde 1998-2010 döneminde yurtdışı tasarruf-ekonomik büyüme ilişkisini test etmiştir. Çalışmada teknik bakımdan eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, kısa dönemde yurtdışı tasarruftan ekonomik büyümeye pozitif bir nedenselliğin olduğu, uzun dönemde ise karşılıklı nedensellik bulunmuştur. Buscemi ve Yallwe (2012), Çin, Hindistan ve Güney Afrika'yı kapsayan 3 gelişmekte olan ülkede 1990-2008 dönemi için mali açık, tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Panel veri seti ile GMM metodu kullanılmıştır. Analiz sonucunda ekonomik büyüme ile tasarruflar arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Gülmez ve Yardımcıoğlu (2013), 5 BRICS ülkesi ve Türkiye'de 1994-2011 dönemi için tasarruf-ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Bu ilişki Pedroni ile Kao eşbütünleşme testi yardımıyla araştırılmıştır. İncelenen ülkelerde ulusal tasarruflar ile büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunmuşlardır.

Bayar (2014), Gelişmekte olan Asya ekonomileri için doğrudan yabancı yatırım girişleri, tasarruflar ile büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. 1982-2012 dönemine ait veriler kullanıldığı çalışmada, Pedroni, Kao ve Johansen- Fisher Panel eşbütünleşme testlerini kullanmıştır. Analiz sonucunda tasarrufların ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sothan (2014), Kamboçya Ekonomisinde 1989-2012 dönemine ilişkin büyüme-tasarruf oranı için nedensellik ilişkisini test etmişlerdir. Granger nedensellik test sonucunda, tasarruflar ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Kaya ve Efe (2015), ekonomik büyüme ve yurtdışı tasarruflar arasındaki ilişkiyi G20 ülkeleri için panel veri analizi kullanarak araştırmışlardır.

Gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir ve yüksek hızda büyüme için tasarrufların önemli bir unsur olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Şahin (2017), 2000-2014 dönemi için farklı gelir düzeyindeki ülkelerde tasarrufları belirleyen faktörleri analiz etmiştir. Panel veri yöntemi kullandığı çalışma sonucunda yüksek gelirli ülkeler ile üst-orta gelir grubundaki ülkelerde yurt içi tasarruflar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Dineri ve Taş (2017), çalışmalarında OECD ülkeleri için tasarruf-ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir. 1988-2014 yılları arasındaki verileri kullanarak panel veri analizi yapmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre, ekonomik büyümenin tasarruf üzerindeki etkisinin pozitif olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Acar (2018) çalışmasında 16 gelişmiş ve 24 gelişmekte olan ülkede tasarruf-büyüme ilişkisini analiz etmiştir. Bağımsız değişken olarak tasarruf oranının yanında nüfus artış hızını sermaye stoku değişkenlerini kullanmıştır. Tesadüfi etkiler modeli ile yapılan panel veri analizi sonucunda, iktisadi büyümede tasarrufların olumlu etkilerinin olduğunu gözlemlenmiştir. Ayrıca yapılan nedensellik testi sonucunda iki değişken arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğu da belirlenmiştir. Aliyev (2020) tarafından yapılan çalışmada 23 ülke için ekonomik büyüme ile tasarruf oranı arasındaki ilişki incelenmiştir. Veriler Dünya Bankası'ndan alınmış olup çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Sonuç olarak tasarruflar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Barış (2020), 1993-2015 dönemi için gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesinde tasarrufların etkisi araştırmıştır. Çalışmada panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Yurt içi tasarruflardaki artışın ekonomik büyümede anlamlı ve pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Brueckner, Kikuchi ve Vachadze (2021), 1960-2017 dönemine ilişkin verilerle 130 ülkeden oluşan bir panel kullanarak tasarruf-ekonomik büyüme ilişkisini test etmişlerdir. Bulunan sonuca göre tasarrufların ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

2. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada, gelişmekte olan ülke olarak değerlendirilen ve son yıllarda gösterdikleri ekonomik büyüme performansı ve çektikleri yabancı sermaye yatırımları ile dikkatleri çeken seçilmiş 41 ülkede tasarruf düzeyinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Ülke seçiminde verilerin erişilebilirliği belirleyici olmuştur. Ülke listesi Ek kısmındaki tablodadır. Ekonometrik kısımda, 1992-2021 dönemi yıllık verileri kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. İnceleme dönemi seçiminde de verilerin ulaşılabilirliği belirleyici rol oynamıştır. Ekonomik büyümeyi temsilen sabit fiyatlarla hesaplanmış GSYH'deki yüzde değişim (BÜYÜME) ve tasarruf düzeyini temsil etmek üzere ise Brüt Yurtiçi Tasarrufların GSYH'ye oranı (TASARRUF) kullanılmıştır. Ayrıca ekonomik büyümenin kontrol değişkenleri niteliğinde İLO tarafından hesaplanmış işgücüne katılım oranı (İŞGÜCÜ), GSYH Deflatörüne göre hesaplanmış yıllık enflasyon oranı (ENFLASYON) ve Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin GSYH'ye oranı (DYY) değişkenleri analiz kapsamında değerlendirilmiştir. Ekonomik büyüme ve tasarruf değişkenlerine ait veriler IMF'nin Dünya Ekonomik Görünüm veri tabanından temin edilmiştir. Diğer değişkenlere ait veriler ise Dünya Bankasına ait Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından elde edilmiştir.

Bu bilgilere dayalı olarak oluşturulan ekonometrik model aşağıdaki gibidir:

$$BÜYÜME_{it} = \beta_{it} + \beta_1 TASARRUF_{it} + \beta_2 İŞGÜCÜ_{it} + \beta_3 ENFLASYON_{it} + \beta_4 DYY_{it} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Ekonometrik yöntem 4 aşamalı olarak uygulanmaktadır. İlk olarak, N (yatay kesit boyutu) T (zaman boyutu)'den büyük olduğundan kullanılabilen Pesaran (2004)'a ait CD testiyle yatay kesit bağımlılığı araştırılmıştır. Günümüzde bir ülkenin yaşadığı herhangi bir şoktan diğer ülkeler de etkilenmektedir. Bu nedenle yatay kesit birimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, analizlerde sapmalı ve tutarsız sonuçlar elde edilmesini engelleyecektir.

İkinci aşamada, seriler arasında YKB ilişkisinin varlığını göz önünde bulunduran ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran (2007)'ye ait CADF (Cross-Sectional Augmented Dickey Fuller) testi uygulanmıştır. Bu test, her bir seri için gecikme düzeylerinin ve 1. fark değerlerinin standart ADF regresyonunda yatay kesit ortalamalarıyla genişletilmiş halidir. CADF testi ile her bir yatay kesitin istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınarak panelin tamamı için geçerli olan CIPS (Cross-

Sectionally Augmented IPS) istatistiği elde edilebilmektedir. Bu sayede hem her bir yatay kesit için hem de panelin tamamı için durağanlık analizi yapılabilmektedir. Hesaplanan CADF ve CIPS istatistikleri mutlak değer olarak kritik tablo değerlerinden büyük olduğunda serinin durağan bir yapıya sahip olduğu, ancak bu istatistikler kritik değerlerden küçük olursa seride birim kök olduğu ifade edilmektedir. Üçüncü aşamada, önsel testlerin sonucuna bağlı olarak tahmin sonuçları elde etmek amacıyla statik panel veri analizine geçilmiştir. Bu kapsamda sabit etkiler modeli kullanılmıştır. Son aşamada ise seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını araştırmak üzere eğitim katsayıları heterojen bir özelliğe sahip olduğunda ve seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğunda da etkin sonuçlar elde edilmesine imkan tanıyan Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi yapılmıştır.

3. Ampirik Sonuçlar

Yatay kesit bağımlılığı testlerine ait sonuçlar Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	CD test
BÜYÜME	43.578*** (0.000)
TASARRUF	21.502*** (0.000)
İŞGÜCÜ	15.455*** (0.000)
ENFLASYON	46.034*** (0.000)
DYY	21.415*** (0.000)
Model	39.639*** (0.000)

*Not: ***, ** ve * sembolleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.*

Sonuçlar, tüm değişkenlerde ve modelde yatay kesit bağımlılığı olduğunu göstermiştir. Değişkenlerde birim kök olup olmadığını araştırmak için kullanılan CIPS testine ait sonuçlar ise Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	CIPS İstatistiği
BÜYÜME	-3.487***
TASARRUF	-2.813***
İŞGÜCÜ	-2.241**
ENFLASYON	-3.001***
DYY	-2.876***

*Not: %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesi için tablo kritik değerleri, sırasıyla, -2.27, -2.13 ve -2.05’dir. ***, ** ve * sembolleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.*

Test sonuçlarına göre, İŞGÜCÜ dışındaki tüm değişkenlerin yüzde %1 anlamlılık düzeyinde seviye değerlerinde durağan olduğu belirlenmiştir. İŞGÜCÜ değişkeninin ise %5 anlamlılık düzeyinde seviye değerinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Kısacası tüm değişkenlerin I(0) özelliği taşıdığı sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlara bağlı olarak statik panel veri analizi kapsamında katsayılar tahmin edilmiştir. İlk olarak F ve LR testleri ile sabit ve tesadüfi etkiler modellerinin klasik modele karşı geçerliliği test edilmiştir. Sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: F ve LR Testi Sonuçları

	F testi		LR testi	
	F istatistiği	Olasılık	X ² istatistiği	Olasılık
Birim Etki	3.86***	0.000	45.58***	0.000
Zaman Etkisi	11.12***	0.000	170.98***	0.000

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE EKONOMİK BÜYÜME VE YURTIÇİ TASARRUF ARASINDAKİ
İLİSKİ: EKONOMETRİK BİR UYGULAMA

*Not: ***,** ve * sembolleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.*

F ve LR testi sonuçlarına göre, modelde birim ve zaman etkilerinin bir arada olduğu tespit edilmiş ve katsayı tahmini için klasik modelin kullanılmasının uygun olmayacağı görülmüştür. Çift yönlü sabit etkiler modeli ya da tek yönlü tesadüfi etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağı ise Hausman (1978) spesifikasyon testi ile belirlenmiştir. χ^2 istatistik değeri 19.35 ve olasılık değeri 0.001 olduğundan H_0 hipotezi reddedilmiş ve katsayılar arasında sistematik bir fark olduğu belirlenmiştir. Böylece, katsayı tahmininde Sabit Etkiler Modelinin kullanılması yönünde karar kılınmıştır. Ancak öncesinde etkin tahminlerin yapılmasında problem oluşturan değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının olup olmadığı test edilmiştir. Sonuçlar Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Tanısal Test Sonuçları

	Değişen Varyans		Otokorelasyon	
	Değiştirilmiş Wald Testi	Olasılık Değeri	Durbin-Watson Testi	Baltagi- Wu (LBI) Testi
Model	417.69	0.000	1.070	1.334

Not: Durbin-Watson ile Baltagi-Wu LBI testlerine göre eşik değer “2” olarak kabul edilmektedir.

Değiştirilmiş Wald testi sonuçlarına göre modelde değişen varyans sorunu olduğu görülmüştür. Ayrıca Durbin-Watson ve Baltagi-Wu Yerel En İyi Değişmez (LBI) testleri sonuçlarına ait değerler eşik değer olan 2’den küçük olup, otokorelasyon sorununun olduğu bulgusuna da ulaşılmıştır. Bu bilgilere bağlı olarak, bu sorunları göz önünde bulundurarak etkin ve tutarlı tahminler yapılmasını sağlayan dirençli tahminci Driscoll-Kraay ile katsayı tahmini yapılmıştır. Sonuçlar aşağıdaki Tablo 5’da verilmiştir.

Tablo 5: Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: BÜYÜME				
Açıklayıcı Değişkenler	Katsayı	Drisc/Kraay Standart Hata	t istatistiği	Olasılık Değeri
TASARRUF	0.197***	0.037	5.26	0.000
İŞGÜCÜ	-0.104	0.110	-0.94	0.353
ENFLASYON	-0.004***	0.001	-3.40	0.002
DYY	0.098*	0.047	2.10	0.045
Sabit	6.175	6.197	1.00	0.325

*Not: ***,** ve * sembolleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.*

Sonuçlar, çalışmanın esasını oluşturan ve yurtiçi tasarruf oranını temsilen kullanılan TASARRUF değişkeninin ekonomik büyümeyi temsil eden BÜYÜME değişkeni üzerinde anlamlı etkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur. TASARRUF’taki %1’lik artış ekonomik büyümeyi beklendiği gibi %0.19 arttırmaktadır. Bu sonuç, sürdürülebilir ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmak için tasarrufların ne derece önemli olduğunu göz önüne sermiştir. Ayrıca kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilen ve yıllık enflasyon oranını gösteren ENFLASYON değişkeninin ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Buna göre, yıllık enflasyondaki %1’lik artış ekonomik büyümeyi %0.004 gibi küçük bir oranda azalmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımları temsil eden DYY değişkeninin ekonomik büyümeyi pozitif şekilde etkilediği gözlenmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların GSYH’ye oranındaki %1’lik artış ekonomik büyümeyi %0.098 oranında arttırmaktadır. İşgücüne katılım oranını temsil eden İŞGÜCÜ değişkeninin ise ekonomik büyüme üzerinde herhangi anlamlı bir etkisine rastlanılmamıştır.

Son aşamada teorik ve ampirik literatür yurtiçi tasarruflar ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişki olabileceğini gösterdiğinden nedensellik testi de uygulanmıştır. Teste ait sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Wald İstatistiği	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{HNC}
BÜYÜME → TASARRUF	2.365 (0.024)	6.183*** (0.000)	5.027*** (0.000)
TASARRUF → BÜYÜME	1.722 (0.090)	3.269*** (0.002)	2.500** (0.018)

Not: ***,** ve * sembolleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Bu nedensellik testinde amaç, ortalama istatistik değeri olan $W_{N,T}^{Hnc}$ 'nin dağılımını tespit etmektir. Bu kapsamda zaman boyutu (T) ile yatay kesit boyutu (N)'nin sonsuza doğru yöneldiği asimptotik durum ve zaman boyutunun sabit olduğu yarı asimptotik durum incelenmiştir. T boyutunun sabit olduğu hallerde (N>T) yarı asimptotik dağılıma sahip olan Z_N^{HNC} test istatistiği hesaba katılmaktadır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012: 1450-1460). Bu bilgiler ışığında Tablo 6'daki yarı asimptotik test istatistiklerine ait sonuçlar, değişkenler arasında iki taraflı nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göz önüne sermiştir. Buna göre, hem yurtiçi tasarruflardan büyümeye hem de büyümeden yurtiçi tasarruflar yönünde bir nedensellik ilişkisinin var olduğu görülmektedir.

4. Sonuç

Çalışmada seçilmiş 41 gelişmekte olan ülkede 1992-2021 döneminde yurtiçi tasarruf oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri yöntemiyle araştırılmıştır. Sabit etkiler modeli kullanılarak yapılan katsayı tahmin sonucuna göre, Buscemi ve Yallwe (2012), Bayar (2014), Kaya ve Efe (2015), Acar (2018) ve Brueckner, Kikuchi ve Vachadze (2021) tarafından yapılan çalışmalara benzer şekilde yurtiçi tasarruf oranlarındaki artışın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca uygulanan nedensellik testi sonuçlarına göre, sinha (1998), Agrawal (2001), Bharumshah ve Thanoon (2006) ve Taban (2011) tarafından yapılan çalışmalara benzer şekilde yurtiçi tasarruflar ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğu gözlenmiştir. Bu sonuçlar teorik ve uygulamalı literatürün genelinde bulunan sonuçlarla uyumluluk taşımaktadır. İncelenen gelişmekte olan ülke grubunda yurtiçi tasarrufların ekonomik büyümeyi hızlandırıcı etkisinin olduğu tespit edildiğinden, teorik kısımda ifade edildiği gibi, yurtiçi tasarrufları ve dolayısıyla yatırımları artırıcı ekonomi politikaların uygulanmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin hızlı ekonomik gelişmelerinin yatırım artış hızına bağlı olduğu düşünüldüğünde, tüketimi azaltıcı ve tasarrufları artırıcı politikaların uygulanması ekonomide sabit sermaye yatırımlarını artırarak üretim kapasitesini ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi olumlu yönde uyaracaktır. Bunun yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin çoğunlukla cari açık sorunu yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda, yurtiçi tasarruf artışı ithalat talebini azaltarak hem ihraç edilebilir mal arzını artırabilir hem de ithalat faturasının kısılmasına imkan tanıyabilir. Böylece cari açık sorunu da hafifletilebilir. Ancak gelişmekte olan ülkelere cari açığın önündeki esas sorun yurtiçi tasarruf açığı değil döviz cinsinden tasarruf yetersizliğidir. Çünkü Taban ve Kar (2016) tarafından da ifade edildiği gibi, bu ülkelerin üretimlerini sürdürüp artırabilmek için yaptıkları toplam sabit sermaye yatırımları içinde kendi üretmedikleri ancak kesinlikle ithal etmeleri gereken makine-teçhizatlar ve teknolojik bilgi bulunmaktadır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelere, daha yüksek ekonomik büyüme ve daha düşük cari açık için katma değeri yüksek üretimin yapılabilmesi amacıyla yurtiçi tasarrufları artırıcı ekonomi politikalarının yanında üretim teknolojilerini geliştirmeye yönelik politikaların uygulanması kritik öneme sahiptir. Bu kapsamda, devlet tarafından kamu ve özel ar-ge faaliyetlerini teşvik edici hibe ve kredi programlarının uygulanması, ar-ge faaliyetlerinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi amacıyla yetenekli beyin gücünün ve altyapının sağlanmasına olanak veren bir eğitim politikasının dizayn edilmesi gerekmektedir. Ayrıca seçici sanayileşme politikası esas alınarak, yurtiçi üretimi olumsuz etkilemeyecek düzeyde, bazı katma değeri yüksek ürünleri üretmek amacıyla belirli

sektörlerde ithal ikamesi politikası uygulamak da sürdürülebilir ekonomik büyüme yolunda önemli ve olumlu etkilerde bulunabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z. & Berber, M. (2007). “Türkiye’de Yurtiçi Tasarruf ve Belirleyicileri”. *The Second Business and Economy International Workshop*, June 28-29, Giresun, Bildiriler, Özetler ve Pratik Bilgiler Kitabı.
- Acar, S. (2018). “Tasarruflar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Grupları Örneği”. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Adebiyi, M. A. (2005). “Saving-Growth Relationship in Nigeria: an Empirical Evidence”. *African Review of Money Finance and Banking*, 159-178.
- Aghion, P. & Howitt P. W., (1998). “Endogenous Growth Theory”. *Cambridge: The MIT Press*.
- Agrawal, P. (2001) “The Relationship Between Savings and Growth: Cointegration and Causality Evidence from Asia”. *Applied Economics*, 33: 499- 513.
- Aliyev, R. (2020). “Saving for Higher Growth? The Dominant Effect of Saving Over the Other Variables on Economic Growth Revisited”. *Ada University, School of Business*.
- Attanasio, O. P., Picci, L. & Scorcù, A. E., (2000). “Saving, Growth and Investment: A Macroeconomic Analysis Using a Panel of Countries”. *The Review of Economics and Statics*, 82(2): 182-211.
- Bağcı, A. (2020). “Türkiye’de Tasarruf, Finansal Gelişmişlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asimetrik Nedensellik Yaklaşımından Yeni Kanıtlar”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(1), 220-237.
- Baharumshah, A.Z. & M.A. Thanoon (2006). “Foreign Capital Flows and Economic Growth in East Asian Countries”. *China Economic Review*, 17: 70-83.
- Barış, S. (2020). “Are Savings the Determinant of Economic Growth in the D8 Countries?”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2): 403-414.
- Bayar, Y. (2014). “Savings, Foreign, Direct Investment Inflows and Economic Growth in Asian Economies”. *Asian Economic and Financial Review*, 4(8): 1106-1122.
- Brueckner, M., Kikuchi, T. & Vachadze, G. (2021). “Transitional Dynamics of The Saving Rate and Economic Growth”. *Macroeconomic Dynamics*, 1-24.
- Buscemi, A. & Yallwe, A. H. (2012). “Fiscal Deficit, National Saving and Sustainability of Economic Growth in Emerging Economies: A Dynamic GMM Panel Data Approach”. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(2): 126-140.
- Çağlayan, E. (2006). “Enflasyon, Faiz Oranı ve Büyümenin Yurtiçi Tasarruflar Üzerindeki Etkileri”. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1): 423-438.
- Dineri, E. & Taş, İ. (2017). “Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Örnek Olayı”. *İktisat Teorisi ve Analiz Bülteni*, 2(1): 79-97.
- Domar, E.D. (1946). “Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment”. *Econometrica*, 14(2): 137-147.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012). “Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels”. *Economic Modelling*, 29(4): 1450-1460.
- Düzgün, R. (2009). “Türkiye’de Özel Tasarrufun Belirleyicileri”. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 32: 173-189.
- Gülmez, A. & Yardımcıoğlu, F. (2013). “BRICS Ülkeleri ile Türkiye’nin Ekonomik Büyümesinde Ulusal ve Yabancı Tasarrufların Etkisi: Panel Veri Analizi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1): 47-68.
- Harrod, R., (1939). “An Essay in Dynamic Theory”. *The Economic Journal*, 49(193): 14-33.

- Hausman, J. A. (1978). "Specification tests in econometrics". *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 46(6), 1251-1271.
- Kaya, V. & Efe, G. (2015). "Yurt içi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme: Dünyanın En Büyük İlk Yirmi Ekonomisi Üzerine Teorik Bir Değerlendirme ve Panel Veri Analizi". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), 251-278.
- Loayza, N., H. Lopez, K. Schmidt-Hebbel & L. Servén (1998). "Saving in the World: Stylized Facts", <http://worldbank.org/INTMACRO/Resources/styletxt.pdf> (Erişim Tarihi: 23.10.2022).
- Masson, P. R., T. Bayoumi & H. Samiei (1998). "International Evidence on the Determinants of Private Saving". *World Bank Economic Review*, 12(3): 483-501.
- Pesaran, M. Hashem (2004). "General Diagnostic Test for Cross Section Dependence in Panels". *Cambridge Working Papers in Economics*, (0435): 1-39.
- Pesaran, M. Hashem (2007). "A Simple Panel Unit Root Test in The Presence Of Cross-Section Dependence". *Journal of Applied Econometrics*, 22(2): 265-312.
- Romer, P., (1986). "Increasing Returns and Long-Run Growth". *Journal of Political Economy*, 94(5): 1002-1037.
- Sancak, E. & Demirci, N. (2012). "Ulusal Tasarruflar ve Türkiye'de Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarrufların Önemi". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2): 159-198.
- Sinha, D. & Sinha, T. (1998). "Cart Before Horse? The SavingGrowth Nexus in Mexico". *Economics Letter*, 61: 43-47.
- Solow, R. M. (1956). "A Contribution to the Theory of Economic Growth". *Quarterly Journal of Economics*, 70: 65-94.
- Sothan, S. (2014). "Causal Relationship between Domestic Saving and Economic Growth: Evidence from Cambodia". *International Journal of Economics and Finance*, 6(9): 213-220.
- Şahin, D. (2017). "Farklı Gelir Gruplarındaki Ülkelerde Tasarrufların Belirleyici: Panel Veri Analizi". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 19: 133-148.
- Taban, S. (2011). "Do Savings Promote Economic Growth in Turkey? A Causality Analysis". *The Empirical Economic Letters*, 10(7): 647-654.
- Taban, S. (2014). *İktisadi Büyüme: Kavram ve Modeller*, Ankara: Nobel Yayınevi, Genişletilmiş 3. Baskı.
- Taban, S. & Kar, M. (2016). *Kalkınma Ekonomisi*, Bursa: Ekin Yayınevi, Genişletilmiş 3. Baskı.
- Tang, C. F. & Chua, S. (2009). "The Saving-Growth Nexus in Malaysia: Evidence from Nonparametric Analysis". *The IUP Journal of Financial Economics*, 7(3-4): 83-94.
- Verma, R. (2007). "Saving, Investment and Growth in India: An Application of the ARDL Bounds Testing Approach". *South Asia Economic Journal*, 8(1): 87-98.

Ek Tablo 1: Seçilmiş 41 Gelişmekte Olan Ülke

Angola	Kuveyt
Arjantin	Macaristan
Arnavutluk	Malezya
Azerbaycan	Meksika
Birleşik Arap Emirlikleri	Mısır
Brezilya	Nijerya
Bulgaristan	Paraguay
Cezayir	Peru
Çin	Polonya
Endonezya	Romanya
Filipinler	Rusya
Gana	Suudi Arabistan
Güney Afrika	Şili
Hırvatistan	Tayland
Hindistan	Tunus
İran	Türkiye
Kamerun	Ukrayna
Katar	Uruguay
Kazakistan	Ürdün
Kolombiya	Vietnam
Kosta Rika	

TÜRKİYE’DE SENDİKASYON KREDİLERİ, DIŞ TİCARET VE HİSSE SENEDİ PİYASASI ARASINDAKİ İLİŞKİ¹

THE RELATIONSHIP BETWEEN SYNDICATION LOANS, FOREIGN TRADE AND EQUITY MARKET IN TÜRKİYE

Aydın GÜRBÜZ*, Meltem KILIÇ**, Nur Esra BEKERECİ***

* Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, aydingurbuz46@gmail.com,

** Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, meltem.kilic@hotmail.com,

*** Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, bekereciesra@gmail.com,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
Gönderilme Tarihi 19.03.2023 Revizyon Tarihi 28.04.2023 Kabul Tarihi 31.05.2023 Makale Kategorisi Araştırma Makalesi JEL Kodları C22 F13 G12	<p><i>Borçlanma aracı olarak kullanılan sendikasyon kredileri, farklı ülkelerden çok sayıda bankanın katılabileceği özel bir kredi sözleşmesi türüdür. Bu kredileri, yatırımcılar ve diğer ekonomik birimler fon taleplerini karşılamak için kullanmakta ve uluslararası piyasalardan elde edilen bir kaynak olarak görülmektedir. Uluslararası piyasalardan alınan bu krediler Türk bankacılık sisteminde 2004 yılından itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Bu çalışmada da Ocak 2013 – Kasım 2022 dönemleri arasında Türkiye’de kullanılan sendikasyon kredileri ile dış ticaret hacmi, reel döviz kuru ve BIST 100 endeksi arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışmada Türkiye’de Covid-19 salgınının etkisini dikkate almak için vakaların ortaya çıktığı 2020 Mart ayının sonraki dönemlerine kukla değişken eklenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için Johansen eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modeline (VECM) bağlı Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Ampirik bulgularda, Johansen eşbütünleşme yaklaşımı sonucunda değişkenler arasında uzun dönemde ilişkinin varlığına ulaşılmıştır. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre sendikasyon kredileri ile dış ticaret hacmi ve reel döviz kuru arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu ulaşılmıştır. BIST100 endeksinden ise sendikasyon kredisine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir.</i></p> <p>Anahtar Kelimeler: Sendikasyon kredisi, Dış ticaret, BIST100, Johansen eşbütünleşme testi, VECM Granger Nedensellik</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Received 19.03.2023 Revized 28.04.2023 Accepted 31.05.2023 Article Classification: Research Article JEL Codes C22 F13 G12	<p><i>Syndicated loans, which are used as debt instruments, are a special type of loan agreement in which many banks from different countries can participate. These loans are used by investors and other economic units to meet their fund demands and are seen as a resource obtained from international markets. The loans taken from international markets have started to gain importance in the Turkish banking system since 2004. In this study, it is aimed to determine the relationship between syndication loans used in Türkiye and foreign trade volume, Exchange rate and national BIST100 index between January 2013 and November 2022. In addition, in the study, a dummy variable was added to the post-March 2020 periods when the cases emerged in order to take into account the effect of the Covid-19 outbreak in Türkiye. In order to determine the relationship between the variables, the Johansen cointegration test and the Granger causality test based on the error correction model (VECM) were applied. In the empirical findings, as a result of the Johansen cointegration approach, the existence of a long-term relationship between the variables has been reached. According to the Granger causality test results, it was found that there is a bidirectional causality relationship between syndicated loans, foreign trade volume and real exchange rate. It has been observed that there is a one-way causality relationship from BIST100 index to syndicated loan.</i></p> <p>Keywords: Syndicated Credit, Foreign trade, BIST100 Johansen Cointegration Test, VECM Granger Causality</p>

¹Bu makale, 19-20 Ocak 2023 tarihlerinde Bingöl’de düzenlenen II. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi’nde sunulan özet tebliğ metninin, tebliğ üzerindeki tartışmalar da dikkate alınarak genişletilmiş şeklidir.

Atf (Citation): Gürbüz, A. & Kılıç, M. & Bekereci, N. E. (2023). “Türkiye’de Sendikasyon Kredileri, Dış Ticaret ve Hisse Senedi Piyasası Arasındaki İlişki”, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 6(1): 35-47

Extended Abstract

Syndication loans, which have been widely used in recent years, appear as an important source of foreign, especially in developing countries such as Türkiye, in providing the funds needed by the market and closing foreign trade deficits. With the increase in foreign trade volumes in the growing economy, the necessary fund needs can be met with syndication loans. Therefore, when we look at the studies in the literature on syndication loans, which are an important tool in foreign trade financing of countries, it is seen that studies examining the relationship between syndication loans and foreign trade are limited. In this study, it is aimed to reveal the relationship between syndicated loans and foreign trade volume, real exchange rate and BIST100 index in Türkiye by using monthly data between 2013M1 and 2022M12 periods. In addition, a dummy variable was used in the study to reveal a difference that may occur in the lending behavior of banks during the Covid-19 epidemic.

Time series analysis was used as a method in the empirical study. For this purpose, in the first step of the study, the stationarity levels of the series were examined with the PP (Phillips-Perron, 1988) unit root test. In the second step of the study, the cointegration method developed by Johansen (1998) was applied to investigate possible cointegration relationships between the variables. In the last step of the study, an appropriate vector error correction model (VECM) was developed to determine the direction of short- and long-term causality between the variables and the causality relationship between the variables was examined with VECM Granger causality analysis.

According to the unit root test results, the null hypothesis of all series cannot be rejected at level values, which indicates that the series have a unit root problem. However, when the first differences of the series were taken, the null hypothesis was rejected this time and it was concluded that the variables $\ln SK$, $\ln DTH$, $\ln RDK$ and $\ln BIST$ became stationary at the 1% significance level.

When the Johansen cointegration results are examined, it is seen that the trace and maximum self statistics are greater than the critical values at the 5% significance level. This shows that the null hypothesis established because there is no cointegration relationship is rejected, and the alternative hypothesis that there is at most one cointegration vector is accepted. These results reveal that there is a long-term relationship between syndicated loans and foreign trade volume, real exchange rate and BIST100 index.

According to VECM Granger causality findings, when the short-term results are examined first, it is seen that there is a bidirectional causality relationship between foreign trade volume and syndicated loan. Likewise, it shows that there is a bidirectional causality relationship between the real exchange rate and the syndicated loan. It has been determined that there is a one-way causality relationship between the BIST100 index and syndicated loans. Finally, it was concluded that there is a one-way causality relationship from the dummy variable in the model of the study to the syndication loan. The results obtained within the scope of the study are similar to the studies in the literature (Megginson et al., 1995; Şahin and Baş, 2018; Tekin, 2020; Tampakoudis et al., 2022).

Giving syndication loans stimulates economic activities, first of all, necessary industrial goods are purchased with imports and these are sold to other countries through exports by gaining economic value. Foreign trade, which has been revived through syndicated loans, is growing and this situation increases the demand for syndicated loans. From these results, it can be said that syndication loans have a significant effect on Türkiye's foreign trade policy and can be considered as a factor in closing the foreign trade deficit. On the other hand, syndicated loans obtained from international financial institutions and fund markets reflect the confidence in the companies in that country. Companies that receive syndicated loans are seen as an important indicator for the decisions taken by investors. According to the efficient market hypothesis, new information about companies is expected to affect the stock price. Therefore, it can be stated that the syndication loans received increase the demand for stocks and increase their prices.

Giriş

Ekonomik sistemde bankalar önemli bir rol oynamaktadır. Finansal ihtiyaçlarını çeşitli teknikler kullanarak karşılayan bankalar için sendikasyon kredileri bu araçlardan biri olarak görülmektedir. Bu krediler, farklı eyaletlerden birkaç bankanın kullandığı özel bir borç verme sözleşmesini ifade etmektedir (Sağlam ve Yavuz, 2020, s. 107). En basit haliyle, bir bankanın aldığı kredinin bir kısmının diğer finansal kuruluşlara satılması olarak tanımlanan sendikasyon kredileri (Ivashina, 2005, s. 7), aynı zamanda iki veya daha fazla bankanın, bir kredide borç veren olarak müştereken hareket etmeye karar vermesi olarak da tanımlanmaktadır. Hem kamu hem de özel borç unsurlarını birleştiren bir finansman şekli olan söz konusu krediler (Dennis ve Mullineaux, 2000, s. 2), farklı ülkelerden çok sayıda bankanın katılabileceği özel bir kredi sözleşmesi türüdür ve özellikle küresel piyasalarda banka veya ülkelerin güven düzeyinin belirlenmesinde önemli bir role sahiptirler. Sendikasyona katılan uluslararası bankaların profili de bu güvenin boyutu açısından önemli bir faktördür. Bankalar, sendikasyon kredileri vasıtasıyla başta ihracatçı olmak üzere reel sektörde faaliyet gösteren işletmelerin ticari işlemlerinin finansmanını kolaylaştırmakta ve böylece ülke ekonomisine katkı sağlamaktadırlar (Tekin, 2020, s. 149). Başka bir ifadeyle sendikasyon kredileri, piyasanın ihtiyaç duyduğu sermayeyi sunarak piyasa faaliyetinin genişlemesine destek olmaktadır. Ayrıca ülkelerin ticaret hacimlerini artırmak için ihtiyaç duydukları parayı bulmalarına yardımcı olmaktadır. Bu durum, ülkenin dış ticaretini olumlu yönde etkileme potansiyelini göstermektedir. Dolayısıyla literatürde söz konusu kredilerin şirketlerin finansal ihtiyaçlarını karşılayarak uluslararası pazarlara ulaşmalarına yardımcı olacağı ve bu sayede buldukları ülkelerin denizaşırı ticaretini olumlu yönde etkileyeceği varsayımı yer almaktadır (Şahin ve Baş, 2018, s. 107). Aynı çalışmayı yürüten yazarlar ithalat ve ihracat için gerekli finansmanı sağlamada sendikasyon kredilerinin önemli bir unsur olduğunu belirtmişlerdir.

Yine bankalar tarafından işletmelere sağlanan sendikasyon kredilerinin genel ekonomik düzeyde iyileşmelere neden olması beklenmektedir. Sendikasyon kredilerinin arttığı dönemlerde bu artışa paralel olarak BIST 100 endeksinin de yükseldiği düşünülmektedir. Bu bağlamda güven ve refahın artmasıyla yatırımcıların borsaya daha fazla yatırım yapabileceği varsayılmaktadır. Diğer bir ifadeyle sendikasyon kredilerinin, bankacılık sektörünün başarı göstergelerinden biri olduğu ve reel sektörün fonlanmasında kullanıldığı için borsa hareketleri ile ilişkili olabileceği iddia edilmektedir (Tekin, 2020, s. 154). Söz konusu çalışmada bu savın doğruluğunu kanıtlar nitelikte bulgular elde edilmiş, dolayısıyla BIST 100'deki artışın ekonomi ve şirketler için sendikasyon kredisi kullanımından kaynaklandığı bildirilmiştir.

Diğer taraftan bankalar yabancı para cinsinden şirketlere kredi verirken önemli ölçüde kur riskine maruz kalabilmektedirler. Borçlunun döviz kuru cinsinden uluslararası borç verme piyasası genişleyen bir eğilim göstermektedir. Bu bağlamda kendi para biriminden başka bir para birimiyle kredi veren bankalar için bu sınır ötesi krediler önemli kur riski içermektedir (Delis vd., 2022, s. 29). Delis vd. (2022), sendikasyon kredisi piyasasından küresel kredi düzeyindeki verileri kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmada bankaların yabancı para cinsinden borç vermede borçlulara önemli bir maliyet yüklediğini gözlemlemişlerdir. Dolayısıyla döviz kurunun yabancı para cinsinden kredilerin maliyetinin belirlenmesinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymuşlardır.

Firmalar için orta ve uzun vadeli finansman sağlamada önemli bir alternatif oluşturan sendikasyon kredileri, özellikle Covid-19 salgınının başlamasıyla ciddi finansal sorunlarla karşılaşan firmalar için yeni dönemin zorluklarını aşabilmek adına farklı bir seçenek oluşturmuştur (Tampakoudis vd., 2022, s. 20). Pandemi döneminde virüsün yayılmasını kontrol etmek için ulusal hükümet düzeyinde benimsenen bir takım sınırlama ve kapatma politikaları uygulanmış, ekonomik aktivitenin yavaşlaması ve belirsizliğin artmasına paralel olarak bu dönemde bankaların kredi arzında ve firmaların kredi talebinde birtakım değişikliklerin söz konusu olabileceği düşünülmektedir (Hasan vd., 2021, s. 2). Bu anlamda her iki çalışma için de sendikasyon kredileri ile ilgili anlamlı çıkarımlar elde edilmiştir.

Kısaca bankacılık ve diğer sektörler için sendikasyon kredileri önemli dış finansman kaynaklarından biridir ve gelişmekte olan ülkelerde daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de faaliyet gösteren bankalar için önemli bir dış finansman kaynağıdır ve genellikle finans kuruluşları ve özellikle bankalar tarafından kullanılmaktadır (Tekin, 2020, s. 160). Tüm bu bilgiler ışığında söz konusu çalışmada, Ocak 2013 ve Kasım 2022 dönemlerinde sendikasyon kredileri, reel döviz kuru, dış ticaret hacmi ve BİST 100 endeksi arasındaki potansiyel bağlantılar Türkiye açısından incelenmek istenmiştir. Çalışmada ayrıca Covid-19 salgını sırasında bankaların kredi verme davranışlarında meydana gelebilecek bir farklılığı ortaya koymak adına kukla değişken kullanılmıştır. Makalenin geri kalanı şu şekilde ilerlemektedir: İkinci bölümde ilgili literatürle ilişkili çalışmaların özetlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, veri seti ve ampirik analizler belirtilerek elde edilen sonuçlar sunulmuştur. Dördüncü ve son bölümde ise sonuçlar sıralanarak çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

1. Literatür Taraması

Gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere birçok ülkenin önemli bir dış ticaret finansman kaynağı olarak görülen sendikasyon kredileri, makroekonomik ve mikroekonomik faaliyetler ile ilişkilendirilmektedir. Literatürde sendikasyon kredilerini hem bankaların mikro göstergeleri, hisse senedi fiyatları ile ilişkilendiren hem de ülkelerin makroekonomik göstergeleri ile ilişkilendiren yerli ve yabancı çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular aşağıda açıklanmaktadır.

Sendikasyon kredileri ile borsa arasındaki ilişkiyi ölçen çalışmalar genellikle ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşmıştır (Megginson vd. 1995; Gasbarro vd. 2004; Çukur vd., 2008). Megginson vd. (1995), 1966-1989 yılları arasında Batılı ve gelişmekte olan ülke borçlarına verilen 774 sendikasyon kredisi duyurusunun 15 katılımcı para merkezli bankanın birçoğunun hisse senedi getirilerini pozitif yönde etkilediğine ulaşmışlardır. Gasbarro vd. (2004) çalışmalarında sendikasyon kredisi alan firmaların hisse senedi kümülatif anormal getiri üzerinde etkisi olduğunu belirlemişlerdir. Howcroft vd. (2014), Avrupa'da borsaya kote olan bankaların sendikasyon kredilerini hem getiri hem de kalite açısından kendi kredi portföylerinin performansını artırmak için kullandıklarını ifade etmişlerdir. Çukur vd. (2008), Şit ve Miçoğulları (2020), Türkiye'de bankaların sendikasyon kredileri ile hisse senedi fiyatları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu tespit ederken; Sarıgül (2008) ve Sağlam ve Yavuz (2020) BİST'te işlem gören bankaların sendikasyon kredileri ile ilgili kamuoyu bilgilendirmelerinin hisse senetlerinin anormal getiriye neden olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Karakaş ve Acar (2019), sendikasyon kredi sözleşmesi duyurularının firmaların piyasa değerini etkilediğini tespit etmişlerdir. Tekin (2020) çalışmasında dış ticaret finansmanında kullanılan ve kullanılmayan sendikasyon kredilerinin BİST100 endeksi ve BİST Bankacılık sektörü endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmasının sonucunda sendikasyon kredileri ile endeksler arasında uzun ve kısa dönem ilişki olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Altunbaş ve Gadanez (2004), gelişmekte olan ülkelerdeki sendikasyon kredilerinin bazı firmaya özgü mikro ve makro ekonomik koşulları etkilediğini ifade etmişlerdir. Esho vd. (2007) Asya'daki firmaların uluslararası sendikasyon kredileri ile borçlanarak riskten korunduğunu açıklamışlardır. Altunbaş vd. (2009) Euro bölgesi üzerine yaptığı çalışmalarda ise büyük, karlı, yüksek kaldıraç oranına sahip ve sabit/toplam aktif oranı yüksek olan firmaların tahvil finansmanı yerine sendikasyon kredilerini tercih ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Türk bankacılık sektöründeki makro ve mikro değişkenlerin sendikasyon kredileri ile ilişkisi Güzel (2021) tarafından incelenmiştir. Çalışmasında sendikasyon kredileri ile bankaya özgü sermaye yeterlilik oranı, toplam kredi ve alacakların toplam varlıklara oranı ve faiz oranları arasında negatif bir ilişkinin olduğunu belirlemiştir. Ayrıca, özkaynak karlılığı, kredi mevduat oranı ve döviz kuru arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir.

Haselmann ve Wachtel (2009), 24 Avrupa ülkesinin sendikasyon kredi piyasasının finansal piyasa gelişimindeki rolünü araştırmışlardır. Analizleri sonucunda sendikasyon kredi marjının küçük piyasalarda piyasanın büyüklüğü ile negatif yönde, büyük finansal piyasalarda ise pozitif yönde bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Gong vd. (2018), birçok gelişmekte olan ülkelerde yabancı para

cinsinden sendikasyon kredilerinin yerel para cinsinden alınan kredilere göre daha düşük kredi marjı ile ücretlendirildiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca, daha ucuza elde edilen yabancı para cinsinden sendikasyon kredileri şirketlerin kredilere arzu edilen maliyetle ulaşmasını sağlamıştır. Kalloub ve Musabeh (2020), G7 ülkelerinin 2000-2017 yılları arasındaki sendikasyon kredilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelemişlerdir. Ampirik analizler sonucunda G7 ülkelerinde sendikasyon kredilerinin büyümeyi pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Dış ticaret faaliyetleri ile sendikasyon kredisi arasındaki ilişki Şahin ve Baş (2018) tarafından incelenmiştir. Türkiye’de 2000-2016 yılları arasında sendikasyon kredilerinin dış ticareti pozitif yönde etkilediğini belirlemişlerdir. Ayrıca, sendikasyon kredileri ile ithalat ve ihracat arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. Caballero vd. (2018), iki ülke arasındaki banka bağlantıları ile alınan sendikasyon kredilerinin farklılaştırılmış malların ihracatında önemli olduğu ve riskini azalttığını ifade etmişlerdir. Üçler (2020) ise Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların sendikasyon kredileri ile dış ticaret arasındaki ilişkisini incelemiştir. Ampirik analizler sonucunda dış ticaret dengesinden sendikasyon kredisine doğru tek yönlü ve pozitif bir ilişki içinde olduğuna ulaşmıştır.

Tampakoudis vd. (2022), Covid 19 salgını öncesinde sonrasında sendikasyon kredi duyularının servet üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Avrupalı borçlular tarafından yapılan 637 kredi duyurusu örneğini kullanarak pandemi döneminde, pandemi öncesi döneme göre önemli ölçüde daha yüksek servet kazanımları olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Literatürdeki çalışmalarda Türkiye ve diğer ülkelerin mikroekonomik ve/veya makroekonomik göstergelerinin sendikasyon kredisi ile ilişkisinin incelendiği görülmüştür. Bu çalışmada Türkiye’nin makro ekonomik göstergeler içerisinde yer alan dış ticaret hacmi, döviz kuru ve BIST 100 hisse senedi getirisi ile sendikasyon kredisi arasındaki ilişki incelenmektedir. Ayrıca çalışmada dış ticaret faaliyetlerini önemli ölçüde etkileyen Covid-19 salgınının sendikasyon kredisi üzerindeki etkisi dikkate alınmıştır.

2. Ekonometrik Metodoloji

2.1. Değişkenler ve Veriler

Bu çalışmanın amacı, Ocak 2013 – Kasım 2022 dönemleri arasında aylık veriler kullanılarak Türkiye özelinde sendikasyon kredileri ile dış ticaret ve hisse senedi piyasası arasındaki bağlantıları araştırmaktır. Bir ülkenin dış dünya ile yapmış olduğu ticaretin hacmini belirlemek için dış ticaret hacmi (ihracat + ithalat) ölçütü kullanılmaktadır (Eğilmez, 2013). Ayrıca, dış ticaretin yönlendirilmesinde önemli bir etken olan reel döviz kuru da modele dahil edilmektedir. Son olarak, sendikasyon kredileri ile hisse senedi getirileri arasındaki bağlantıyı tespit etmek için ise BIST100 endeksi dikkate alınmaktadır. Ayrıca, Türkiye’de Covid-19 salgınının etkisini belirlemek için 2020’nin Mart ayından itibaren modele kukla değişken dahil edilmektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin verilerden, sendikasyon kredileri Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu’ndan (BDDK), dış ticaret hacmi Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK) ve reel döviz kuru ile BIST100 ise Merkez Bankası’nın Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) tabanından elde edilmiştir. Değişkenlerin özet bilgileri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Gösterim Şekilleri	Veri Kaynağı
Sendikasyon Kredileri	$\ln SK$	BDDK 2013M1-2022M11
Dış Ticaret Hacmi	$\ln DTH$	TÜİK 2013M1-2022M11
Reel Döviz Kuru	$\ln RDK$	EVDS 2013M1-2022M11
BIST 100 Endeksi	$\ln BIST$	EVDS 2013M1-2022M11

2.2. Model Spesifikasyonu ve Ekonometrik Yöntem

Sendikasyon kredileri ile dış ticaret hacmi, reel döviz kuru ve BIST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi araştırmak için literatürdeki çalışmalardan yararlanarak ekonometrik model oluşturulmuştur. Serilerin logaritmaları alınarak oluşturulan ekonometrik model aşağıda sunulmuştur:

$$LNSK_t = \beta_0 + \beta_1 LNDTH_t + \beta_2 LNRDK_t + \beta_3 LNBIST_t + \beta_4 DUMMY_{2020_t} + \mu_t \quad (1)$$

Modelde SK sendikasyon kredilerini, DTH dış ticaret hacmini, RDK reel döviz kurunu, BIST100 endeksini ve $DUMMY_{2020}$ kukla değişkenini temsil etmektedir. μ_t ise kendine özgü hata terimini ifade eder.

Ampirik çalışmada yöntem olarak zaman serisi analizlerinden yararlanılmıştır. Zaman serisi analizlerinde özellikle finans ve makroekonomik alanlarında kullanılan değişkenlerin büyük bir kısmında, durağan olmayan trend değişkenler içermektedir. Bu durumda serilerin durağanlık seviyelerinin incelenmesi gerekmektedir. Çünkü serilerin durağanlıkları incelenmeden gerçekleştirilen ekonometrik tahminlerde sahte regresyon sorunu ortaya çıkmaktadır. Sahte regresyondan kaçınmak için serilerin durağanlaştırılması gerekir (Greene, 2002, s. 649). Bu amaçla çalışmanın ilk adımında serilerin durağanlık seviyeleri PP (Phillips-Perron, 1988) birim kök testi ile incelenmiştir. Bu testin hipotezi şu şekilde açıklanabilir:

$$H_0 : \geq \rho 1 \text{ (Seri durağan değildir)}$$

$$H_1 : < \rho 1 \text{ (Seri durağandır)}$$

Burada sıfır hipotezi serilerin birim kök içerdiğini alternatif hipotez ise birim kök içermediğini ifade etmektedir.

Ancak, fark işlemi yapılarak serilerin durağanlığı sağlandıktan sonra fark dereceleriyle model tahmininin yapılması genel model tahminine yönelik sorunları ortaya çıkarabilir. Ayrıca, seriler arasındaki uzun dönem ilişkisini de ortadan kaldıracaktır. Lakin, birinci mertebeden entegre olan serilerin I(1), düzey değerleri ile kurulacak olan regresyon modelinde elde edilen hata terimi katsayıları düzeyde durağan yani I(0) ise, bu sefer düzeyde durağan değerleriyle kurulacak model daha tutarlı olmaktadır. Ayrıca, bu seriler eşbütünleşik seriler olarak da adlandırılmaktadır (Demirci, 2017, s. 49). Eşbütünleşme analizi ise, bir veya daha fazla sayıdaki seriler durağan olmasa bile, bu serilerin doğrusal kombinasyonlarının durağan olabileceklerini ve hatta bu durumun ekonometrik analiz olarak da belirlenebileceğini vurgulamaktadır (Tarı, 2006, s. 405). Bu doğrultuda çalışmanın ikinci adımında değişkenler arasındaki muhtemel eşbütünleşme ilişkilerinin araştırılması için Johansen (1998) tarafından geliştirilen eşbütünleşme yöntemi uygulanmıştır. Johansen (1988) yöntemi, Engle-Granger (1987) yönteminin çok denklemlili genelleştirilmesidir. Engle-Granger testi seriler arasında en fazla bir eşbütünleşme olduğunu ifade ederken, Johansen eşbütünleşme testi seriler arasında birden fazla eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ifade etmektedir.

Johansen (1998) ve Johansen-Juselius (1990) eşbütünleşme testinin dayandığı VAR (vektör auto regression) analizinin denklem sistemi şu şekilde ifade edilebilir (Yavuz, 2005, s.276):

$$\Delta X_t = \mu + \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta X_{t-k+1} + \Pi \Delta X_{t-k} + \varepsilon_t \quad (2)$$

şeklinde yazılabilir. Burada,

$$\Gamma_i = -1 + \Pi_1 + \dots + \Pi_i, i = 1, \dots, k-1 \quad (3)$$

ve

$$\Pi = 1 - \Pi_1 - \dots - \Pi_k \quad (4)$$

olarak belirlenmektedir. Δ ilk fark operatörü, μ sabit terim ve ε_t otokorelasyonun olmadığı ve normal dağılımlı hata terimi vektörüdür.

Yukarıdaki (2) numaralı VAR denkleminde Johansen eşbütünleşme testinde yer alan aynı mertebeden durağan serilerin denklemleri, sistemdeki her serinin düzey ve gecikmeli değerleri yer almaktadır. Denklemde yer alan Π katsayılar matrisini ifade eder ve katsayılar matrisinin rankı, sistemde yer alan eşbütünleşmenin ilişki sayısını vermektedir. Eğer Π matrisin rankının sıfıra eşit olması durumunda X vektörünü oluşturan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı şeklinde yorumlama yapılabilir. Matris rankı bire eşit olduğunda seriler arasında 1 tane eşbütünleşme vektörü olacağını gösterirken, matris rankının birden büyük olduğunda ise seriler arasında birden daha fazla eşbütünleşme vektörü olacağını göstermektedir (Tarı ve Yıldırım, 2009, s. 100-101).

Johansen (1998) ve Johansen-Juselius (1990) eşbütünleşme analizinde, eşbütünleşik vektörlerin sayısını tespit edebilmek için Trace ve Max-Eigen adlı iki ayrı test istatistiklerini geliştirmişlerdir. Trace ve Max-Eigen testlerinden elde edilen sonuçlar kritik değerlerle karşılaştırılarak seriler arasında eşbütünleşme olup olmadığının kararı verilir.

Trace (iz) ve Maximum Eigenvalue (Maksimum Öz değer) istatistikleri aşağıda yer alan (5) nolu denklemler aracılığıyla hesaplanmaktadır (Yavuz, 2005, s. 276):

$$\lambda_{trace} = -T \sum_{i=r+1}^p \ln(1 - \lambda_i) \quad (5)$$

$$\lambda_{max} = -T \ln(1 - \lambda_{r+1})$$

Burada, $\lambda_{r+1} \dots \lambda_p$ tahmin edilmiş en küçük özdeğerler ve r kadar eşbütünleşme vektörü olabileceğini gösteren boş hipoteze karşı sınanır. Denklem 5'deki Max istatistiğinde ise, en çok r sayıda eşbütünleşme vektör sayısını ifade eden sıfır hipotezini, $r+1$ eşbütünleşme vektörü olduğu alternatif hipoteze karşı test etmektedir. Böylece, Johansen eşbütünleşme testinin hipotezi aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$H_0 : r = 0 \text{ (Eşbütünleşme ilişkisi yoktur)}$$

$$H_1 : r > 1 \text{ (Eşbütünleşme ilişkisi vardır)}$$

Burada H_0 hipotezi H_1 hipotezine karşı sınanmaktadır. Eğer H_0 reddedilemezse çalışmada kullanılan serilerin uzun dönemde eşbütünleşik olmadıkları, fakat H_0 hipotezi reddedilirse seriler eşbütünleşik oldukları, yani uzun dönemde beraber hareket ettiklerini gösterir.

Engle ve Granger (1987)'a göre değişkenler arasında tek bir eşbütünleşme vektörü tespit edilirse, bu seferde serilerin Granger nedensellik yönünü belirlemek için vektör hata düzeltme modeli (VECM) tahmin edilecektir. VECM, modelde yer alan değişkenlerin hem kısa hem de uzun dönem dinamiklerinin modellenmesine izin verir. Çalışmanın son adımında ise, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi VECM Granger nedensellik analizi ile incelenmiş ve VECM denklemleri aşağıdaki gibi modellenmiştir:

$$\Delta \ln SK_t = \alpha_1 + \sum_{k=1}^n \alpha_{11} \Delta \ln SK_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{12} \Delta \ln DTH_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{13} \Delta \ln RDK_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{14} \Delta \ln BIST_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{15} \Delta DUMM_{t-k} + \rho_1 ECT_{t-k} + \varepsilon_{1t} \quad (6)$$

$$\Delta \ln DTH_t = \alpha_2 + \sum_{k=1}^n \alpha_{21} \Delta \ln DTH_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{22} \Delta \ln SK_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{23} \Delta \ln RDK_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{24} \Delta \ln BIST_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{25} \Delta DUMM_{t-k} + \rho_2 ECT_{t-k} + \varepsilon_{2t} \quad (7)$$

$$\Delta \ln RDK_t = \alpha_3 + \sum_{k=1}^n \alpha_{31} \Delta \ln RDK_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{32} \Delta \ln SK_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{33} \Delta \ln DTH_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{34} \Delta \ln BIST_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{35} \Delta DUMM_{t-k} + \rho_3 ECT_{t-k} + \varepsilon_{3t} \quad (8)$$

$$\Delta \ln BIST_t = \alpha_4 + \sum_{k=1}^n \alpha_{41} \Delta \ln BIST_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{42} \Delta \ln SK_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{43} \Delta \ln DTH_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{44} \Delta \ln RDK_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{45} \Delta DUMM_{t-k} + \rho_4 ECT_{t-k} + \varepsilon_{4t} \quad (9)$$

$$\Delta DUMM_t = \alpha_5 + \sum_{k=1}^n \alpha_{51} \Delta DUMM_{t-1} + \sum_{k=1}^n \alpha_{52} \Delta \ln SK_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{53} \Delta \ln DTH_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{54} \Delta \ln RDK_{t-k} + \sum_{k=1}^n \alpha_{55} \Delta \ln BIST_{t-k} + \rho_5 ECT_{t-k} + \varepsilon_{5t} \quad (10)$$

Denklemlerdeki Δ fark işlemcisini belirtir. $\varepsilon_{1t}, \varepsilon_{2t}, \varepsilon_{3t}, \varepsilon_{4t}, \varepsilon_{5t}$, hata terimleri iken ECT_{t-k} ise uzun dönemli nedensellik ilişkisinden elde edilen gecikmeli artık terimi ya da hata düzeltme terimidir. Gecikmeli artık terimin önemi, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını test etmek için t-istatistiği kullanılarak incelenir. Aynı zamanda ECT_{t-k} tahminleri kısa dönemden meydana gelen şokların uzun dönemdeki denge yakınsama hızını da gösterir. Kısa dönem nedenselliği araştırmak için bağımsız değişkenlerin fark değerleri ile gecikmeli fark değerlerinin ortak χ^2 -istatistiğine bakılarak anlamlılığı belirlenmektedir.

3. Ampirik Bulgular

Çalışmada analiz kısmına geçilmeden önce modeldeki değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklerin sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
<i>lnSK</i>	119	4.4151	5.4055	4.8727	0.2535
<i>lnDTH</i>	119	7.7515	9.0000	8.1882	0.3290
<i>lnRDK</i>	119	1.6788	2.0554	1.9117	0.1028
<i>lnBIST</i>	119	2.9466	3.9591	3.2213	0.1985

Tablo 2'deki tanımlayıcı istatistik sonuçlarına bakıldığı zaman en yüksek ortalamaya sahip değişken dış ticaret hacmi iken, en düşük ortalamaya sahip değişken reel döviz kurudur. Aynı şekilde en yüksek standart sapmaya sahip değişken dış ticaret hacmi, en düşük standart sapmaya sahip değişkenin reel döviz kuru olduğu görülmektedir.

Ampirik analizde serilerin birim kök özellikleri hem eşbütünlük hem de nedensellik analizi için çok önemlidir. Çünkü durağan olmayan seriler sahte regresyonlar üretebilir ve eşbütünlük uygulanabilmesi için bir ön koşuldur (Granger ve Newbold, 1974). Bu doğrultuda çalışmada ilk önce serilerin durağanlık seviyelerini belirlemek için Phillips ve Perron (1988) tarafından ortaya atılan Phillips-Perron (PP) birim kök testinden faydalanılmıştır. Test sonuçları Tablo 3'de rapor edilmiştir.

Tablo 3: Phillips-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	PP Birim Kök Testi			
	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	PP Değeri	Olasılık Değeri	PP Değeri	Olasılık Değeri
<i>lnSK</i>	0.011	0.957	-2.293	0.433
<i>lnDTH</i>	1.721	0.999	-1.288	0.885
<i>lnRDK</i>	-0.261	0.926	-2.824	0.191
<i>lnBIST</i>	0.171	0.969	1.111	0.999
	Birinci Fark		Birinci Fark	
$\Delta \ln SK$	-12.028***	0.000	-11.991***	0.000
$\Delta \ln DTH$	-16.761***	0.000	-19.368***	0.000
$\Delta \ln RDK$	-9.104***	0.000	-9.440***	0.000
$\Delta \ln BIST$	-9.283***	0.000	-9.874***	0.000

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'deki birim kök testi sonuçları, tüm serilerin sıfır hipotezinin seviye değerlerinde reddedilemeyerek birim kök sorununa sahip olduğunu göstermektedir. Ancak serilerin ilk farkları alındığında bu sefer sıfır hipotezi reddedilerek %1 anlamlılık düzeyinde *lnSK*, *lnDTH*, *lnRDK* ve *lnBIST* değişkenlerinin birinci dereceden bütünlük I(1) oldukları yani durağan hale geldikleri görülmektedir.

Çalışmada tüm değişkenlerin aynı dereceden entegre oldukları kanıtlandıktan sonra, sendikasyon kredileri ile dış ticaret hacmi, reel döviz kuru ve BIST100 endeksi arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen Johansen eşbütünleşme testi yaklaşımını uyguluyoruz. Eşbütünleşme analizini uygulamak için ilk önce VAR modeli kurulmuştur. Oluşturulan VAR modelinde optimal gecikme uzunluğu, Schwarz bilgi kriterine göre 3 olarak belirlenmiştir. Ancak, seçilen uygun gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorunuyla karşılaşmıştır. Bundan dolayı, otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmak için gecikme uzunluğu tekrar denenmiş ve 9 gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorunu çözülmüştür. Bununla birlikte, dokuzuncu gecikmede otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı gözlemlenmiştir. Johansen eşbütünleşme testinin tahmin sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Eşbütünleşme vektör sayısı	Trace İstatistiği	%5 Kritik Değer	Max-Eigen İstatistiği	%5 Kritik Değer
$r=0$	85.294**	69.818	39.274**	33.876
$r\leq 1$	46.019	47.856	24.873	27.584
$r\leq 2$	21.146	29.797	11.372	21.131
$r\leq 3$	9.773	15.494	8.558	14.264
$r\leq 4$	1.215	3.841	1.215	3.841

Not: **, %5 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini ifade etmektedir.

Tablo 4’deki Johansen eşbütünleşme sonuçları incelendiğinde, iz (trace) ve maksimum öz (max-eigen) istatistikleri %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerlerden daha büyük olduğu görülmekte, bu da eşbütünleşme ilişkisi yoktur olarak kurulan sıfır hipotezinin reddedileceğini ve en fazla bir eşbütünleşme vektörü vardır olarak kurulan alternatif hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlar, sendikasyon kredileri ile dış ticaret hacmi, reel döviz kuru ve BIST100 endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Ampirik analizde eşbütünleşme ilişkisinin varlığı doğrulandıktan sonra, çalışmadaki değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli nedenselliğin yönünü belirlemek için uygun bir vektör hata düzeltme modeli (VECM) geliştirilmiştir. Engle ve Granger (1987)’e göre, bir dizi değişken eşbütünleşikse, serilerin geçerli hata düzeltme gösterimlerinin var olduğunu en az bir nedensellik ilişkisinin olması gerektiğini belirtir. Bu amaçla (VECM) Granger nedensellik analizi çerçevesinde değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü belirlenmiş ve sonuçlar Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5: VECM Granger Nedensellik Testi Sonuçları

	Kısa Dönem Nedensellik					Uzun Dönem
	$\ln SK$	$\ln DTH$	$\ln RDK$	$\ln BIST$	<i>Dummy</i>	ECT(-1)
$\ln SK$	-	23.798*** (0.004)	29.061*** (0.000)	8.173 (0.516)	8.973 (0.439)	-0.009*** [3.581]
$\ln DTH$	31.262*** (0.000)	-	12.055 (0.210)	13.616 (0.136)	14.244 (0.113)	-0.004 [-1.107]
$\ln RDK$	22.235*** (0.008)	10.928 (0.280)	-	10.632 (0.887)	4.336 (0.887)	-0.003*** [-2.329]
$\ln BIST$	21.819*** (0.009)	6.951 (0.642)	15.121* (0.087)	-	8.050 (0.529)	-0.004 [-1.544]
<i>Dummy</i>	22.549*** (0.007)	26.160*** (0.001)	9.326 (0.407)	17.327** (0.043)	-	-0.015 [-1.527]

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Elde edilen VECM Granger nedensellik bulgularına göre, ilk önce kısa dönemli sonuçlar incelendiğinde, dış ticaret hacmi ile sendikasyon kredisi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Aynı şekilde reel döviz kuru ile sendikasyon kredisi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. BIST100 endeksi ile sendikasyon kredileri arasında ise tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Son olarak, çalışmanın modeline dahil edilen

kukla değişkeninden sendikasyon kredisine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar daha ayrıntılı açıklanacak olursa, dış ticaret hacminde meydana gelen gelişmelerin sendikasyon kredilerini etkileyeceğini, sendikasyon kredilerinde ortaya çıkan gelişmelerin de, dış ticaret hacminde değişime neden olacağını göstermektedir. Benzer şekilde, reel döviz kurundaki gelişmelerin sendikasyon kredileri üzerine etkisinin olduğu ve sendikasyon kredilerinde meydana gelecek gelişmelerinde reel döviz kuru üzerine etkisinin olacağı söylenebilir. Ayrıca, modele eklenen kukla değişkenin de ortaya çıkan gelişmelerinde sendikasyon kredilerini etkilediği sonucu ortaya konulmuştur. Diğer taraftan, BIST100 endeksindeki gelişmelerin ise hem sendikasyon kredilerini hem de reel döviz kurunu etkilediği ifade edilebilir. İkinci olarak, uzun dönemli nedensellik sonuçları incelendiğinde, t-istatistiklerine dayalı hata düzeltme katsayısının (ECTt-1) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ve uzun dönemli nedenselliğin varlığını göstermektedir. Bu durum ise, sendikasyon kredilerinde meydana gelen kısa dönemli sapmaların uzun dönemde dengeye yakınsanacağı anlamına gelmektedir. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar literatürdeki (Megginson vd., 1995; Şahin ve Baş, 2018; Tekin, 2020; Tampakoudis vd., 2022) çalışmalarla benzerlik göstermektedir.

4. Sonuç

Son dönemlerde oldukça yaygın kullanılmaya başlayan sendikasyon kredileri özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde piyasanın ihtiyacı olan fonun sağlanmasında ve dış ticaret açığının finanse edilmesinde önemli bir dış fon kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyüyen ekonomide dış ticaret hacimlerinin artmasıyla birlikte gerekli fon ihtiyaçları ise, sendikasyon kredileri ile sağlanabilmektedir. Bundan dolayı, ülkelerin dış ticaret finansmanında önemli bir araç olan sendikasyon kredileri ile ilgili literatürdeki çalışmalara bakıldığında, sendikasyon kredileri ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların kısıtlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Ocak 2013-Kasım 2022 dönemi arasında Türkiye'deki sendikasyon kredileri ile dış ticaret hacmi, reel döviz kuru ve BIST 100 endeksi arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Yapılan bu çalışma ile literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda, çalışmanın analiz kısmında Johansen eşbütünleşme analizi ve VECM Granger nedensellik testinden yararlanılmıştır. Ayrıca, çalışmada tüm dünyayı etkisi altına alan ve 2020'nin Mart ayında Türkiye'de de görülmeye başlayan Covid 19 salgını dikkate alınmış ve Mart 2020 döneminden itibaren modele kukla değişken eklenmiştir.

Çalışma kapsamında ilk önce değişkenlerin birim kök sorununa sahip olup olmadığına bakılmıştır. Phillips-Perron birim kök testi sonuçlarına göre, değişkenlerin hepsinin düzey değerlerinde durağan olmadıkları görülmüştür. Ancak birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Daha sonra değişkenler arasında uzun dönemli ilişki Johansen eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Test sonucunda, değişkenler arasında en az bir tane eşbütünleşme vektörü olduğu diğer bir ifadeyle, uzun dönemde değişkenlerin birlikte hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada son olarak, değişkenler arasında nedenselliğin yönünü tespit etmek için VECM Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Granger nedensellik analizi sonucunda, dış ticaret hacmi ile sendikasyon kredisi arasında çift yönlü, reel döviz kuru ile sendikasyon kredisi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılırken, BIST ile sendikasyon kredisi arasında ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca modele eklenen kukla değişkende meydana gelen gelişmelerin sendikasyon kredisi üzerinde etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Sendikasyon kredilerinin verilmesi ekonomik faaliyetleri canlandırmakta, öncelikle ithalat ile gerekli olan sanayi malları satın alınmakta ve bunlar ekonomik değer kazandırılarak ihracat aracılığıyla başka ülkelere satılmaktadır. Sendikasyon kredileri aracılığıyla canlanan dış ticaret büyümekte bu durum ise, sendikasyon kredisine olan talebi arttırmaktadır. Elde edilen bu sonuçlardan sendikasyon kredilerinin Türkiye'nin dış ticaret politikası konusunda önemli bir etkiye sahip olduğu ve dış ticaret açığının finansmanında kullanılan bir faktör olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Diğer taraftan,

uluslararası finans kurumları ve fon piyasalarından sağlanan sendikasyon kredileri o ülkedeki firmalara olan güveni yansıtmaktadır. Sendikasyon kredisi alan firmalar yatırımcıların aldıkları kararlar için önemli bir gösterge olarak görülmektedir. Etkin piyasa hipotezine göre, şirketler hakkındaki yeni bilgilerin hisse senedi fiyatını etkilemesi beklenmektedir. Bundan dolayı alınan sendikasyon kredilerinin hisse senetlerine olan talebi artırdığı ve fiyatını yükseltmekte olduğu ifade edilebilir. Çalışma kapsamındaki elde edilen sonuçlar Sakarya ve Sezgin (2015) tarafından desteklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Altunbaş, Y., & Gadanez, B. (2004). "Developing Country Economic Structure and The Pricing of Syndicated Credits". *Journal of Development Studies*, 40(5): 143-173.
- Altunbaş, Y., Kara, A. & Marques-Ibanez, D. (2009). "Large Debt Financing Syndicated Loans Versus Corporate Bonds". Working Paper Series, No:1028/March 2009 European Central Bank.
- Caballero, J., Candelaria, C., & Hale, G. (2018). "Bank Linkages and International Trade". *Journal of International Economics*. 115: 30-47.
- Çukur, S., Eryiğit, M., & Duran, S. (2008). "Sendikasyon ve Seküritizasyon Kredileri Anlaşmalarının Borçlanan Bankaların Hisse Fiyatlarına Etkileri". *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 23(264): 58-78.
- Delis, M.D., Politsidis, P.N., & Sarno, L. (2022). "The Cost of Foreign-Currency Lending". *Journal of Banking & Finance*, 136, 106398.
- Demirci, N.Ş. (2017). "İmalat Sanayi Sektöründe Üretim ve Banka Kredileri İlişkisi: Türkiye İçin Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1): 35-61.
- Dennis, S.A., & Mullineaux, D. J. (2000). "Syndicated Loans". *Journal of financial intermediation*, 9(4): 404-426.
- Eğilmez, M. (2013). "Türkiye'nin Dış Ticareti". <https://www.mahfiegilmez.com/2013/12/turkiyenin-dsticareti.html> (Erişim tarihi: 10.01.2023).
- Engle, R.F., & Granger, C.W.J. (1987). "Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing". *Econometrica*, 55: 251-276.
- Esho, N., Sharpe, L.G., & Wenster, K.H. (2007). "Hedging and Choice of Currency Denomination in International Syndicated Loan Markets". *Pacific-Basin Finance Journal*, 15: 195-212.
- Gasbarro, D., Le, K-S., Schwebach, R.G., & Zumwalt, J.K. (2004). "Synadicated Loan Announcements and Barrower Value". *The Journal of Financial Research*, 17(1): 133-141.
- Gong, D., Jiang, T., & Wu, W. (2018). "A Foreign Currency Effect in the Syndicated Loan Market of Emerging Economies". *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*. 52: 211-226.
- Granger, C.W.J., & Newbold, P. (1974). "Spurious Regressions in Econometrics". *Journal of Econometrics*, 2(2): 111-120.
- Greene, W. H. (2002). *Econometric Analysis*. New Jersey: Pearson Education.
- Güzel, A. (2021). "Türk Bankacılık Sektöründe Uluslararası Fonlama Kaynağı Olarak Sendikasyon Kredileri: Yapısı, Süreci, Belirleyicileri". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(Özel Sayı): 211-239.
- Hasan, I., Politsidis, P.N., & Sharma, Z. (2021). "Global Syndicated Lending During the COVID-19 Pandemic". *Journal of Banking & Finance*, 133: 106121.
- Haselmann, R., & Wachtel, P. (2009). "Syndicated Loans, Foreign Banking and Capital Market Development". *Working Papers*, 09-04, New York University, Leonard N. Stern School of Business, Department of Economics.
- Howcroft, B., Kara, A. & Marques-Ibanez, D. (2014). "Determinants of Syndicated Lending in European Banks and the Impact of the Financial Crisis". *Journal of International Financial Markets, Institutions & Monet*. 32: 473-490.

- Ivashina, V. (2005). "Structure and Pricing of Syndicated Loans". *In The New York City Area Conference on Financial Intermediation*. November.
- Johansen, S. (1988). "Statistical Analysis of Cointegration Vectors". *Journal of Economic Dynamics and Control*, 2: 231-254.
- Johansen, S., & Juselius K. (1990). "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-with Application to the Demand for Money". *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52: 169-210.
- Kalloub, M., & Musabeh, A. (2020). "Syndicated Loans and Economics Growth: Empirical Evidence from G7 Countries". *International Research Journal of Finance and Economics*. 179: 8-16.
- Karakaş, A., & Acar, M. (2019). "Financial Globalization and Syndicated Loans". *4th International Conference on Economics Business Management and Social Sciences*. September 04-08, 2019/ Budapest-Hungary.
- Megginson, W.L., Poulsen, A.B., & Sinket, J.F. (1995). "Syndicated Loan Announcements and the Market Value of the Banking Firm". *Journal of Money, Credit and Banking*, 27(2): 457-475.
- Philips, P.C., & Perron, P. (1988). "Testing for a Unitroot in Time Series Regression". *Biometrika*, 75(2): 335-346.
- Sağlam, A., & Yavuz, E.A. (2020). "Sendikasyon Kredisi Kullanımının BİST'te İşlem Gören Bankaların Hisse Senedi Getirilerine Etkisinin Olay Yöntemi (Event Study) ile Analizi". *Journal of Economics and Financial Researches*. 2(2): 106-125.
- Sakarya, Ş., & Sezgin, H. (2015). "Sendikasyon Kredisi Kullanımının Bankaların Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: Olay Çalışması Yöntemiyle BİST'de Bir Uygulama". *Bankacılık Dergisi*, 92: 5-24.
- Sarıgül, H. (2015). "Sendikasyon Kredisi Kullanım Duyurularının Bankaların Hisse Senedi Getirilerine Etkisi". *Finansal araştırmalar ve çalışmalar dergisi*, 7(12): 113-129.
- Şahin, Z., & Baş, M. (2018). "Sendikasyon Kredileri Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği". *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*. 6(2): 105-114.
- Şit, A., & Miçooğulları, S.A. (2020). "The Effect of Syndication and Securitization Loans on Financial Performance of State-owned Banks: The Case of Turkey". *Journal of Financial Economics and Banking*. 1(1): 10-19.
- Tampakoudis, I., Noulas, A., & Kiosses, N. (2022). "The Market Reaction to Syndicated Loan Announcements Before and During the COVID-19 Pandemic and the Role of Corporate Governance". *Research in International Business and Finance*, 60: 101602.
- Tarı, R. (2006). *Ekonometri*. İstanbul, Avcı Ofset, 4. Baskı.
- Tarı, R., & Yıldırım, D.Ç. (2009). "Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama". *Yönetim ve Ekonomi*, 6(2): 96-105.
- Tekin, B. (2020). "The Relationship Between Syndicated Loans and Stock Market Movements: A Case Study for Turkey". *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(2): 148-162.
- Üçler, S. (2020). "Türkiye'de Sendikasyon Kredileri ile Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi". *R&S-Research Studies Anatolia Journal*. 3(4): 321-342.
- Yavuz, Ç.N. (2005). "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisinin Testi, (1980-2003)". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 20(1): 269-284.

PANDEMİ DÖNEMİNDE AŞIRI İŞ YÜKÜNÜN İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: GIDA SEKTÖRÜ ÇALIŞMASI TRABZON İLİ ÖRNEĞİ

THE EFFECT OF WORK OVERLOAD ON TURNOVER INTENTION DURING THE PANDEMIC PERIOD: AN EXAMPLE OF A FOOD SECTOR STUDY IN TRABZON PROVINCE

Esra ÖN*, Güler DİNÇEL YANIK**

* Doktora Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, esra_on17@erdogan.edu.tr,

** Doçent Doktor, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, guler.yanik@erdogan.edu.tr,

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Gönderilme Tarihi 31.05.2023</p> <p>Revizyon Tarihi 17.06.2023</p> <p>Kabul Tarihi 30.06.2023</p> <p>Makale Kategorisi Araştırma Makalesi</p> <p>JEL Kodları M10 M12 M51</p>	<p>Çalışmada, çalışanların aşırı iş yükü algıları, işten ayrılma niyetleri ve demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum, iş deneyim süresi, öğrenim durumu ve gelir düzeyi) arasındaki ilişkileri ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla Trabzon ilinde bulunan perakende zincir mağazasının 103 çalışanından elde edilen veriler analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları işten ayrılma niyeti ile çalışma süresi arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunduğunu buna karşın cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu ve gelir düzeyi ile anlamlı bir ilişki olmadığı yönündedir. Ayrıca, aşırı iş yükünün işten ayrılma niyetini istatistiksel açıdan pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.</p> <p>Anahtar Kelimeler: Aşırı İş Yükü, İşten Ayrılma Niyeti, Demografik Değişkenler, Pandemi Dönemi</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Received 31.05.2023</p> <p>Revized 17.06.2023</p> <p>Accepted 30.06.2023</p> <p>Article Classification: Research Article</p> <p>JEL Codes M10 M12 M51</p>	<p>In the study, it was aimed to reveal the relationships between the employees' perceptions of work overload, their turnover intention and their demographic characteristics (gender, age, marital status, work experience, education and income level). For this purpose, the data obtained from 103 employees of the retail chain store in Trabzon province were analyzed. The results of the research show that there is a negative significant relationship between the turnover intention and working time, but there is no significant relationship with gender, age, marital status, education level and income level. In addition, it was concluded that work overload affected the turnover intention in a statistically positive and significant way.</p> <p>Keywords: Work Overload, Turnover İntention, Demographic Variables, Pandemic Period</p>

Atf (Citation): Ön, E. & Dinçel Yanık, G. (2023). "Pandemi Döneminde Aşırı İş Yükünün İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Gıda Sektörü Çalışması Trabzon İli Örneği", *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 6(1): 48-63

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

PANDEMİ DÖNEMİNDE AŞIRI İŞ YÜKÜNÜN İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: GIDA SEKTÖRÜ ÇALIŞMASI TRABZON İLİ ÖRNEĞİ

Extended Abstract

With the transformation of the disease caused by the Covid-19 virus into a global epidemic, people's lives have been adversely affected in many areas, especially in health. The pandemic process has caused people to reshape their lifestyles (Kılınç and Çalış, 2021). The pandemic conditions, which adversely affected many sectors, led to the growth and value increase of some sectors.

With the declaration of a pandemic by the World Health Organization as a result of the Covid-19 epidemic showing its effect all over the world, the density for the primary needs specified in Maslow's hierarchy of needs has increased. It has been observed that people's demands for meeting their basic needs have increased as a result of the uncertainty created by the pandemic. While the increased volume of work/activity to meet the increasing demand, especially in the food sector, resulted in profitability for the sector, it caused negative organizational behavior outcomes such as intention to leave the job due to excessive workload on the employees (Huffman et al., 2021).

It is seen that the concept of excessive workload, which is expressed as not having enough time to complete the determined tasks (Elloy and Smith, 2003), has become more concentrated with the pandemic (Özdemir and İsmailçebi, 2020). The intention to leave the job, which is expressed as the employee's conscious and planned desire to leave the job or the organization (Tett and Meyer, 1993), is considered as an outcome variable related to the concept of excessive workload, which is considered an antecedent of it in the literature (Greenberg et al., 2012; Zeytinoğlu et al., 2007). When the literature on the concepts of excessive workload and turnover intention is examined, it is seen that the problematic of the study is based on the theory of social change (Blau, 1986), and it has been stated that an unbalanced social change between the employee and the organization can lead to perceptions of excessive workload (Barr et al., 2008). Both the actual workload and the perceived workload are an issue that employees focus on, even so that a negative perception of excessive workload can exacerbate the undesirable feelings of the employee, and ultimately inevitably cause unwanted employee attitudes and behaviors in the organization, such as intention to leave (Huffman et al., 2021).

In the study, it was aimed to reveal the relationships between the employees' perceptions of work overload, their turnover intention and their demographic characteristics (gender, age, marital status, work experience, education and income level). For this purpose, the data obtained from 103 employees of the retail chain store in Trabzon province were analyzed. The results of the research show that there is a negative significant relationship between the turnover intention and working time, but there is no significant relationship with gender, age, marital status, education level and income level. In addition, it was concluded that work overload affected the turnover intention in a statistically positive and significant way.

Giriş

Covid-19 virüsünün yol açtığı hastalığın, küresel bir salgına dönüşmesiyle birlikte başta sağlık olmak üzere birçok alanda insanların hayatını olumsuz etkilenmiştir (Kılınç ve Çalış, 2021). Pandemi süreci insanların yaşam tarzlarını yeniden şekillendirmesine neden olmuştur. Birçok sektörü olumsuz etkileyen pandemi koşulları, bazı sektörlerin büyümesi ve değer artışı için fırsat sağlamıştır.

Covid-19 salgınının tüm dünyada etkisini göstermesi sonucu Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmesi ile birlikte Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirtilen ve birçok insan için karşılandığı düşünülen birincil ihtiyaçlar tekrar büyük bir önem kazanmıştır. İnsanların, pandeminin yarattığı belirsizliğin de sonucu olarak, temel ihtiyaçlarını karşılamak konusundaki taleplerinin arttığı gözlemlenmiştir. Birçok ülkede uzun market kuyrukları oluştuğuna, market raflarında gıda ürünlerinin hızla tükendiğine ilişkin haberler konvansiyonel medyada sıklıkla görülmüştür (Kılınç ve Çalış, 2021). Özellikle gıda sektöründe artan talebi karşılamaya yönelik, arttırılan iş/faaliyet hacmi sektör açısından karlılıkla sonuçlanırken, çalışanlar üzerinde ise aşırı iş yükü nedeniyle işten ayrılma niyeti gibi olumsuz örgütsel davranış çıktılarına neden olmuştur (Huffman vd., 2021). Bu bağlamda, pandemi döneminde aşırı iş yükünün işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin ne olduğu, sorusu gündeme gelmiştir.

Belirlenen görevleri tamamlamak için yeterli zamanın olmaması olarak ifade edilen (Elloy ve Smith, 2003) aşırı iş yükü kavramına pandemi ile beraber daha fazla yoğunlaştığı görülmektedir (Özdemir ve İsmailçebi, 2020). Çalışanın bilinçli ve planlı olarak iş veya örgütten ayrılma isteği olarak ifade edilen işten ayrılma niyeti (Tett ve Meyer, 1993), literatürde kendisinin bir öncülü sayılan aşırı iş yükü kavramı ile ilişkili bir sonuç değişkeni olarak ele alınmaktadır (Greenberg vd., 2012; Zeytinoglu vd., 2007). Aşırı iş yükü ve işten ayrılma niyeti kavramlarına ilişkin literatür incelendiğinde çalışmanın sorunsalının sosyal değişim teorisine (Blau, 1986) dayandırıldığı görülmüş, çalışan ve organizasyon arasındaki dengesiz bir sosyal değişimin, aşırı iş yükü algısına yol açabildiği ifade edilmiştir (Barr vd., 2008). Hem fiili iş yükü hem de algılanan iş yükü çalışanların odaklandıkları bir konudur; hatta öyle ki, aşırı iş yükü algısının olumsuz olması çalışanın arzu edilmeyen duygularını şiddetlendirebilir, nihayetinde kaçınılmaz olarak işten ayrılma niyeti gibi örgütte istenmeyen çalışan tutum ve davranışlarına neden olabilir (Huffman vd.,2021). Jensen ve arkadaşları (2013) artan iş talepleri karşısında çalışanların zamanla örgütten ayrılmayı düşündüklerini belirtmişlerdir. Buna göre, aşırı iş yükü algısı, çalışanın daha fazla işten ayrılma niyeti taşımasıyla sonuçlanmaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın temel amacı, aşırı iş yükü ve demografik özelliklerin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkilerini bir model yardımıyla incelemektir. Çalışmada, aşırı iş yükü kavramının pandemi döneminde ele alınıyor olmasının ve demografik değişkenlerin modele dahil edilmesinin, çalışmayı benzer çalışmalardan farklılaştırdığı düşünülmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Aşırı İş Yükü Kavramı

İş yükü bir görevin gereklilikleri, gerçekleştirildiği koşullar ile çalışanın becerileri, davranışları ve algıları arasındaki etkileşimden ortaya çıkar (Hart ve Staveland, 1988). Çalışan ile iş arasında, iş yükü açısından uyum; yapılması gereken işlerin çalışanın beklentilerini karşılaması olarak ifade edilmektedir. Çalışan ile iş arasında iş yükü açısından bir uyum varsa çalışanın yaptığı iş, belirli bir düzene sahiptir (Ardıç ve Polatçı, 2009). Kısaca iş yükü, bir çalışanın yapması gereken iş miktarını ifade etmektedir (Wefald vd.,2008).

Aşırı iş yükü ise, çalışanın mevcut zamanı, kaynakları veya yetenekleri ile tanımlanan rol davranışı arasındaki uyumsuzluk olarak da tanımlanmaktadır (Rizzo vd., 1970). Karasek (1979) benzer bir şekilde aşırı iş yükünü, çevresel bir durum olarak, çalışanın yeteneklerini aşan taleplerle karşılaşması olarak ifade etmiştir. Buna ek olarak Elloy ve Smith (2003)' e göre, talebin niteliksel veya niceliksel olarak kaynakları aştığı durumlarda aşırı iş yükü ortaya çıkmaktadır. Niteliksel aşırı iş yükü, bir görevin tamamlanmasının çok zor olduğu bir durumu ifade ederken, niceliksel aşırı iş yükü ise yapılması gereken çok fazla görev olduğunu ve çalışanın bunları yerine getirememesini ifade

etmektedir. Bu çerçevede, çalışan için gerektirdiği bilgiye, yeteneğe ve kişisel özelliklere tam olarak sahip olmadığı takdirde, yaptığı iş kendisine zor gelecektir (Cam, 2011).

Yazında, çalışanların aşırı iş yükü düzeyleri ile farklı değişkenler arasındaki ilişkiyi ele alan bazı araştırmalar yürütülmüştür. Kanbur (2018) ve Keser (2006) çalışmasında, aşırı iş yükü altında görev yapan çalışanların iş doyumlarının düşük olduğunu belirtmektedir. Çelik ve Çıra (2013) çalışmalarında; aşırı iş yükü ile örgütsel vatandaşlık davranışı ve iş performansı arasında negatif, aşırı iş yükü ile işten ayrılma niyeti arasında ise pozitif bir ilişkinin (Çalışkan ve Bekmezci, 2019; Jones, Chonko, Rangarajan ve Roberts, 2007) olduğunu ifade etmektedirler. Beehr ve arkadaşları (1976) yürüttükleri çalışmalarında, aşırı rol yükünün, örgütsel olarak değer verilen sonuçlarla (katılım, niceliğe ve kaliteye yönelik çaba) pozitif korelasyon gösterdiğini, aynı zamanda iş tatminsizliği, yorgunluk ve gerginlik ile ilişkili olduğunu saptamışlardır. Buna karşın Dwyner ve Ganster (1991) çalışmalarında; öznel iş yükü ile hastalık izni ve gecikme arasında ilişki olmadığını ifade etmektedirler. Altay ve Turunç (2018) çalışmalarında; iş yükünün, çalışma yaşam kalitesi ile lider-üye etkileşim kalitesini negatif yönde etkilediğini belirtmektedirler. Uysal ve arkadaşları (2015) çalışmalarında; muhasebe meslek mensuplarının algıladığı aşırı iş yükünün negatif çalışma psikolojisini pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilediğini, bunun sonucunda ortaya çıkan stres ve tükenmişlik sendromlarının da çalışan performansını önemli ölçüde düşürdüğünü ifade etmektedir.

1.2. İşten Ayrılma Niyeti Kavramı

Literatürde işten ayrılma niyeti kavramı için yapılan tanımlar benzerlik göstermektedir. İşten ayrılma niyeti, işten ayrılma davranışından farklıdır. İşten ayrılma niyeti, çalışanın işten ayrılmasını ifade etmez, uygun koşullar sağlanmadığında işyerinden ayrılabilceğini ifade etmektedir (Özdemir ve İsmailçebi, 2020).

Yazında, çalışanların işten ayrılma niyetleri ile farklı değişkenler arasındaki ilişkiyi ele alan bazı araştırmalar yürütülmüştür. Turunç ve Çelik (2010) çalışmalarında; çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeylerinin süreç kontrol ve karar kontrol algılarını, işten ayrılma niyetlerini ve iş performanslarını anlamlı bir şekilde etkilediğini ifade etmektedirler. Yenihan, Öner ve Çift yıldız (2014) çalışmalarında; mavi yakalı çalışanların beyaz yakalı çalışanlardan, 1.001 – 3.000 TL arası gelire sahip olan çalışanların diğer gelir gruplarında yer alan çalışanlardan daha yüksek iş stresi ve işten ayrılma niyeti tutumlarına sahip oldukları bulunmuştur. Ayrıca çalışmada, iş stresi ve işten ayrılma niyeti arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Wayne ve arkadaşları (1997) çalışmalarında; algılanan örgütsel destek ve duygusal bağlılık ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı ve negatif bir ilişkinin olduğunu belirtmektedirler.

1.3. Literatür Taraması ve Hipotezler

Örgütte dikkat gerektiren işlerin çokluğu aşırı yüklenmeye neden olabilmektedir (Peterson vd., 1995). Çalışanların kapasitelerinin üzerinde bir iş yükünden sorumlu oldukları durum olarak ifade edilen aşırı iş yükü kavramı (Cam, 2011), çalışan ve iş arasındaki (iş yükü açısından) uyumsuzluğa ve genellikle tükenmişliğin temelindeki bitkinliğe (duygusal tükenmeye) neden olmaktadır (Ardıç ve Polatçı, 2009). Ayrıca çalışanın, aşırı iş yükü karşısında performansının azalması beklenen bir durumdur (Elden, 2020).

Aşırı iş yükü, çalışanların işten ayrılma niyetlerini etkileyen en önemli faktörlerden biridir (Çelik ve Çıra, 2013; Jones vd., 2007; Golden ve Jorgensen, 2002). İşten ayrılma niyeti, bir çalışanın bir organizasyondan beklentileri karşılanmadığında verebileceği en şiddetli tepki olarak kabul edilebilir (Aytaç ve Basol, 2019). Aşırı iş yükü nedeniyle yüksek stres ve tükenmişlik yaşayan çalışanların iş ortamında mutlu olamayacakları, yaptıkları işten zevk alamayacakları ve dolayısıyla performanslarında düşüş olabileceği, bir fırsat ortaya çıktığında işlerinden ayrılmayı isteyebilecekleri düşünülmektedir (Çelik ve Çıra, 2013). Bazı araştırmacıların ulaştıkları bulgular, aşırı iş yükü ve işten ayrılma niyeti arasındaki pozitif ilişkiyi desteklemektedir (Qureshi vd., 2013; Aytaç ve Basol, 2019).

İşten ayrılma niyetinin, örgütsel faktörlere (statü, örgüt kültürü ve çevre, örgütsel destek eksikliği vb.), işle ilgili faktörlere (aşırı iş yükü, stres, özerklik, gelir ve vardiyalı çalışma) ve kişisel faktörlere

(yaş, deneyim ve sektör) bağlı olduğu düşünülmektedir (Takase, 2010). İşten ayrılma niyetinin, çalışanların demografik özelliklerden cinsiyete (Cho ve Lewis, 2012; McNall vd., 2009; Blomme vd., 2010; Russ ve McNeilly, 1995; Carmeli ve Weisberg, 2006), yaşa (Miller vd., 1979; Carmeli ve Weisberg, 2006; Mobley vd., 1978; McNall vd., 2009; Cho ve Lewis, 2012), medeni duruma (Carmeli ve Weisberg, 2006; Yin-Fah vd., 2010; McNall vd., 2009), iş deneyim süresine (Amah, 2009), öğrenim durumuna (McNall vd., 2009) ve gelir düzeyine (Lum vd., 1998) göre farklılık gösterdiği literatürdeki çalışmalarla desteklenmektedir. Yukarıda belirtilen çalışmalara dayanarak, aşağıdaki hipotezler önerilmiştir:

H₁: İşten ayrılma niyeti çalışanların cinsiyetine göre farklılık göstermektedir.

H₂: İşten ayrılma niyeti çalışanların yaşına göre farklılık göstermektedir.

H₃: İşten ayrılma niyeti çalışanların öğrenim durumuna göre farklılık göstermektedir.

H₄: İşten ayrılma niyeti çalışanların medeni durumuna göre farklılık göstermektedir.

H₅: İşten ayrılma niyeti çalışanların gelir düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H₆: İşten ayrılma niyeti çalışanların çalışma süresine göre farklılık göstermektedir.

H₇: Çalışanların aşırı iş yükü algıları ile işten ayrılma niyetleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H₈: Çalışanların aşırı iş yükü algıları, işten ayrılma niyetleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

2. Araştırma Metodolojisi

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı; çalışanların aşırı iş yükü algıları, işten ayrılma niyetleri ve demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum, iş deneyim süresi, öğrenim durumu ve gelir düzeyi) arasındaki ilişkileri incelemektir.

2.2. Araştırmanın Ana Kütle ve Örneklemi

Araştırmanın ana kütlelerini, Trabzon ilinde faaliyetlerini sürdüren zincir bir gıda işletmesinin şubelerinde görev yapan çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini 103 market çalışanı oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri kesitsel olarak ve kolayda örneklem yöntemi ile belirlenmiştir. Analizlerde yapılacak olan temel analiz Regresyon analizidir. Kullanılacak olan bu test doğrultusunda orta etki düzeyinde testin gücü 0,95 olarak belirlendiğinde %5 hata oranı ile ulaşılması gereken örneklem sayısı G*Power 3.1.9.4 programı ile hesaplanmış olup, örneklem sayısının minimum 97 olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaya 115 katılımcı dahil edilmiştir. Eksik veri sebebiyle 12 katılımcı analizlerden çıkartılarak 103 örneklem ile çalışma tamamlanmıştır. G*Power analizine göre örneklem sayısı yeterli olduğu ifade edilebilir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırma izni için Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'na başvurulmuş, 14.12.2021 tarihli 2021/273 sayılı toplantı sonucu anket formunun uygulanması izni alınmıştır.

Araştırma için hazırlanan anket 2 bölümden oluşturulmuş ilk bölümde katılımcıların demografik bilgilerine, ikinci bölümde araştırmaya konu edilen değişkenlerin ölçeklerine yer verilmiştir. Araştırmada değişkenleri ölçmek için kullanılan anketler, literatürde yer alan diğer çalışmalardan alınmıştır. Örneklemin ankette yer alan ifadelerle katılım düzeyleri 5' li Likert tipi ölçek ile belirlenmiştir.

Ankette Aşırı İş Yükü değişkenini ölçmek için Peterson vd. (1995) tarafından geliştirilen 11 maddelik, tek boyutlu "Aşırı İş Yükü Ölçeği" nin Derya (2008) tarafından Türkçeye uyarlanmış hali kullanılmıştır. Peterson vd. (1995) tarafından geliştirilen ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0,93 olduğu hesaplanmıştır. Ölçekte "İşimde benden talep edilenler kapasitemin üstündedir.", "İş yüküm oldukça

ağırdır.”, “İşim hafta sonları ve akşamları da çalışmamı gerektiriyor.”, “İş yüküm beni aşıyor.” gibi ifadeler yer almaktadır.

Katılımcıların işten ayrılma niyetlerini tespit etmek için Wayne ve arkadaşları (1997) tarafından geliştirilen 5 maddelik, tek boyutlu “İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği” nin Avcı ve Küçükusta (2009) tarafından Türkçeye uyarlanmış hali kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı Wayne ve arkadaşlarının (1997) çalışmasında 0.89 olarak hesaplanmıştır. Türkçe’ye Avcı ve Küçükusta (2009) tarafından çevrilen ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.72 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin ifadeleri, “Dışarıda sürekli olarak başka bir iş arıyorum.”, “Daha iyi bir iş bulur bulmaz, şu anki işimden ayrılacağım.”, “Ciddi olarak işimi bırakmayı düşünüyorum.”, “Sıklıkla bu işten ayrılmayı düşünüyorum.”, “Gelecekte de bu işte çalışacağıma inanıyorum.” şeklindedir.

Anketlerin bir kısmı yüz yüze görüşme yoluyla, bir kısmı ise mağaza müdürleri tarafından uygulanarak daha sonra teslim alınmıştır. Anketlerin uygulama süreci, 2021 yılı Aralık, Ocak ve Şubat aylarını kapsamaktadır. Çalışanlara toplamda 175 anket dağıtılmış ve 115 geri dönüş sağlanmıştır. Geri dönüş sağlanan anketlerin incelenmesi sonucunda; eksik ve hatalı doldurulan anketlerin elenmesiyle 103 anket analize dahil edilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Elde edilen her bir anket sırasıyla numaralandırılacak IBM SPSS (Statistical Package for Social Sciences) Windows 20.0 paket programına yüklenmiş ve araştırmanın amaçları doğrultusunda belirlenen istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur.

Analizlere başlamadan önce sayısal verilerin normal dağılıma uygunluğu Kolmogorov-Smirnov, Shapiro Wilk ile Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) testleri, Histogram ve Q-Q Plot grafikleri ile incelenmiştir. İşten ayrılma niyetine ait Skewness ve Kurtosis değerleri 0,414 ve -0,478, Aşırı iş yüküne ait Skewness ve Kurtosis değerleri 0,496 ve -0,219 olarak elde edilmiştir. Skewness ve Kurtosis değerlerinin +1,5 ile -1,5 aralığında bulunması verilerin normal dağılım gösterdiğini göstermektedir (Tabanick ve Fidell, 2013).

Araştırmadan elde edilen veriler; yüzde gibi tanımlayıcı istatistik kullanılarak belirtilmiştir. Ardından güvenilirlik testleri ve geçerlilik analizi yapılmıştır. Araştırmanın modeline uygun olarak oluşturulan hipotezlerin sınanması amacıyla; parametrik testlerinden, t testi, ANOVA (tek yönlü varyans analizi) testi kullanılmıştır.

2.5. Değişkenlere ilişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılanların %45,6’sı kadın, %26,2’si 18-25 yaş aralığında, %23,3’ü 26-30 yaş aralığında, %14,6’sı 31-35 yaş aralığında, %18,4’ü 36-40 yaş aralığında, %7,8’i 41-45 ve 46-50 yaş aralığında, %1,9’u 51 ve üstü yaş aralığındadır. Katılımcıların %9,7’si ilköğretim, %57,3’ü lise, %20,4’ü ön lisans, %12,6’sı lisans mezunudur ve %49,5’i 1-5 yıl arası iş deneyimine sahiptir.

2.6. Güvenirlilik ve Geçerlilik Analizleri

Araştırmada ölçeklerin güvenilirlikleri için Cronbach Alpha değerleri hesaplanmış ve geçerlilik analizleri yapılmıştır. Faktörlerin güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1’de verilmiştir. Tablo 1’de değişkenlere ait Cronbach Alfa değerlerinin ölçeklerin güvenilirlikleri konusunda tatminkâr sonuçlar olduğu görülmektedir (Field, 2009).

Tablo 1: Ölçeklerin Güvenirlilik Analizleri

Değişkenler	Cronbach's Alfa
Aşırı İş Yükü	0,834
İşten Ayrılma Niyeti	0,862

Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin faktör yapısını ortaya çıkarmak için Varimax dönüşümlü keşifsel faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda 4 ifadeden oluşan işten ayrılma niyeti

değişkeninin tek faktörde (KMO=0,717 ve Barlett Testi 0,00 seviyesinde) toplandığı görülmüştür. Ayrıca 9 ifadeden oluşan aşırı iş yükü değişkenine ait faktör analizi sonucunda değişkenin tek faktörde (KMO=0,783 ve Barlett Testi 0,00 seviyesinde) toplandığı görülmüştür.

3. Bulgular

Araştırmada; çalışanların işten ayrılma niyetleri ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması için T Testi, işten ayrılma niyetleri ile; yaş, öğrenim durumu, medeni durum, gelir düzeyi ve çalışma süresi arasındaki ilişkileri ortaya koymak için ANOVA Testi yapılmıştır. İşten ayrılma niyeti ölçeğine ilişkin ifadelerle ait ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2’ de gösterilmektedir.

Tablo 2: İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği İfadelerine İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

İfadeler	\bar{X}	S
Dışarıda sürekli olarak başka bir iş arıyorum	2,28	1,22
Daha iyi bir iş bulur bulmaz, şu anki işimden ayrılacağım	2,71	1,32
Ciddi olarak işimi bırakmayı düşünüyorum	2,35	1,27
Sıklıkla bu işten ayrılmayı düşünüyorum	2,28	1,20

Tablo 2 incelendiğinde en yüksek ortalamaların “Daha iyi bir iş bulur bulmaz, şu anki işimden ayrılacağım” ve “Ciddi olarak işimi bırakmayı düşünüyorum” ifadelerine ait olduğu görülmektedir. Katılımcıların çalıştıkları işten memnun oldukları görülmektedir.

Araştırmada; çalışanların işten ayrılma niyetlerinin cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini anlamak için T testi yapılmış, sonuçlar Tablo 3’ te verilmiştir. T testi sonucuna göre işten ayrılma niyetinin cinsiyet değişkenine göre ($t(101) = 0,37$; $p > 0,05$) anlamlı bir farklılığa sahip olmadığı görülmüştür. Bu sonuca göre H1 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 3: İşten Ayrılma Niyeti ile Cinsiyet Değişkenine İlişkin T Testi Sonuçları

	Gruplar	N	\bar{X}	S	t	Sd	P
İşten Ayrılma Niyeti	Kadın	47	2,41	0,99	0,37	101	0,28
	Erkek	56	2,40	1,11			

Tablo 4’ te yaş değişkenine göre çalışanların işten ayrılma niyeti ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ve standart sapmaları verilmektedir.

Tablo 4: İşten Ayrılma Niyeti ile Yaş Değişkenine göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Gruplar	N	\bar{X}	S
İşten Ayrılma Niyeti	18-25 Yaş	27	2,37	1,24
	26-30 Yaş	24	2,75	0,78
	31-35 Yaş	15	2,62	1,28
	36-40 Yaş	19	1,93	0,84
	41-45 Yaş	8	2,25	0,76
	46-50 Yaş	8	2,37	1,10
	51 ve üzeri Yaş	2	2,37	1,94
	Toplam	103	2,40	1,10

Yaş değişkeni açısından çalışanların işten ayrılma niyetlerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için ANOVA testi yapılmış ve sonuçları Tablo 5’ te sunulmuştur.

Tablo 5: İşten Ayrılma Niyeti ile Yaş Değişkenine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
İşte Ayrılma Niyeti	Gruplar Arası	7,973	6	1,329	1,209	0,308
	Gruplar İçi	105,541	96	1,099		
	Toplam	113,515	102			

PANDEMİ DÖNEMİNDE AŞIRI İŞ YÜKÜNÜN İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: GIDA SEKTÖRÜ ÇALIŞMASI TRABZON İLİ ÖRNEĞİ

Tablo 5' e bakıldığında, yaş değişkeni açısından çalışanların işten ayrılma niyetlerinde anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu sonuca göre H2 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 6' da öğrenim durumu değişkenine göre çalışanların işten ayrılma niyeti ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ve standart sapmaları verilmektedir.

Tablo 6: İşten Ayrılma Niyeti ile Öğrenim Durumu Değişkenine İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Gruplar	N	\bar{X}	S
İşten Ayrılma Niyeti	İlköğretim	10	1,88	1,02
	Lise	59	2,42	0,95
	Ön Lisans	21	2,37	1,12
	Lisans	13	2,77	1,34
	Toplam	103	2,41	1,05

Öğrenim durumu değişkeni açısından çalışanların işten ayrılma niyetlerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için ANOVA testi yapılmış ve sonuçları Tablo 7' de sunulmuştur.

Tablo 7: İşten Ayrılma Niyeti ile Öğrenim Durumu Değişkenine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

		Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
İşten Ayrılma Niyeti	Gruplar Arası		4,60	3	1,531	1,391	0,250
	Gruplar İçi		108,923	99	1,100		
	Toplam		113,515	102			

Tablo 7'ye bakıldığında, öğrenim durumu değişkeni açısından çalışanların işten ayrılma niyetlerinde anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu sonuca göre H3 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8' de medeni durum değişkenine göre çalışanların işten ayrılma niyeti ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ve standart sapmaları verilmektedir.

Tablo 8: İşten Ayrılma Niyeti ile Medeni Durum Değişkenine İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Gruplar	N	\bar{X}	S
İşten Ayrılma Niyeti	Evli	56	2,29	0,99
	Bekar	43	2,57	1,10
	Boşanmış/Dul	4	2,31	1,51
	Toplam	103	2,41	1,05

Medeni durum değişkeni açısından çalışanların işten ayrılma niyetlerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için ANOVA testi yapılmış ve sonuçları Tablo 9' da sunulmuştur.

Tablo 9: İşten Ayrılma Niyeti ile Medeni Durum Değişkenine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

		Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
İşten Ayrılma Niyeti	Gruplar Arası		1,998	2	0,999	0,896	0,411
	Gruplar İçi		111,516	100	1,115		
	Toplam		113,515	102			

Tablo 9' a bakıldığında, medeni durum değişkeni açısından çalışanların işten ayrılma niyetlerinde anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu sonuca göre H4 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 10' da gelir düzeyi değişkenine göre çalışanların işten ayrılma niyeti ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ve standart sapmaları verilmektedir.

Tablo 10: İşten Ayrılma Niyeti ile Gelir Düzeyi Değişkenine İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Gruplar	N	\bar{X}	S
İşten Ayrılma Niyeti	2000-2500 tl	2	3,38	0,53
	2501-3000 tl	18	2,67	1,18
	3001-4000 tl	19	2,32	0,82
	4001-5000 tl	52	2,41	1,11
	5001 ve üstü	12	1,96	0,95
	Toplam	103	2,41	1,05

Gelir düzeyi değişkeni açısından çalışanların işten ayrılma niyetlerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için ANOVA testi yapılmış ve sonuçları Tablo 11’ de sunulmuştur.

Tablo 11: İşten Ayrılma Niyeti ile Gelir Düzeyi Değişkenine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

		Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
İşten Ayrılma Niyeti	Gruplar Arası		5,663	4	1,416	1,287	0,281
	Gruplar İçi		107,851	98	1,101		
	Toplam		113,515	102			

Tablo 11’ e bakıldığında, gelir düzeyi değişkeni açısından çalışanların işten ayrılma niyetlerinde anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu sonuca göre H5 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 12’ de çalışma süresi değişkenine göre çalışanların işten ayrılma niyeti ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ve standart sapmaları verilmektedir.

Tablo 12: İşten Ayrılma Niyeti ile Çalışma Süresi Değişkenine İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Gruplar	N	\bar{X}	S
İşten Ayrılma Niyeti	1-5 yıl	51	2,53	1,13
	6-10 yıl	22	2,44	0,96
	11-15 yıl	10	2,47	1,03
	16-20 yıl	14	2,23	0,90
	21 yıl ve üstü	6	1,46	0,75
	Toplam	103	2,41	1,05

Çalışma süresi değişkeni açısından çalışanların işten ayrılma niyetlerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için ANOVA testi yapılmış ve sonuçları Tablo 13’ te sunulmuştur.

Tablo 13: İşten Ayrılma Niyeti ile Çalışma Süresi Değişkenine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

		Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
İşten Ayrılma Niyeti	Gruplar Arası		6,729	4	1,69	1,544	0,195
	Gruplar İçi		106,785	98	1,09		
	Toplam		113,515	102			

Tablo 13’ e bakıldığında, çalışma süresi değişkeni açısından çalışanların işten ayrılma niyetlerinde anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu sonuca göre H6 hipotezi reddedilmiştir.

Araştırmada değişkenler ve kontrol değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon değerleri IBM SPSS programında hesaplanmış Tablo 14’te verilmiştir.

Tablo14: Değişkenler Arası Korelasyon Değerleri

		İşten Ayrılma Niyeti	Aşırı İş Yükü
İşten Ayrılma Niyeti	Korelasyon katsayısı	1	,352**
	p değeri		<,001

PANDEMİ DÖNEMİNDE AŞIRI İŞ YÜKÜNÜN İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: GIDA SEKTÖRÜ ÇALIŞMASI TRABZON İLİ ÖRNEĞİ

Aşırı İş Yükü	Korelasyon katsayısı	,352**	1
	p değeri	<,001	
Çalışma Süresi	Korelasyon katsayısı	-,200*	,170
	p değeri	,043	,087
Toplam Çalışma Süresi	Korelasyon katsayısı	-,095	,225*
	p değeri	,338	,022
Gelir Düzeyi	Korelasyon katsayısı	-,179	,193
	p değeri	,070	,051
Öğrenim Durumu	Korelasyon katsayısı	,157	,079
	p değeri	,112	,428
Yaş	Korelasyon katsayısı	-,104	,411**
	p değeri	,294	<,001

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Aşırı iş yükü ile işten ayrılma niyeti arasında %99 güven aralığında pozitif yönlü ve düşük düzeyde ($r=0,352$) bir korelasyon olduğu (Cohen, 1988) görülmüştür. Bu korelasyon analizi bulgusuna göre H7 hipotezi kabul edilmiştir.

Çalışma süresi, toplam çalışma süresi, gelir düzeyi, öğrenim durumu ve yaş değişkenleri sıralı kategorik değişkenlerdir. Sıralı kategorik değişkenlerde kategoriler belirli bir hiyerarşide artıp azalmaktadır. Bizim verilerimizde kategorilerde artış görülmektedir. Örneğin çalışma süresi, 1-5 yıl arası cevabı 1 numaralı kategoriye 21 yıl ve üzeri cevabı 5 numaralı kategoriye aittir. Kategori sayısı arttıkça çalışma süresi de artmaktadır. Bu durumda sıralı kategorik değişkenler ile sayısal değişkenler arasında korelasyona bakılabilir.

İşten ayrılma niyeti ile çalışma süresi arasında düşük seviyede negatif ilişki saptanmıştır ($r=-0,200$). Çalışma süresi arttıkça işten ayrılma niyeti azalmaktadır. Aşırı iş yükü ile toplam çalışma süresi arasında düşük seviyede pozitif ilişki saptanmıştır. Toplam çalışma süresi arttıkça aşırı iş yükü de artış göstermektedir. Aşırı iş yükü ile yaş arasında ise orta düzeyde pozitif ilişki saptanmıştır ($r=0,411$). Yaş arttıkça aşırı iş yükü artmaktadır.

Tablo15: Değişkenlere İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Standartlanmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	Sig.
	B	Standart Hata	Beta		
(Sabit)	1,192	,336		3,550	<,001
Aşırı Yük	,464	,123	,352	3,776	<,001

R=0,312; R²=0,124

Tablo 15' te görüldüğü üzere, aşırı iş yükü ile işten ayrılma niyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($R=0,312$; $R^2=0,124$, $p<0,001$). Aşırı iş yükü, işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir ($B=0,464$). Aşırı iş yükü, işten ayrılma niyetini %12 oranında açıklamaktadır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde aşırı iş yükünün işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir ($t=3,776$, $p<0,001$). Bu Regresyon analizi bulgusuna göre H8 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo16: Çalışmanın Hipotezlerine İlişkin Sonuçlar

Hipotezler	Kabul/Ret
H1: İşten ayrılma niyeti çalışanların cinsiyetine göre farklılık göstermektedir.	Ret
H2: İşten ayrılma niyeti çalışanların yaşına göre farklılık göstermektedir.	Ret

H3: İşten ayrılma niyeti çalışanların öğrenim durumuna göre farklılık göstermektedir.	Ret
H4: İşten ayrılma niyeti çalışanların medeni durumuna göre farklılık göstermektedir.	Ret
H5: İşten ayrılma niyeti çalışanların gelir düzeyine göre farklılık göstermektedir.	Ret
H6: İşten ayrılma niyeti çalışanların çalışma süresine göre farklılık göstermektedir.	Ret
H7: Çalışanların aşırı iş yükü algıları ile işten ayrılma niyetleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul
H8: Çalışanların aşırı iş yükü algıları, işten ayrılma niyetleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.	Kabul

Tablo 16' ya bakıldığında H1, H2, H3, H4, H5 ve H6 hipotezlerinin reddedildiği, H7 ve H8 hipotezlerinin ise kabul edildiği görülmektedir.

4. Sonuç ve Tartışma

COVID-19 salgını ve sonrasında insanların çalışma biçimlerinde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu değişikliklerden biri, salgınla birlikte yaşanan evde kalma emirleri ve insanların birincil ihtiyaçlarına yönelik ürünleri stoklama isteklerinin, gıda sektöründe artan iş yükü ile sonuçlanmasıdır. Artan iş yüküne bağlı olarak çalışanlarda yoğun stres, tükenmişlik ve işten ayrılma niyeti gibi olumsuz örgütsel davranışlar ortaya çıkmıştır. Çalışmanın sorunsalı bu bağlamda ele alınmış olup, çalışmada, pandemi döneminde ortaya çıkan aşırı iş yükünün işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin ne olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Bu çerçevede, aşırı iş yükü ve demografik özelliklerin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre; cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu ve gelir düzeyi ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, çalışma süresi ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca aşırı iş yükü ile işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Sonuçların yazında da desteklendiği görülmüştür (Pradana ve Salehudin, 2013; Aytaç ve Basol, 2019; Jones vd.,2007; Farooq Abbasi, 2015; Kunte, Gupta, Bhattacharya ve Neelam; 2017; Amah, 2009).

Blomme vd. (2010) 'nin yaptıkları çalışmada, özellikle kadınlar için terfi fırsatları ve iş-aile dengesinin işten ayrılma niyetleriyle ilişkili olduğu, erkekler için ise iş tanımının netliğinin işten ayrılmanın önemli bir yordayıcısı olduğu ifade edilmektedir. Yazıcıoğlu (2009)'nun çalışmasında ise cinsiyet ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Yapılan anket sonucunda çalışanların cinsiyetleri ile işten ayrılma niyetleri arasında anlamlı bir ilişki olmamasının nedeni gıda sektöründe iş tanımlarının açık ve net olması ayrıca yüksek bir terfi pozisyonu içermemesi şeklinde açıklanabilir.

Yenihan vd. (2014)' nin çalışmasında düşük gelir düzeyine sahip çalışanların yüksek gelir düzeyine sahip çalışanlara göre daha yüksek işten ayrılma niyeti gösterdiği bulunmuştur. Ayrıca Yazıcıoğlu (2009)'nun yapmış olduğu çalışmada, eğitim, yaş, kıdem yılı değişkenleri açısından konaklama işletmelerinde çalışanların örgütsel güven düzeylerinin, iş tatmin düzeylerinin ve işten ayrılma niyetlerinin anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Buna göre konaklama işletmelerinde eğitim, yaş ve kıdem yılı örgütsel güven düzeyinin, iş tatmin düzeyinin ve işten ayrılma niyetinin oluşmasında etkili faktörler olduğu tespit edilmiştir. Yapılan anket sonucunda çalışanların yaş ve öğrenim durumları ile işten ayrılma niyetleri arasında anlamlı bir ilişkiye ulaşılamamasının nedeni gıda sektörü işletmelerinin; kolay anlaşılır ve uygulanır iş tanımı ve süreçlerini içermesi, gelir düzeyi ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişkinin bulunamamasının nedeni ise pandemi döneminde çalışanların üzerinde oluşan pandemi sürecine bağlı kaygıyı var olan işleri ile meşgul olarak azaltmak ya da görmezden gelmeye çalışmak istemeleri şeklinde açıklanabilir.

Büyükeşe ve Gökaslan (2018)' in çalışmasında çalışanların demografik özelliklerinden olan cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslekte çalışma süresi ve mevcut işyerinde çalışma süresi ile işe gömülmürlük ve işe adanmışlık arasında da anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır. İşten ayrılma niyeti için ise cinsiyet, eğitim durumu, meslekte çalışma süresi ve mevcut işyerinde çalışma süresi açısından herhangi bir anlamlı farklılık bulunmazken, işten ayrılma niyetinin 18-25 yaş

PANDEMİ DÖNEMİNDE AŞIRI İŞ YÜKÜNÜN İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: GIDA SEKTÖRÜ ÇALIŞMASI TRABZON İLİ ÖRNEĞİ

grubundaki çalışanlarda daha düşük, 26-35 yaş grubundaki çalışanlarda ise daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırma sonucunda demografik değişkenlerden çalışma süresi ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönde bir ilişkinin olması pandemi döneminde yaşa göre gelen kısıtlamalar ve alınacak tedbirlerin daha çok olması şeklinde ifade edilebilir.

Yaman (2021) 'ın yapmış olduğu çalışmasında, iş yükü düzeylerinin çalışanlar tarafından olması gerekenden yüksek olarak algılanması, örgütsel vatandaşlık davranışlarının sergilenme düzeyinin azalmasına, işten ayrılma niyeti gibi üretkenlik karşıtı iş davranışlarının artmasına yol açabileceği sonucuna varmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, aşırı iş yükü ile işten ayrılma niyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Zira aşırı iş yükü, işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde aşırı iş yükünün işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir. Yaşanan pandemi döneminde aşırı iş yükünün çalışanlarda işten ayrılma niyeti davranışı oluşturduğu söylenebilir.

İşten ayrılma niyeti değişkeninin; iş stresi, iş tatmini, örgütsel bağlılık ve devamsızlık gibi değişkenlerle birlikte analiz edilmesinin dikkat çekici sonuçlar verebileceği düşünülmektedir. Çalışmanın değişkenleri arasındaki ilişkilerin daha açıklayıcı olarak ortaya konulabilmesi için bu uygulamanın gıda sektörünün yanı sıra farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerde yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Altay, M., & Turunç, Ö. (2018). "İş Yükü, Çalışma Yaşam Kalitesi ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Lider-Üye Etkileşiminin ve Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17): 191-229.
- Amah, O. E. (2009). "Job Satisfaction And Turnover Intention Relationship: The Moderating Effect Of Job Role Centrality And Life Satisfaction". *Research & Practice In Human Resource Management*, 17(1): 24-35.
- Ardıç, K., & Polatçı, S. (2009). "Tükenmişlik Sendromu ve Madalyonun Öbür Yüzü: İşle Bütünleşme". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32): 21-46.
- Avcı N., & Küçükusta, D. (2009). "Konaklama İşletmelerinde Örgütsel Öğrenme, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Eğilimi Arasındaki İlişki". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(1): 33-44.
- Aytaç, S., & Basol, O. (2019). "Mediating Role of Loneliness and Organizational Conflict between Work Overload and Turnover Intention". In Proceedings Of The 20th Congress Of The International Ergonomics Association (IEA 2018) Volume X: Auditory and Vocal Ergonomics, Visual Ergonomics, Psychophysiology in Ergonomics, Ergonomics in Advanced Imaging". *Springer International Publishing*. 20: 291-301.
- Barr, C. D., Spitzmüller, C., & Stuebing, K. K. (2008). "Too Stressed Out To Participate? Examining the Relation between Stressors and Survey Response Behavior". *Journal of Occupational Health Psychology*, 13(3): 232.
- Beehr, T. A., Walsh, J. T., & Taber, T. D. (1976). "Relationships of Stress to Individually and Organizationally Valued States: Higher Order Needs as a Moderator". *Journal Of Applied Psychology*, 61(1): 41.
- Büyükbeşe, T., & Gökaslan, M. O. (2018). "İşe Gömülmüşlük, İşe Adanmışlık ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Bir Alan Çalışması". *Mukaddime*, 9(2): 135-154.
- Blau, P. (1986). *Exchange and Power in Social Life*. Routledge. Second Ed., Printed In The United States Of America.
- Blomme, R. J., Van Rheede, A., & Tromp, D. M. (2010). "The Use of the Psychological Contract to Explain Turnover Intentions in the Hospitality Industry: A Research Study on the Impact of Gender on the Turnover Intentions of Highly Educated Employees". *The International Journal Of Human Resource Management*, 21(1): 144-162.
- Bozdoğan, S. C. (2020). *Aşırı İş Yükünün, Tükenmişlik, İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi.
- Cam, E. (2011). "Çalışma Yaşamında Stres ve Kamu Kesiminde Kadın Çalışanlar". *Journal Of Human Sciences*, 8(1): 1-10.
- Carmeli, A., & Weisberg, J. (2006). "Exploring Turnover Intentions among Three Professional Groups of Employees". *Human Resource Development International*, 9(2): 191-206.
- Cho, Y. J., & Lewis, G. B. (2012). Turnover Intention and Turnover Behavior: Implications For Retaining Federal Employees". *Review Of Public Personnel Administration*, 32(1): 4-23.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Second Edition, New York.
- Çalışkan, A., & Bekmezci, M. (2019). "Aşırı İş Yükünün İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde İş Tatmini ve Yaşam Tatmininin Rolü, Sağlık Kurumu Çalışanları Örneği". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(11):381-431.

- Çelik, M., & Çıra, A. (2013). “Örgütsel Vatandaşlık Davranışının İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisinde Aşırı İş Yükünün Aracılık Rolü”. *Ege Akademik Bakış*, 13(1), 11-20.
- Derya S. (2008). *Crossover of Work-Family Conflict: Antecedent and Consequences of Crossover Process in Dual-Earner Couples*. Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Koç Üniversitesi.
- Dwyer, D. J., & Ganster, D. C. (1991). “The Effects of Job Demands and Control on Employee Attendance and Satisfaction”. *Journal Of Organizational Behavior*, 12(7): 595-608.
- Elden, B. (2020). *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar 2*. Gece Kitaplığı, 1.baskı, Ankara
- Elloy, D. F., & Smith, C. R. (2003). “Patterns of Stress, Work-Family Conflict, Role Conflict, Role Ambiguity and Overload among Dual-Career And Single-Career Couples: An Australian Study”. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 10(1), 55-66.
- Farooq Abbasi, T. (2015). “Impact of Work Overload on Stress, Job Satisfaction, and Turnover Intentions with Moderating Role of Islamic Work Ethics”. *Management Studies And Economic Systems*, 2(1): 27-37.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*. Sage, Third Ed., London.
- Golden, L., & Jorgensen, H. (2002). “Time After Time”. *Mandatory Overtime in the US Economy*. Washington, DC: Economic Policy Institute, 1-18.
- Greenberg, E. S., Sikora, P. B., Grunberg, L., & Moore, S. (2012). “Work Teams and Organizational Commitment: Exploring the Influence of the Team Experience on Employee Attitudes”. *Institute of Behavioral Science, University of Colorado at Boulder University of Puget Sound*, 1-46.
- Hart, S. G., & Staveland, L. E. (1988). “Development of NASA-TLX (Task Load Index): Results of Empirical and Theoretical Research”. *In Advances In Psychology, North-Holland*, 52:139-183.
- Huffman, A. H., Albritton, M. D., Matthews, R. A., Muse, L. A., & Howes, S. S. (2021). “Managing Furloughs: How Furlough Policy and Perceptions Of Fairness Impact Turnover Intentions Over Time”. *The International Journal Of Human Resource Management*, 1-28.
- Jensen, J. M., Patel, P. C., & Messersmith, J. G. (2013). “High-Performance Work Systems and Job Control: Consequences for Anxiety, Role Overload, and Turnover Intentions”. *Journal Of Management*, 39(6): 1699-1724.
- Jones, E., Chonko, L., Rangarajan, D., & Roberts, J. (2007). “The Role of Overload on Job Attitudes, Turnover Intentions, and Salesperson Performance”. *Journal Of Business Research*, 60(7): 663-671.
- Kanbur, E. (2018). “Aşırı İş Yükünün İş ve Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisi: İşe Bağlı Gerginliğin Aracı Rolü”. *İş ve İnsan Dergisi*, 5(2): 125-143.
- Karasek Jr, R. A. (1979). “Job Demands, Job Decision Latitude, and Mental Strain: Implications for Job Redesign”. *Administrative Science Quarterly*, 285-308.
- Keser, A. (2006). “Çağrı Merkezi Çalışanlarında İş Yükü Düzeyi ile İş Doyumu İlişkisinin Araştırılması”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11: 100-119.
- Kılınç, F., & Çalış, Y. E. (2021). “Covid-19 Pandemisinin Gıda Sektörü Üzerinde Etkisi ve Finansal Performans ile İlişki”. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3): 499-508.

- Kunte, M., Gupta, P., Bhattacharya, S., & Neelam, N. (2017). "Role Overload, Role Self Distance, Role Stagnation as Determinants of Job Satisfaction and Turnover Intention in Banking Sector". *Indian Journal Of Psychological Medicine*, 39(5): 590-599.
- Lum, L., Kervin, J., Clark, K., Reid, F., & Sirola, W. (1998). "Explaining Nursing Turnover Intent: Job Satisfaction, Pay Satisfaction, or Organizational Commitment? Journal of Organizational Behavior". *The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology And Behavior*, 19(3): 305-320.
- McNall, L. A., Masuda, A. D., & Nicklin, J. M. (2009). "Flexible Work Arrangements, Job Satisfaction, and Turnover Intentions: The Mediating Role of Work-to-Family Enrichment". *The Journal of Psychology*, 144(1): 61-81.
- Miller, H. E., Katerberg, R., & Hulin, C. L. (1979). "Evaluation of the Mobley, Horner, and Hollingsworth Model of Employee Turnover". *Journal of Applied Psychology*, 64(5): 509.
- Mobley, W. H., Horner, S. O., & Hollingsworth, A. T. (1978). "An Evaluation of Precursors of Hospital Employee Turnover". *Journal Of Applied Psychology*, 63(4): 408.
- Özdemir, H. Ö., & İsmailçebi, Y. Z. (2020). "Örgütsel Bağlılığın Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisinde İşten Ayrılma Niyetinin Rolünün Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1): 261-274.
- Peterson, M. F., Smith, P. B., Akande, A., Ayestaran, S., Bochner, S., Callan, V., & Viedge, C. (1995). "Role Conflict, Ambiguity, And Overload: A 21-Nation Study". *Academy Of Management Journal*, 38(2): 429-452.
- Qureshi, M. I., Iftikhar, M., Abbas, S. G., Hassan, U., Khan, K., & Zaman, K. (2013). "Relationship between Job Stress, Workload, Environment and Employees Turnover Intentions: What We Know, What Should We Know". *World Applied Sciences Journal*, 23(6): 764-770.
- Pradana, A., & Salehudin, I. (2013). "Role of Work Overload Toward Turnover Intention Among Newly Hired Public Accountants". *Munich Personal Repec Archive*, 1-16.
- Rizzo, J. R., House, R. J., & Lirtzman, S. I. (1970). "Role Conflict and Ambiguity in Complex Organizations". *Administrative Science Quarterly*, 150-163.
- Russ, F. A., & McNeilly, K. M. (1995). "Links Among Satisfaction, Commitment, and Turnover Intentions: The Moderating Effect of Experience, Gender, and Performance". *Journal of Business Research*, 34(1): 57-65.
- Tabachnick, B.G., Fidell, L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Allyn & Bacon, 6th Ed., Boston.
- Takase, M. (2010). "A Concept Analysis of Turnover Intention: Implications for Nursing Management". *Collegian*, 17(1), 3-12.
- Tett, R. P., & Meyer, J. P. (1993). "Job Satisfaction, Organizational Commitment, Turnover Intention, and Turnover: Path Analyses Based on Meta-Analytic Findings". *Personnel Psychology*, 46(2): 259-293.
- Turunç, Ö., & Çelik, M. (2010). "Örgütsel Özdeşleşme ve Kontrol Algılamalarının, Çalışanların İşten Ayrılma Niyeti ve İş Performansına Etkileri". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3): 163-181.
- Uysal, H. T., Akbulut, H., & Ertan, S. (2015). "Aşırı İş Yükünün Performans Perspektifinden Çalışma Psikolojisinde Negatifliğe Etkisi: Muhasebe Meslek Mensuplarına Yönelik Bir Araştırma". *Journal Of International Social Research*, 8(38).

- Wayne, S. J., Shore, L. M., & Liden, R. C. (1997). "Perceived Organizational Support and Leader-Member Exchange: A Social Exchange Perspective". *Academy of Management Journal*, 40(1): 82-111.
- Wefald, A. J., Smith, M. R., Savastano, T. C., & Downey, R. G. (2008). "A Structural Model of Workload, Job Attitudes, Stress, and Turnover Intentions". *K-State Research Exchange (1-14)*, Paper Presented At The Midwest Academy Of Management 2008 Annual Conference. St. Louis: MO.
- Yaman, Ü. T. (2021). *Pozitif Psikolojik Sermaye ve İş Yükü Algısının İstenen ve İstenmeyen Rol Ötesi Davranışlara Etkisinin İncelenmesi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Yazıcıoğlu, İ. (2009). "Konaklama İşletmelerinde İş Görenlerin Örgütsel Güven Duyguları ile İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetleri Üzerine Bir Alan Araştırması". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(30): 235-249.
- Yenihan, B., Öner M., & Çiftyıldız, K. (2014). "İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Otomotiv İşletmesinde Bir Araştırma". *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 5(1): 38-49.
- Yin-Fah, B. C., Foon, Y. S., Chee-Leong, L., & Osman, S. (2010). "An Exploratory Study on Turnover Intention among Private Sector Employees". *International Journal Of Business And Management*, 5(8): 57.
- Zeytinoglu, I. U., Denton, M., Davies, S., Baumann, A., Blythe, J., & Boos, L. (2007). "Deteriorated External Work Environment, Heavy Workload and Nurses' Job Satisfaction And Turnover Intention". *Canadian Public Policy*, 33(1): 31-47.